

91 (075)

S-26

ԴԱՍԱԳԻՐԻՔ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑԱՅ ՀԱՄԱՐ

ՏԱՐԵՐՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԻԻԹԱՐԵԱՆՑ

1866

9 (075)

527

91 (075)

3868 0000

10 NOV 2011

5-26

wb

ՏԱՐԵՐՔ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՍԱՐԱԿԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

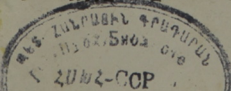
ՆԱԽԱԳԻՏԵԼԻՔ

ԽԱՀՄԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ : — Աշխարհա-
գրութիւնը կը սորվեցունէ երկրիս դիրքը տիեզե-
րաց մէջ, բնական կազմութիւնն ու քաղաքական
բաժանմունքը :

Երկիրս ուր կը բնակինք՝ մոլորակ ըսուած աստ-
ղերէն մէկն է, որ այլ և այլ հեռաւորութեամբ
արեւուն չորս դին կը ստըտի, և անկէ կ'առնու
լոյսն ու ջերմութիւնը :

ԲՅՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ : — Աշխար-
հագրութիւնը երէք մաս կը բաժնուի. աստիճան-
այն, բնական ու քաղաքական :

Ուսումնական աշխարհագրութիւնը կը սորվե-
ցունէ երկրիս տիեզերական յատկութիւնները,
որ են դիրքը, ձևը, մեծութիւնը, շարժումն ու

21968-600

երկնային մարմիններուն հետ ունեցած յարաբե-
րութիւնները :

Բնական աշխարհագրութիւնը կը սորվեցունէ
երկրիս վրայի բնական բաժանմունքը . որ են ցա-
մաք, ջուր և օդ, ու անոնց երևոյթները և ընդհա-
նուր յատկութիւնները :

Քաղաքական աշխարհագրութիւնը կը սորվե-
ցունէ մարդուս ու ազգաց բաժանումը, թիւը,
քաղաքականութիւնը, կառավարութիւնը, զօրու-
թիւնը, ճարտարութիւնը, վաճառականութիւնը,
և ուրիշ ասոնց նման որակիսութիւնները :

ԿՈՂՄԱՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻ : — Երկրիս վրայի այլ և
այլ տեղերուն իրարու վերբերական դիրքն որոշե-
լու համար, չորս կետեր կը մտածուին, որ կոչմանս
աշխարհի կ'ըսուին . և են արեւելք, արեւմուտք, հիւ-
սիս և հարաւ :

Արեւելքն է այն կէտը՝ ուստի արեւը կը ծագէ .
արեւմուտքն է այն կէտը՝ ուր արեւը կը մտնէ, և է
հակառակ արեւելից . հիւսիսն է այն կէտը, որ երբ
երեսնիս արեւելք դարձունենք՝ ձախակողմը կ'ըն-
կնի . իսկ անոր հակառակ աջակողման կէտն ալ է
հարաւ :

Այս չորս գլխաւոր կետերուն մէջտեղուանքն
ուրիշ չորս երկրորդական կետեր ալ կը մտա-
ծուին, որ կ'ըսուին հիւսիսային արեւելք, հիւսիսի և
արեւելքի մէջ տեղն . հիւսիսային արեւմուտք, հիւսիսի
ու արեւմուտքի մէջ տեղն . հարաւային արեւելք, հա-
րաւի ու արեւելքի մէջ տեղը . հարաւային արեւմուտք՝
հարաւի ու արեւմուտքի մէջ տեղն :

ՉԵՒ ԵՐԿՐԻ : — Վեր 'ի վերանց դիտելով եր-
կիրս տափարակ կ'երևայ, որուն եզերացը վրայ ա-

մեն կողմանէ երկինքը կը հանգչի. բայց քիչ մը մտադրութիւն ընելով՝ կը տեսնուի որ երկրիս երեսը կըրէ է, և շատ մը փորձեր ալ կ'ապացուցանեն որ երկիրս ընդհանրապէս գնտաձև է:

Այս գնտաձևութիւնն ամենևին չփոխուիր լերանց անհարթութիւններէն՝ երկրիս մեծութեանն հետ բաղդատելով. որոնք աւելի նուազ են քան թէ նարնջի մը կեղևին անհարթութիւններն իրեն մեծութեանն հետ համեմատելով:

ՄԵԾՈՒԹԻՒՆՔ ԵՐԿՐԻ: — Երկրիս շրջապատը 360 մաս կամ ասփեճան կը բաժնուի. իւրաքանչիւր ասփեճանը 60 մանրամաս, ու իւրաքանչիւր մանրամասը՝ 60 մանրերկրորդ: Սովորութիւն է բացատրել ասփեճանը նշանաւս (⁰), մանրամասը՝ նշանաւս (') և մանրերկրորդը՝ նշանաւս (''): Ուստի ասփեճան 45, մանրամասունք 36 և մանրերկրորդք 54, կը գրուի 45⁰ 36' 54":

Դարձեալ երկրիս շրջապատը կը բաժնուի 40,000,000 Ֆէր, կամ 40,000 հալարամէր և կամ 4,000 Բիւրամէր: Երկրիս մեծութեանը վրայ հաստատուած է նոր չափուց ու կշռոց անխախտ հիմը: Երկրիս շրջապատին իւրաքանչիւր ասփեճանը ունի 60 մղոն երկայնութիւն, որով երկրիս շրջապատը կ'ըլլայ $360 \times 60 = 21,600$ մղոն տրամագիծը՝ 6,880 մղոն, և բոլորական մակերևոյթը՝ 148,522,000 քառակուսի մղոն:

ՇԵՐԺՄՈՒՆՔ ԵՐԿՐԻ: — Տիեզերաց մէջ երկիրս անշարժ կեցած չէ, ինչպէս որ երկայն ժամանակ կարծուեցաւ, և ինչպէս մեր զգացողութիւնն ալ մեզի հաւատալ կու տայ: Ընդհակառակն երկիրս երկու տեսակ շարժմունք ունի, մէկն ինքն իր վրայ

Թաւալական շարժումն, միւսն արեւուն չորս դին շրջաբերական շարժումն:

Թաւալական շարժմամբ երկիրս կը գառնայ ինքն իր վրայ արեւմուտքէ արեւելք քսանըջորս ժամու մէջ, որով կը կատարուին ցորեկն ու գիշերը: Շրջաբերական շարժմամբ երկիրս կը պտըտի արեւուն չորս դին անցունելով օր 365, ժամ 5 և վայրկեան 49, որով կը կազմուի տարին: Բայց ժամ 5 և վայրկեան 49 չորս տարուան մէջ կ'ընեն մէկ օր աւելի, անոր համար իւրաքանչիւր չորրորդ տարին կ'ունենայ օր 366, և կ'ըսուի նահանջ:

Երկիրս իրեն Թաւալական շարժումը կը կատարէ երեւակայական դծի մը չորս դին, որ իր կեդրոնէն կ'անցնի և կ'ըսուի առանց: Այս գծին երկու ծայրերը կ'ըսուին Բեւոյ. գէպ 'ի հիւսիս արջային Բեւոյ կ'ըսուի, վասն զի արջ ըսուած համաստեղութեան վրայ կ'ընկնի, գէպ 'ի հարաւ հաւարջային Բեւոյ կ'ըսուի, սյսինքն հակառակ արջին:

ՇՐՋԱՆԱԿԻ ԵՐԿՐԻ: — Երկրագնաիս մակերևութին ուսումը գիւրացընելու և անոր այլ և այլ մասանց գիրքը ճշգրութեամբ որոշելու համար, երկրիս վրայ քանի մը երեւակայական շրջանակներ կը մտածուին: Այս շրջանակները գլխաւոր վեց հաս են. երկու մեծագոյն և չորս փոքրագոյն:

Երկու մեծագոյն շրջանակներն են հասարակած և յիջրհակն:

Հասարակածն այն շրջանակն է, որուն կետերն հաւասարապէս հեռու են երկու բևեռներէն, և կը բաժնէ զերկիրս երկու հաւասար մասունք կամ կիսագունք: Մէկը կ'ըսուի հիւսիսային կիսագունք,

վասն զի հասարակածէն դէպ 'ի հիւսիս է . մէկտը կ'ըսուի հարաւային կիսագունդ , վասն զի հասարակածէն դէպ 'ի հարաւ է :

Միջօրէականն այն շրջանակն է , որ բնեռէ բնւեռ ձգուելով կը կտրէ զհասարակածը և կը բաժնէ զերկրագունտը երկու կիսագունտք , մէկն արեւելեան , միւսն արեւմտեան :

Չորս փոքրագոյն շրջանակներն են երկու արեւադարձ և երկու բնեռային շրջանակները :

Արեւադարձներն հասարակածէն զուգահեռական երկու շրջանակներ են , մէկը հիւսիսային կիսագնալին վրայ , որ կ'ըսուի արեւադարձ խեղճեփնի , մէկալն հարաւային կիսագնալին վրայ , որ կ'ըսուի արեւադարձ Այծեղջեր :

Բնեռային երկու շրջանակները զուգահեռական են արեւադարձից և հասարակածին , և մէկը կ'ըսուի բնեռային արջային շրջանակ , որ կը գտնուի հիւսիսային կիսագնալին վրայ , ու միւսը կ'ըսուի բնեռային հալարջային շրջանակ , որ կը գտնուի հարաւային կիսագնալին վրայ , և այնչափ հեռու են իւրաքանչիւր բնեռներէն , որչափ արեւադարձներն հեռու են հասարակածէն :

ԼԱՅՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԵՐԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ : — Երկրիս մակերևութին վրայ գլխաւոր տեղեաց գիրքն որոշելու և հետևաբար ուրիշ տեղումքն ալ անոնց հետ բաղդատելու համար , կը գործածուին լայնութիւն և երկայնութիւն . լայնութիւնն է որ և իցէ տեղւոյ մը ունեցած հեռաւորութիւնն հասարակածէն . ուրեմն կրնայ ըլլալ հիւսիսային՝ հասարակածէն դէպ 'ի հիւսիս , և հարաւային՝ հասարակածէն դէպ 'ի հարաւ : Երկայնութիւնն է որ և իցէ տե-

դւոյ մը հեռաւորութիւնն թռալին ըսուած միջ-
օրէականէն, և է արեւելեան՝ առաջին միջօրէակա-
նէն դէպ 'ի արեւելք, և արեւմտեան՝ առաջին միջօրէա-
կանէն դէպ 'ի արեւմուտք: Եւրոպայի ազգերէն
շատերը իրենց գլխաւոր զիտարանին վրայէն ան-
ցած միջօրէականը կ'առնուն առաջին միջօրէա-
կան:

Լայնութիւնն ու երկայնութիւնը ճշգուծեամբ
որոշելու համար, հասարակածէն զուգահեռա-
կան 180 շրջանակք կը մտածուին. 90 դէպ 'ի հիւ-
սիս և 90 դէպ 'ի հարաւ, և կ'ըսուին աստիճանք լայ-
նութեան: Դէպ 'ի հիւսիս են աստիճանք հիւսիսային
լայնութեան, և դէպ 'ի հարաւ են աստիճանք հարաւային
լայնութեան: Նոյնպէս բեւեռ բեւեռ կը ձգուին 360
գլխաւոր միջօրէականներ արեւմուտքէ արեւելք, ո-
րոնք զհասարակածն հաւասար մասունք կը բաժ-
նեն, և կ'ըսուին աստիճանք երկայնութեան: Թէ լայ-
նութեան և թէ երկայնութեան իւրաքանչիւր աս-
տիճանը կը բաժնուի 60 մանրամասունք, և իւրա-
քանչիւր մանրամասը՝ 60 մանրէրկրորդք: Այսպէս
երկրիս բոլոր մակերեւոյթը կը պատեն զուգահե-
ռական և միջօրէական շրջանակներ, և այս դե-
րուն կամ շրջանակներուն մէկզմէկ կըտրած կէտը
կ'որոշէ տեղւոյ մը դիրքը: Լայնութեան աստի-
ճանները կը համրուին միջօրէականաց վրայ, ո-
րոնք ամէնն ալ հաւասար ընդարձակութիւն ու-
նին: Երկայնութեան աստիճանները կը համրուին
հասարակածին կամ զուգահեռական շրջանակնե-
րուն վրայ, որոնք հեռզհեռէ կը պզտիկնան դէպ 'ի
բեւեռներն երթալով, ուր ամենեւին ընդարձակու-
թիւն մը չունին:

ԳՕՏԻՔ ԵՐԿՐԻ: — Այն չորս շրջանակները, որոնք արեւադարձի և բևեռային շրջանակի կ'ըսուին, երկրի մակերևոյթը հինգ գօփի կը բաժնեն: Բևեռներէն մինչև իւրաքանչիւր բևեռային շրջանակներն եղած միջոցները կ'ըսուին սառույցեալ գօփ: Հիւսիսային և հարաւային:

Բևեռային շրջանակներէն մինչև իւրաքանչիւր արեւադարձ եղած միջոցները կ'ըսուին բարեխառն գօփ: Հիւսիսային և հարաւային:

Արեւադարձէ արեւադարձ եղած միջոցը կ'ըսուի այրեցեալ գօփ, զոր հասարակածը երկու հաւասար մասուի կը բաժնէ, հիւսիսային և հարաւային:

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏՔ ԵՒ ՅՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑՔ: — Երկրիս պատկերը ցուցնելու համար հնարուած է երեւագոնիք, որուն վրայ համեմատաբար նկարուած են երկրիս գլխաւոր բաժանմունքը, ինչպէս նաեւ այն կետերը, գծերը ու շրջանակները որ վրան կը նշանակուին կամ կը մտածուին:

Երկրիս ամբողջին կամ մասանց պատկերը կը ցուցնեն նաեւ աշխարհագրոյցի կամ աշխարհագրոյց փախափ, որ կրնան ըլլալ համապարփ, երբ երկրիս ամբողջ պատկերը կը ցուցնեն, ու կ'ըսուին հարեւագոնիք՝ երբոր երկու բոլորաձևներու մէջ երկրիս ամբողջ մակերևոյթը կը բովանդակեն, որոնց իւրաքանչիւրը մէյմէկ կիսագնդի կը համապատասխանեն: Դարձեալ կրնան ըլլալ ընդհանուր կամ մասնաւոր աշխարհագրոյցք, ըստ որում երկրիս մեծ բաժանմունք կամ փոքր բաժանմունք կը ներկայացունեն:

Աշխարհագրոյց տախտակաց վրայ համեմատու-

Թիւններն այնպէս պահուած են, որ եթէ կարկի-
նով առնուի չափ մը անոնց վրայ, կը համապա-
տասխանէ տասը հազար անգամ, հարիւր հազար
անգամ և աւելի մեծագոյն չափու երկրիս իրական
մակերևութին վրայ:

Անոր համար իւրաքանչիւր աշխարհացուցին
մէկ անկիւնը նշանակուած կ'ըլլան աստիճանք ը-
սուած չափերը, որ կը ցուցնեն կարկինով աշ-
խարհացուցի մը վրայ առնուած չափու մը և եր-
կրիս մակերևութին վրայ առնուած իրական չա-
փուն համեմատութիւնը:

Ընդհանրապէս աշխարհացոյց տախտակներուն
վրայ վերն է հիւսիս, աջակողմն՝ արեւելք, ձախա-
կողմն՝ արեւմուտք ու վարն՝ հարաւ:

Երկայնութեան աստիճանները կը նշանակուին
վարն ու վերը, միջօրէական գծերը կը ձգուին վե-
րէն վար: Լայնութեան աստիճանները կը նշանա-
կուին դէպ 'ի աջ ու դէպ 'ի ձախ, զուգահէռա-
կան շրջանակները կը ձգուին հասարակածէն հա-
ւասար հեռու:

Ապա կ'ըսուի այն գիրքը կամ տետրակն, ո-
րուն մէջ ամփոփուած կ'ըլլան այլ և այլ աշխար-
հացոյց տախտակները:

ԳԼՍԵՒՈՐ ԶՅՓՔ: — Աշխարհագրութեան մէջ
գործածուած գլխաւոր չափն է աշխարհագրական
կամ իտալական ըսուած մղոնը, որ է 60 առ մի
աստիճան, և կ'ընէ 1,852 մէտր. կամ 1,403 ար-
շըն Տաճկաց:

Դարձեալ կը գործածուի մէտրէն արտագրուած
չափերն, ինչպէս են հալաբաթէր՝ որ է հազար մէտր,
և Բիւրաթէր՝ որ է տասն հազար մէտր:

Իսկ մակերևութի չափն է քառակուսի (□) մղոն, քառ․ հազարամէդր և կամ քառ․ բիւրամէդր:

ԵՐԿՐԻՍ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ ՈՒ ԶՐԵՂԷՆ ՄԱՍՈՒՆՔՆ

ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՄԱՍՈՒՆՔ ԵՐԿՐԻ: — Երկրիս մակերևոյթը ջրով ծածկուած է, որ «վէանոս» կ'ըսուի, որուն երեսէն վեր կը բարձրանան այլ և այլ հաստատուն մասունքն աւելի կամ նուազ տարածութեամբ և զանազան ձևերով ու մէկմէկէ բաժնուած: Երկրիս այս հաստատուն մասունքն որ ջրէն վեր կը բարձրանան, քառորդն է երկրիս բոլորական մակերևութին և կ'ըսուի հողագոհութիւն:

Հողագոհաին մեծամեծ ու շարունակ զանգուածները կ'ըսուին դաճառ․ փոքրագոյն զանգուածները որ ամէն կողմանէ ջրով պատած են, կ'ըսուին իւլի․ երբ շատ կղզիներ իրարու մօտ ըլլան, կ'ըսուին խոմբ իւլիայ․ և երբոր շատ մը կղզեաց խումբք աւելի կամ նուազ ընդարձակութեամբ ծովուն երեսը կը ծածկեն, կ'ըսուին ալիպէղագոս:

Թերալիւլի կ'ըսուի այն ցամաք երկիրը, որուն բոլորակը ջրը պատած ըլլալով միայն մէկ կողմանէ ուրիշ ցամաքի հետ կապած է: Պարանոց կ'ըսուի թերակղզիին այն կտոր ցամաքը, որով երկրին հետ կապած է: Ցամաքին դէպ 'ի ծով երկընցած մասը գլխի կ'ըսուի, ու երբոր բարձր է հրաանդան կամ սար կ'ըսուի:

ԼԵՐԻՆՔ․ ԼԵՈՆԱԴԱՏՏՔ: — Հողագոհաին վրայի բնական բարձր կոնաձև տեղուանքը լեռ կ'ըսուին:

խիկ բարձր տափարակ տեղուանքը Նառնադաշտ կ'ըսուին: Թէ որ այլ և այլ լեռներ իրարու կալած ըլլան, չլլայ լեռանց կ'ըսուի. պզտի չղթայք որ դէս 'ի աջ կամ դէս 'ի ձախ կը ձգուին, Բաղուի լեռանց կ'ըսուին: Բազմութիւն չղթայից բոլորը մէկտեղ կը կազմէ Խոսմբ լեռանց. և բազմութիւն խոսմբերու բոլորը մէկտեղ կ'ըլլան Գոթի լեռանց: Լեռ մը ունի Խաւիսի կամ ուրիշ որուն վրայ կը բարձրանայ գաշտէն վեր, Իող՝ զառ 'ի վեր կամ զառ 'ի վայր, Գլուխ, Ծայր, Խաբար կամ Գագալն: Հողագնտին այն մասը որ բարձրութիւն ունի, բայց լեռան չափ չէ, կ'ըսուի Բլուր:

Հրաբուռ կ'ըսուին այն լեռները կամ բլուրները, որ դագաթներնէն կրակ, ծուխ ու երբեմն եռացող ու հալած նիւթեր դուրս կը Ժայթքեն. բերաննին Բաթալ կամ Խառնարան կ'ըսուի. իսկ հալած ու եռացող նիւթերն ալ լաւա կ'ըսուին: Ծովային է հրաբուռը մը, որ ծովուն տակէն կը բռնկի, որով նոր նոր կղզիներ դուրս կ'ելլեն:

Լեռներ կան որ մշտնջենաւոր ձիւնով ծածկուած են. այս մշտնջենաւոր ձիւններուն սահմաններէն վար երբեմն կը գտնուին պնդացած ձեան խոշոր կոյտեր որ սառնարան կ'ըսուին, և հասարակօրէն բարձր հովիտներու մէջ կը գտնուին: Հովիտ են լեռանց մէջ եղած լայն և երկայն միջոցները. Երն է պզտիկ հովիտ. Կիրճն է ձորի մը նեղ անցքը:

ԴԱՇՏՅՈՒՆ: — Հողագնտին շիտակ ու տափարակ տեղուանքը Դաշտ կ'ըսուին: Անձակ գաշտերն այլ և այլ անուն կ'առնուն. լանա, սրէք, սաւան, Լեանոս, կամ Բաճաւ: Անապատն է անբեր ու աւազուտ

ընդարձակ ու մեծամեծ դաշտեր, որոնց մէջ՝ տեղ տեղ ջրարբի ու բարեբեր երկիրներ կը գանուին, որոնք ռլաւիս կամ անապատի իշլի կ'ըսուին: Մեծ տարածութեամբ երկիրներ որ ծառերով ծածկուած են, անպատ կ'ըսուին:

ԼՒՓՈՒՆՔ: — Ախնի կամ ծովախնի կ'ըսուին ցամաքներուն ու կղզիներուն շրջապատքը, զորոնք ծովուն ջրերը կը թրջեն, որ կրնան ըլլալ խոնարհ կամ ասպար: Ծովուն քիչ խոր տեղումներն ալ կ'ըլլան ասպարիս և ծանծաղաս կամ խոնարհ, որուն վրայ նաւերը կրնան վտանգիլ: Թռիւն և ամբարտաշ կ'ըսուին այն ամբարտաշներն որ կը կանգնուին ջրոյն բռնութեանը դէմ: Փաշան է աշտարակ մը որուն ծայրը իւր կամ ճեպ կը վառուի գիշերները նաւերուն ասպարութեանն համար:

ԾՈՎՔ: — Երկրագնաին մակերևութին մեծ մասը պատող աղի ջուրը կ'ըսուի ռլիանս կամ ծով: Հասարակօրէն ռլիանս կ'ըսուին մեծամեծ ցամաքներուն դրսի կողմն եղած ընդարձակ ջրերը. իսկ ծով կ'ըսուին ովկիանոսին այն մասունքն որ այս կամ այն ցամաքը կը թրջեն: Միջերկրան կամ Ռլերիէայ կ'ըսուին այն ծովերը որ ցամաքին ներքին ավուները կը թրջեն:

ԾՈՅՔ. ՆԵՂՈՒՅՔ. ՆԱԻԱՀԱՆԳԻՍՏՔ: -- Ծոյ կամ ծովածոյ կ'ըսուի ծովուն այն մասը, որ դէպ 'ի ցամաք ներս մտած է, որուն մեծերը ծով ալ կ'ըսուին ու պզտիկները՝ գոգ կամ խորշ: Ծովուն այն մասը որ իրարու մօտ գտնուած երկու ցամաքներու մէջտեղէն անցնելով երկու ծով կամ ծովու մասեր իրարու հետ կը հաղորդէ, կ'ըսուի նեղոյ,

իւրճ, ջրանոց, վաւար: Երբեմն ջրոյ երկու ընթացք
դիմացէ դիմաց գալով մեծ պտոյտք մը կ'ընեն. այս
պտոյտը կ'ըսուի արփան: Նաահանգիստ կ'ըսուի
երբոր ներս մտած ծովը պզտիկ է ու ամէն կող-
մանէ ցամաքով պատած է, միայն մէկ կողմէն
ջրանցքով մը հաղորդակցութիւն ունի ծովուն
կամ ովկիանոսին հետ ու խարխիս ձգելու ապա-
հով տեղ մըն է:

ԼԻՃԲ. ՃԱՀԻՃԲ. ԼՃԱԿԲ: — Լիճ կ'ըսուի ջրոյ
տարածութիւնը որ ծովու հետ հաղորդակցու-
թիւն չունի, ամէն կողմէն ցամաքով շրջապատած
է, ու իր ջուրը գետէ մը կամ ուղղակի հողէն
կ'աւնու: Մեծ տարածութիւն ունեցող լճերը
ծով կամ ծովի և կամ ներքին ծով կը կոչուին: Իսկ
ճահիճ կ'ըսուի ցած երկիր մը՝ մէջը կաւով ու ան-
շարժ ջրով լեցուն: Լճակ կամ ծովալիճ կ'ըսուի
երբ մէկ կամ մէկ քանի գետեր ծով թափելէն
առաջ ծովեզերքը շատ տափարակ դառնելով հոն
կը տարածուին, բայց լիճ չեն ձևացընէր, այլ
ծանծաղուտ մը:

ՎԱՁՈՒԿ ԶՐԱՐ: — Յամաքին վրայ ջրոյ մեծ ու
շարունակ ընթացք մը, որ լեռներէն բղխելով դէս
ի ծով կը վազէ, կ'ըսուի գէպ: Բլխած տեղը, կ'ը-
սուի աղբիւր կամ աղբիւրակ, վաղած տեղը՝ անի-
ղին, ու ծով թափած տեղը՝ գէպաբէրան: Երբ գե-
տերը զանազան ճիւղերով ծով կը թափին, ցա-
մաքին վրայ եռանկիւնի կղզիներ կը ձևացընեն, որ
պէտք կ'ըսուին:

Գէպակ կամ վաակ կ'ըսուի ցամաքի վրայ ջրոյ այն
ընթացքը, որ կը թափի ոչ թէ ծով այլ գետի մը
կամ վտակի մը մէջ: Յամաքի վրայ ջրոյ երկու ըն-

Թացից խառնուած տեղը կ'ըսուի գէփախառնումն է, և ընթացիցը դէպ 'ի ծով ուղղութեանն համեմատ արուներն են աշխիւղման կամ խախիւղման :

Երբ գետի մը ջրերը յանկարծ բարձրէն դա-
հալէժ վար կը թափին ժայռերու և քարերու
վայ, կ'ըսուի ջրվէժ կամ սահանք և կամ քարաձաղ:

ԵՐԿՐԻՍ ՄԱԿԵՐԵԻՈՒԹԻՆ ՄԵԾԱՄԵԾ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔԸ

ՅԱՄԱՔ ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹ ԵՐԿՐԻ: — Երկրիս ցա-
մաք մակերևոյթը, որ երկրագնաին բոլորական
մակերևութին գրեթէ քառորդն է, հինգ գլխաւոր
մասունք կը բաժնուի. որ կ'ըսուին Տասունք աշ-
խարհի կամ Տասունք Երկրի, և են Եւրոպա, Ասիա,
Աֆրիկէ, Ամերիկա և Ովկիանիա :

Եւրոպա, Ասիա և Աֆրիկէ մէկ ցամաք մը կը
կազմեն, որ հնուց 'ի վեր ծանօթ էր, անոր համար
կ'ըսուի հին աշխարհք կամ հին դամաք: Իսկ Ամերիկա
և Ովկիանիա կ'ըսուին նոր աշխարհք կամ նոր դամաք,
վասն զի առաջինը Քրիստոսի 1492 թուականին
ծանօթացաւ, և երկրորդն աւելի ետքը, որ կ'ը-
սուի նաև Ժողային աշխարհք ու կը բաղկանայ բազ-
մաթիւ կղզիներէ ու երրորդ ցամաքէ մը, որ կ'ը-
սուի հարաւային դամաք կամ Աստրալիա և կամ Նոր-
Հոլանդա :

Վերջերս հիւսիսային բևեռին տակ և հարա-
ւային բևեռին տակ նոր ցամաքներ գտնուեցան,
որոնք դեռ ևս քիչ ծանօթ են :

ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ՅԱՄԱՔԱՅ: — Երկրիս հինգ
ցամաք մասանց տարածութիւնն է ընդհանրապէս
37,673,000 քառակուսի մղոն, հետեւեալ կերպով
բաշխուած .

Ասիա	12,118,000	քառ. մղոն.
Ամերիկա	11,146,000	քառ. մղոն.
Բ. փրիկէ	8,500,000	քառ. մղոն.
Եւրոպա	2,809,000	քառ. մղոն.
Ովկիանիա	3,100,000	քառ. մղոն.:

Ջրեւէն ԿԱԿԵՐԵՒՈՅԹ ԵՐԿՐԻ: — Երկրիս ջրեղէն մակերևոյթը, որ երկրագնդին բոլորական մակերևութին գրեթէ երէք քառորդն է, հինգ գլխաւոր մասուէք կը բաժնուի, և են

Հիւսիսային սառուցեալ ծով, որ հիւսիսային բևեռին բոլորովին կը պատէ, և Եւրոպայի, Ասիայի ու Ամերիկայի ափուէքը կը թըջէ: Դէպ 'ի հարաւային ծովերը սահման ունի իր համանուն բևեռային շրջանակը:

Հարաւային սառուցեալ Ովկիանոս, որ հարաւային բևեռին բոլորովին կը պատէ, և կը տարածուի իր համանուն բևեռային շրջանակէն ասդին:

Արևմտեան Ովկիանոս, որ կը թըջէ Եւրոպայի ու Ամերիկէի ափուէքն, որոնց արեւմտեան սահմանը կը կազմէ, և Ամերիկայի ափուէքն՝ որուն արեւելեան սահմանը կը կազմէ: Կը տարածուի դէպ 'ի հիւսիս ու դէպ 'ի հարաւ մինչև սառուցեալ երկու Ովկիանոսները:

Խաղաղական ծով կամ Ֆէժ Ովկիանոս, որ կ'ըսուի նաև արեւելեան ովկիանոս, սահման ունի դէպ 'ի հիւսիս՝ հիւսիսային սառուցեալ ծովը, դէպ 'ի հարաւ՝ հարաւային սառուցեալ Ովկիանոսը, դէպ 'ի արեւմուտք՝ Ասիա ու Ովկիանիա, և դէպ 'ի արեւելք՝ Ամերիկա:

Հնդկային Ովկիանոս, որ սահման ունի դէպ 'ի հիւսիս՝ Ասիա, դէպ 'ի արեւելք՝ Ովկիանիա ու

Խաղաղական Ովկիանոս, գէպ 'ի հարաւ՝ հարաւային սառուցեալ Ովկիանոս, և գէպ 'ի արեւմուտք՝ Ափրիկէ:

ՏԱՐԱԾՈՒԹԻՒՆ ԾՈՎՈՒՑ: — Գլխաւոր ծովերուն տարածութիւնն է ընդհանրապէս 110,849,000 քառակուսի մղոն. հետեւեալ կերպով բաշխուած. հիւսիսային սառուցեալ Ովկէանոս 4,427,000 քառ. մղ. հարաւային սառուցեալ Ովկէանոս 6,509,000 քառ. մղ. Ատլանտեան Ովկէանոս 26,548,000 քառ. մղ. Խաղաղական Ովկէանոս 52,477,000 քառ. մղ. Հնդկային Ովկէանոս 21,118,000 քառ. մղ.

ԵՐԿՐԻՍ ԲՆԱԿԶԱՅ ԲԱԺԱՆԾՈՒՆԻԲԸ

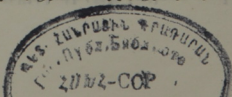
ԹԻՒ ԲՆԱԿԶԱՅ ԵՐԿՐԻ: — Երկրիս բոլոր բնակչոց հաւանական թիւնն է գրեթէ 1300 միլիոն, հետեւեալ կերպով բաշխուած.

Եւրոպա	270,000,000
Ասիա	800,000,000
Ափրիկէ	140,000,000
Ամերիկա	60,000,000
Ովկէանիա	30,000,000

ՅԵՂ.Բ. ԾԱՐԴԿԱՅ: — Հասարակօրէն ամբողջ մարդկային ազգը իր ձեռքն և գունաւորութեանն համեմատ հինգ յեղ կամ սերունդ կը բաժնուի, «պիպաի, Դեղին, պղնձագոյն, յիւսագոյն, և սևամորթ:

Սպիտակ կամ իռլիսային յեղը կը բնակի Եւրոպա, արեւմտեան Ասիա, հիւսիսային Ափրիկէ, և Ամերիկայի մեծագոյն մասը:

Դեղին կամ հողմեան յեղը կը բնակի արևելեան Ասիա Եւրոպայի և Ամերիկայի հիւսիսակողմանքը:

Պշտագոյն կամ ամբիջեան յեւլ բնիկ է կրկին Ամերիկայից :

Ձիւնագոյն կամ ճալայեան յեւլ կը բնակի Ովկէանիայի կղզիները, և ըստ մասին Ասիայի հարաւային արեւելեան կողմերը :

ԿՐՕՆՔ : — Մարդկային ազգը գլխաւորապէս չորս կրօնք ունի . հրէո-ւթիւն , Բրիստոնցի-ւթիւն , Մահմեդականութիւն և Կաթոլիկութիւն :

Հրէո-ւթիւնը կը դաւանի մէկ ճշմարիտ Աստուած արարիչ երկնի և երկրի, ու հիմն ունի հին կա-
նաւանը :

Բրիստոնցի-ւթիւնը, որ է միայն ճշմարիտ և կեն-
դանարար կրօնք, կը դաւանի զԲրիստոս որդի Ա-
ստուծոյ և փրկիչ աշխարհի, ու հիմն ունի հին և
նոր կաւանք :

Մահմեդականութիւնը կը դաւանի զՄահմադ մար-
գարէ Աստուծոյ, և հիմն ունի Էլաֆո-ւրանը :

Կաթոլիկութիւնը արարածոց պաշտօն և զոհ կը
մատուցանէ :

ԴԵՒԻՍՆՈՒԹԻՒՆՔ : — Այս չորս գլխաւոր կրօն-
ներն իւրաքանչիւր այլ և այլ դասանութիւն կը
բաժնուին :

Հրէութիւնը կը բաժնուի Գաւայիմ, Բալթասիան
կամ Ռաբոնանիան :

Բրիստոնցիութիւնն ունի Իսլոմիկութիւն, անիս-
լոմիկութիւն և Բողոքականութիւն կամ նորադանդու-
թիւն :

Կաթոլիկութիւնը կը ճանչնայ Պետրոս առա-
քելապետն ու անոր աթոռոյն յաջորդները փոխա-
նորդ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի և գլուխ է
կեղեցւոյ, որուն անսխալ պահպանութեանը յանձ-

նուած են հաւատոյ վարդապետութիւնները :

Անկաթողիկէութիւնը չճանչնար Պետրոսի առաքելապետին յաջորդները գլուխ եկեղեցւոյ, և կը թխտէ քանի մը ճշմարտութիւններ կաթողիկէ դաւանութեան : Եւ կը զանազանի գլխաւորապէս յռնադասանութիւն, նեապոքականութիւն, և յաբեալոնութիւն կամ էւփոփանութիւն :

Բողոքականութիւնը կամ բոլորովին կ'ուրանայ և կամ կ'աղաւաղէ կաթողիկէ եկեղեցւոյն աստուածային հիմնադրէն հաստատուած խորհուրդները, ու նուիրական կարգադրութիւնները : Եւ կը զանազանի գլխաւորապէս լութերականութիւն, իսլիմականութիւն, ասէպարականութիւն և անգղիականութիւն :

Մահմետականութիւնը կը բաժնուի ալեան, սիւննի և շիի :

Կաթոլիկութիւնը ունի պարբայալութիւն, մոֆոնութիւն, պրահմականութիւն և պոպոպականութիւն :

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԻՒՆ ԿՐՕՆԻՑ : — Աշխարհքիս վըրայ կրօններուն համեմատութիւնն հետեւեալ կերպով է ընդհանրապէս .

ՀՐԷՈՒԹԻՒՆ 5,000,000

ՔՐԻՍՏՈՆԷՈՒԹԻՒՆ 400,000,000

Կաթողիկէութիւն 220,000,000

Յունադաւանութիւն 84,000,000

Բողոքականութիւն 96,000,000

ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ 136,000,000

ԿՌԵՊԱՏՏՈՒԹԻՒՆ 759,000,000

ԼԵՁՈՒՔ : — Աշխարհքիս վըրայ հիմա գործածուած լեզուները երկու կը բաժնուին, մայր լեզուներ ու երկրորդական լեզուներ :

Մայր լեզուներէն կան 860 , հետեւեալ կերպով բաշխուած .

Եւրոպա	53
Ասիա	153
Աֆրիկէ	115
Ամերիկա	422
Ովկէանիա	117

Իսկ երկրորդական լեզուներն են իբր 5,000 :

ՊԵՏՈՒԹԻՒՆ : — Պէտքովն կ'ըսուի ընկերութիւն մը մարդկան , որոնք անկախ ուրիշ նման ընկերութիւններէ մի և նոյն փաշտօնէան կամ կառավարութեան կը հսկատակին :

Միապէտքովն կ'ըսուի կառավարութիւնը երբ իշխան մը կը հրամայէ այս անուններով . Դուքս , Մեծ Դուքս , Թագաւոր , Կայսր , Չար , Սուլդան և խան :

Ազապ կամ ինքնիշխան է միապետութիւնը , երբ Թագաւորին կամքը օրինաց տեղ կը բռնէ և իրեն իշխանութիւնը կերպով մը չնուազիր :

Չափաւորեալ կամ սահմանադրական է միապետութիւնը , երբ սահմանադրութեան մէջ հաստատուած կարգադրութիւններուն համեմատ քաղաքացիք Թագաւորին հետ մէկտեղ օրէնք կը դնեն և տերութեան ելքն ու մուտքը կ'որոշեն :

Հասարակապետական կառավարութեան կամ հասարակապետութեան կ'ըսուի , երբ կառավարութիւնը ազգին գլխաւորներուն կամ բոլոր ազգին ձեռքն է :

Դաշնակցութեան կամ նիւակակցութեան կ'ըսուի երբ շատ ինքնիշխան ու անկախ տերութիւններ մէկտեղ կ'որոշեն իրենց գլխաւոր գործերը :

Տիրաւորութեան կ'ըսուի երբ տերութեան մը բնա-

կիչներուն մեծագոյն մասը մի և նոյն կրօնքը կը դաւանեն, կամ թէ այն է տերութեան կրօնքը:

Քաղաքն է ժողով բազմաթիւ բնակութեանց ու բնակչաց, ուր կը կենան տերութեան քանի մը պաշտօնեայք: Մայրաքաղաք կ'ըսուի ուր կառավարութիւնը կը նստի: Ծովային քաղաք՝ որ ծովեզերեայ դիրք ունի: Բերդաքաղաք՝ որ ամրութիւններով շրջապատած է: Գիւղաքաղաք կամ աւան է՝ որ քաղաքէ մը նուազ բնակիչ ունի: Գէղն աւանէ մը նուազ բնակիչ ունի:

Գաղութանութիւն կ'ըսուի, երբ բազմաթիւ անձինք կը թողուն իրենց հայրենիքը, ու կ'երթան օտար երկիրներ բնակելու և մշակելու:

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԵՒ ՃԱՐՏԱՐՈՒԹԻՒՆ: — Երբեք որ ծովային է երկիր մշակելու արուեստը. իսկ ճարտարութիւնն է բովանդակութիւն ամէն արուեստից, որով մարդիկ կ'ազնուացնեն ու օգտակար կ'ընեն բնութեան և երկրագործութեան տուածնիւթերը: Առաջադասականութիւնը կը գնէ երկրագործութեան ու ճարտարութեան արգասիքը, և կը վաճառէ զանոնք որոնց որ պէտք ունին: Երբոր երկրի մը բերքը կամ ճարտարութեան վաճառքն օտար երկիր կը ղրկուին, Վաճառահանութիւն կ'ըսուի. ընդհակառակն երբոր ասոնք օտար երկիրներէ ներս կը բերուին, Վաճառաբերութիւն կ'ըսուի:

Ե Ի Ր Ո Պ Ա.

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ւ Ր Գ Ի Տ Ե Լ Ի Բ

ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ

ԵՒՐՈՊԱՅԻ սահմանը հիւսիսէն Սառուցեալ ովկիանոսն է, արևելքէն Ուրալ լեռները, Կասպից ծովն ու Սև ծովը, հարաւէն Կովկաս լեռները, Սև ծովն ու Միջերկրական ծովը, արևմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը:

Եւրոպայի մակերեսը թը 2,800,000 քառակուսի մղոն է: Թէպէտ աշխարհիս մէկալ մասերէն պըզտիկ է, բայց ամենէն ալ աւելի քաղաքակիրթ ու համեմատութեամբ աւելի բազմամարդ է:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Եւրոպայի մեջ գլխաւոր տասնըվեց աշխարհք կայ. չորսը հիւսիսային կողմը, եօթը մէջտեղուանքը, հինգը հարաւային կողմը:

Հիւսիսայիններն են՝ Բրիտանիա, Տանիմարդա, Շուէտ, և Ռուսաստան:

Մէջտեղուանքն ասոնք են. Գաղլիա, Պելճիա, Հունտա, Զուիցերի, Աւստրիա, Բրուսիա և Գերմանական դաշնակցութիւն:

Հարաւային կողմիները ասոնք են . Բորգու
գաւ, Սպանիա, Իտալիա, Եւրոպայի Տաճկաս
տան և Յունաստան :

ԾՈՒՎ

Եւրոպայի գլխաւոր ծովերն ասոնք են .
Սառուցեալ ովկիանոս, Սպիտակ ծով, Պալդիկ
ծով, Հիւսիսային Գերմանական ծով .
Ատլանտեան ովկիանոս, Մանիգա, Իռլանտայի ծով .
Միջերկրական ծով, Ադրիական ծով, Յոնիական
ծով, Արշիպելագոս, Մարմարա, Սև ծով,
Ազախու ծով :

ՆԵՂՈՒՅ

Եւրոպայի գլխաւոր նեղուցներն են .
Վայկացի նեղուցը՝ Ռուսաստանի Հիւսիսային դին .
Սգակէրրադ, Գադգէկադ, Սուհա, պղտի Պէլդ,
մեծ Պէլդ՝ Պալդիկ ծովուն և Հիւսիսային ծո
վուն մէջտեղը .
Գալէի նեղուցը կամ ջրանցքը՝ Գաղղիոյ և Անգ
ղիոյ մէջտեղը .
Սէպաէի կամ ճիպիլդէրրայի նեղուցը՝ Սպանիոյ
ու Ափրիկէի մէջտեղը .
Պոնիֆաչիոյի նեղուցը՝ Սարաէնիայի ու Գորսի
գայի մէջ տեղը .
Մեօնիայի նեղուցը՝ Իտալիոյ Հարաւային ծայրը .
Չանագգալէի նեղուցը՝ Արշիպելագոսին ու Մար
մարայի մէջտեղը .
Վոսփորոս կամ Կոստանդնուպօլսոյ նեղուցը՝ Սև
ծովուն ու Մարմարային մէջտեղը .

Ենիգալէի նեղուցը՝ Ազախու ծովուն ու Սև ծովուն մէջանողը :

Ծ Ո Յ

Եւրոպայի ծովերուն երևելի ծոցերն ասոնք են .
Պոգնեան ծոց , Ֆինլանտեան ծոց , Ռիկայի ծոց՝

Պալդիկ ծովուն մէջ .

Չուիաէրզէ՝ Հիւսիսային ծովուն մէջ .

Կասպոնեան ծոց՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ .

Լիոնի , Ճենովայի , Վենետիոյ ծոց՝ Միջերկրական
ծովուն մէջ .

Սէլանիկի ծոց և Զմիւռնոյ ծոց՝ Արշիպելագոսին
մէջ :

Կ Ղ Զ Ի

Եւրոպայի գլխաւոր կղզիներն են .

Սառուցեալ ծովուն մէջ՝ Սբիցպէրկ , Նոր Զեմ-
լէա , Գալիուլէվ ու Լոֆֆոտէն :

Պալդիկ ծովուն մէջ՝ Աւանտ , Տակօ , Էօզէլ , Կոդ-
լանտ , Օլանտ , Պոսնիւրմ , Բուկէն , Փալսգէր ,
Լալանտ , Զելանտ և Ֆիոնիա .

Իսլանտայի ծովուն մէջ՝ Մէն , և Ինկլըսի :

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Իսլանտա , Իսլան-
տա , Անգլիա , Փէրէօր կղզիները , Շէդլընտ
կղզիները , Որկադեան ու Հէբրիդեան կղզի-
ները .

Միջերկրական ծովուն մէջ՝ Գորսիգա , Սարտե-
նիա , Սիկիլիա , Մայորգա , Մինորգա , Իվիցա ,
Էլպա , Մալդա և Լիպարեան կղզիները .

Յոնիական ծովուն մէջ՝ Գորֆու, Բագշա, Սանգա
Մաւրա, Թէաքի, Չանդա, և Չեֆալոնիա :
Արշիպելագոսին մէջ՝ Լեմնոս, Էյրիպօզ, Չերի-
կօ, Նագշա, Շիրա և ուրիշ մանր կղզիներ :

ԹԵՐԱԿԿՂԶԻ

Եւրոպայի մէջ վեց Թերակղզի կայ .
Շուէտ, Սպանիայ, Իտալիա՝ որ խիստ մեծերն են .
Եռադանտ՝ Տանիմարգայի մէջ .
Մոռա՝ Յունաստանի մէջ .
Խրիմ՝ Ռուսաստանի մէջ :

ՊԱՐԱՆՈՅ

Եւրոպայի մէջ գլխաւոր երկու պարանոց կայ .
Կորնթոսի պարանոցը՝ որ Մոռան ցամաքին հետ
կը կապէ և Բէրէգորի պարանոցը՝ որ Խրիմը Ռու-
սաստանի հետ կը կապէ :

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ

Եւրոպայի գլխաւոր հրուանդաններն են .
Նորտ-Գաբ, Նորտ-Գին՝ Շուէտի հիւսիսային
ծայրը .
Միզէն՝ Իռլանտայի արեւմտեան կողմը .
Լէնտսէնտ՝ Բրիտանիոյ արեւմտեան գին .
Լա Հօկ՝ Գաղղիոյ հիւսիսային կողմը .
Փինիսգէրրա՝ Սպանիոյ արեւմտեան գին .
Սուրբ Վինչենցիոս՝ Բորգուգալի արեւմտեան
կողմը .

Սբարդիվէնդոյ՝ Իտալիոյ հարաւային դին .
Բասսարոյ՝ Սիկիլիոյ հարաւային կողմը .
Մադաբան՝ Մորայի հարաւային ծայրը :

Լ Ե Ռ

Եւրոպայի մէջ ինը մեծամեծ լեռներու գօտիներ կան .

Քէօլէն՝ Շուեաի ու Նորվեկիոյ մէջտեղը .

Ուրալ՝ Ասիոյ ու Եւրոպայի մէջտեղը .

Կովկաս՝ Կասպից ու Սև ծովուն միջոցը .

Պալքան՝ Եւրոպայի Տաճկաստանին մէջ .

Կարսուդ՝ Մաճառաստանի մէջ .

Ալպեան լեռները՝ որ Իտալիան Գաղղիայէն , Գերմանիայէն ու Զուիցերիէն կը բաժնեն .

Ապենինեան լեռները՝ Իտալիոյ մէջ .

Պիրենեան լեռները՝ Գաղղիոյ ու Սպանիոյ մէջտեղը .

Իբերեան լեռները՝ Սպանիոյ մէջ :

Հ Ր Ա Բ Ո Ւ Խ

Եւրոպայի մէջ իրեք մեծ հրաբուխ կայ .

Հէգլա՝ Իսլանտայի մէջ .

Վէսուվ՝ Նաբոլի քաղքին քովը .

Եանա՝ Սիկիլիոյ մէջ ,

Լ Ի Ծ

Եւրոպայի գլխաւոր լճերն ասոնք են .

Վէնէր , Վէգէր , Մէլար՝ Շուեաի մէջ .

Սայմա , Լատոկա , Օնեկա , Իլմէն , Պելօ , Բէյբուս
Ռուսաստանի մէջ .

Նէօշադէլի , Ճինեւրայի , Լուչէնայի , Յուրիկի
լճերը՝ Զուիցէրիի մէջ .

Մաճիօրէ լիճը , Գոմոյի , Կարտայի , Բերուճիայի ,
Պօլսենայի լճերը՝ Իտալիոյ մէջ .

Նայզիտէլ , Պալադոն՝ Աւստրիոյ տէրութեան մէջ .

Գոսդանցա՝ Զուիցէրիի ու Գերմանիոյ մէջ
տեղը :

Գ Ե Տ

Եւրոպայի խիստ մեծ գետերն տսոնք են .

Տունա , որ կը թափի Սպիտակ ծովը .

Դոնէա , Նեւա , Տունա , Նիէմէն , Վիսգուլա ,
Օտէր՝ Պալդիկ ծովը .

Էլպա , Վէլէր , Հռենոս , ԴաՎիդ , Սենա , Լուառ ,
Շէնըն , Սիվըռն , Կարօն , Մինհօ , Տուէրօ ,
Դաիօ , Կուատիանա , Կուատալդիլիը՝ Ատլան-
տեան ովկիանոսը .

Բօ , Ատիճէ՝ Ադրիական ծոցը .

Էպրօ , Հռոդանոս , Աոնօ , Տիբերիս՝ Միջերկրա-
կան ծովը .

Դանուբ , Տնեբէր , Տնեսդէր՝ Սև ծովը .

Տոն՝ Ազախու ծովը .

Վոլկա , Ուրալ՝ Կասպից ծովը :

ՕԴ , ՀՈՂ , ԲԵՐԻՔ

Եւրոպայի օղբարեխառն է , միայն հիւսիսային
կողմերը սաստիկ ցուրտ :

Հողը ընդհանրապէս խիստ բարեբեր է. վասն զի մշակուածիւնն ալ շատ ծաղկած է:

Գլխաւոր բերքն է՝ երկաթ, կապար, սլիւնձ, անագ, հանքածուխ, աղ, սնդիկ, գեղեցիկ մարմար: Բոյսերուն մէջ՝ ցորեն, բրինձ, եգիպտացորեն, գետնախնձոր, կանեփ, ձէթ, լեմոն, խաղող և ամէն տեսակ պտուղներ: Կենդանիներէն՝ օգտակարներուն ամէն տեսակը շատցած են Եւրոպա, ու փաստակարները սրահած:

ԲՆԱԿԻՉ, ԼԵՁՈՒ, ԿՐՕՆՔ

Եւրոպայի բնակիչներուն թիւն է գրեթէ 270,000,000 այլ և այլ ազգէ սերած, որոնց գլխաւորներն են յոյնք, հոռոմք, գերմանք, սլաւք և թուրք:

Եւրոպայի մէջ 53 լեզու կը համբեն, որոնք չորս գլխաւոր արմատ ունին. յոյն, լատին, տեւտոն ու սլաւ:

Եւրոպայի մէջ հիմա գործածական լեզուներն ասոնք են՝ գաղղիերէն, իտալերէն, գերմաներէն, անգղիերէն, ռուսերէն, տաճկերէն, յունարէն, սպաներէն:

Եւրոպայի մէջ իրեք գլխաւոր կրօնք կայ. քրիստոնէութիւն, մահմէտականութիւն, հրէութիւն: Քրիստոնէութիւնն ալ իրեք երեւելի ճիւղ կը բաժնուի. կաթողիկէ, յունաղաւան և նորաղանդ կամ բողոքական:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ԿԱՌԱՎԱՐՈՒ-
ԹԻՒՆ

Քաղաքականութեան ու արուեստի կողմանէ
Եւրոպա այնչափ ծաղկած է որ հարկաւորէն
դատ՝ զարդի ու զեղխութեան բաներուն ալ չափը
չկայ : Աւճառականութիւնը բոլոր աշխարհք տա-
րածուած է . իսկ գիտութիւնները այնչափ սլայ-
ծառացած են , որ աշխարհիս մէջ ատեն մը կամ
տեղ մը ասոր նմանը չէ եղած :

Եւրոպայի մէջ ընդհանրապէս երեք տեսակ
կառավարութիւն կայ . ազատ միապետութիւն ,
չափաւորած միապետութիւն ու հասարակապե-
տութիւն :

ԲՐԻՏԱՆԻԱ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԲՐԻՏԱՆԻԱ կամ ընդհանուր անուամբ Անգլիա-
իան Տեապետութիւն ըսուած երկրին տիրեցին հռով-
մայեցիք Քրիստոսի 78 թուականին . բայց 448ին
թողուցին : Բրիտանացիք Սկոտլիացոց ձեռքէն
նեղութիւն քաշելով, Անկլո-սաքսոն ըսուած աղ-
գէն օգնութիւն ուղեցին . անոնք ալ եկան բոլոր
երկրին տիրեցին , ու անունը իրենց գլխաւորին
անունովը Անգլիա դրին : Ետքէն 1066ին Նոր-
մանտիոյ Գուլիելմոս դուքսը տիրեց Բրիտանիոյ ,
և հոն Նորմանտիայէն բնակիչներ խաւրեց . անկէ
ետքը Անգլիան քանի գնաց մեծցաւ , Սկոտլիան ,
Իռլանտան և ուրիշ շատ երկիրներ աշխարհիս ա-
մէն կողմը ու կղզիներ ալ իր հետը միացընելով
ըսուեցաւ Բրիտանիան : Իայսերութիւն կամ Միացեալ
Թագաւորութիւն թիւն Բրիտանիոյ և Իռլանդիոյ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Բրիտանիան Եւրոպայի արեւմտեան կողմը կ'իյ-
նայ , և չորս զին պատած է Ատլանտեան ովկիա-
նոսը :

Բրիտանիան չորս գլխաւոր մաս կը բաժնուի .
Անգլիա , Սկոտլիա , Իռլանդա և անոնց քովի Մանք
կղզիները :

Տարածութիւնն է 110,846 քառակուսի մղոն:

Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է, մանաւանդ Սկովտիան ու Կալէսի գաւառը:

Գլխաւոր գետերն են՝ Դէմզ կամ Դամիզ, Սիւվրոն, Շէնըն, Ուզ ու Դրէնդ:

Շատ տեսակ հանք ունի. գլխաւորներն են՝ երկաթ, կապար, անագ, պղինձ ու հանքածուխ: Կենդանիներուն մէջ անուանի է ձին, ոչխարներուն բուրգն ալ շատ ազնիւ է:

Օղը ցուրտ ու թաց ըլլալուն համար՝ երկիրը խաղող չի հասցըներ, բայց առատ ցորեն ու խոտ կու տայ:

Բնակիչն է 29,600,000, ասոնց լեզուն է անգլիերէն, որ հին Կելտաց լեզուէն առաջ եկած է:

Արուեստներն ու վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած են, ինչպէս նաև երկրագործութիւնը. ձեռագործները վերջի կատարելութեան հասած. շէնքերն աղուոր, պարտէզները գեղեցիկ, ուսումնական տեղուանքը խիստ անուանի, և բոլոր աշխարհիս քաղաքականութեանը առաջին կեդրոններէն մէկն է: Միայն վաճառականութիւնը նաւերը քսան հազարէն աւելի են, որոնց մէջ հարիւր յիսուն հազար նաւատոյ կայ որ աշխարհիս ամէն ծովերը կը պտըտին, և անոր համար ամէն ազգաց հետ առուտուր կ'ընեն. երկրին մէջ ալ բազմաթիւ ջրանցքներ ու երկաթուղիներ ունի:

Կրօնքը՝ Անգլիոյ և Սկովտիոյ մէջ նորազանդ է, իսկ Իռլանտայի մէջ կաթոլիկէ:

Տէրութեան կառավարութիւնն է սահմանադրական միապետութիւն. թէ՛ արական և թէ՛ իգական ճիւղի մէջ թագը կը ժառանգուի:

Զօրքն է 250,000 հոգի. նաւատորմիղը 630 կտոր նաւ, մեծ ու սղտիկ, որոնց մէջ կան 70,000 հոգի:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԱՆ Գ ՂԻ Ա

ԼՈՍՏՐԱ կամ ԼՈՍՏՈՆ (3,020,000 բնակիչ ունի) տէրութեան մայրաքաղաքը, Եւրոպայի մէջ ամենէն բազմամարդ, և բոլոր աշխարհիս մէջ ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է, Դամիզ գետին վրայ. իր նաւահանգստին մէջ միշտ երկու հազար նաւէն աւելի կը գտնուի: Մէջի գլխաւոր շէնքերն են՝ Սուրբ Պօղոս, որ բոլոր աշխարհիս վրայ նորադանդներուն ամենէն մեծ եկեղեցին է. Ուեստմինսթերի հռչակապ եկեղեցւոյն մէջ ալ թագաւորներու և մեծ մարդկանց գերեզմաններ կան, Ժողովարանի սրահաւոր, կամուրջները, գետափունքը, և մանաւանդ Դամիզ գետին տակի մեծագործ ճամբան՝ որ 1300 ոտք երկայնութիւն, 200 ոտք լայնութիւն ունի: — Աս քաղքիս մէջ ծնան՝ Պագոն, Միլտոն, Բոք, Նեւտոնն ալ Ուեստմինսթերի եկեղեցին թաղուած է:

ՄԷՆԶԸՍԴԵՐ (364,000) վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած, բամբակեղէն ու մետաքսեղէն գործուածքներն անուանի:

ՊԸՐԾԻՆԿԵԾ (328,000) երկաթեղէնի կողմանէ բոլոր աշխարհիս առաջին գործարանն է, ուստի վաճառականութիւնն ալ խիստ մեծ:

ԼԻՎԸՐԲՈՒԼ (476,000) Լոնարայէն Էտե աշխարհիս երկրորդ ծովային վաճառաշահ քաղաքն

է. 30 նաւարան ունի ուր կը շինուին նաւեր ու
շոգէնաւեր :

ՊՐԻՍՏԵԼ (162,000)	}	ասոնք շատ բանուկ նաւահանգիստներ են :
ԲԼԻՄԸՏՀ (80,000)		
ԲՈՐԴՍԻՏԸՏՀ (100,000)		
ՀԸԼԼ (42,000)		
ԵՍՐՄԸՏՀ (25,000)		
ՏՈՒՎՐ (9,000)		
ՖՈԼԴՍԴՈՆ (4,000)		

ԼԻՏՍ (225,000) շատ գործարաններ ունի, մա-
նաւանդ բրդէ գործուածքներու :

ՀԵԼԻՖԵՔՍ (110,000) շատ գործարաններ ունի
բամբակի, չուխայի և ասուեղինաց :

ՇԷՖՅԻԼՏ (185,000) շատ գործարաններ ունի
դանակեղինաց :

ՆԻԿԵՍԼ (110,000) ասոր քովն է Բրիտանիոյ
ամենէն մեծ ածխահանքը :

ԿՐԻՒՌՏ (44,000) աստեղաբաշխութեան երևե-
լի դիտարան ունի :

ՊԵՏՀ (58,000) անուանի է հանքային ջրերուն
համար :

ՄԸՐՏՀԸՐ-ԴԻԻՈՒԻԼ (65,000) մեծ երկաթա-
հանք ունի :

ԵՕՈՒՔ (26,000) շատ հին քաղաք է. Անգլիոյ
երկու արքեպիսկոպոսներէն մէկը հոս կը նստի, և
մայր եկեղեցին մեծագործ է :

ՕՔՍՖԸՐՏ (24,000) } ասոնց համալսարանները
ԳԵՄՊՐԻՃ (25,000) } խիստ անուանի են :

ՍԸՏԸՐԼԵՆՏ (80,000) բանուկ նաւահանգիստ
ունի, ուր հանքածխոյ մեծ վաճառականութիւն
կ'ըլլայ :

ԳԵՆԵՐԱՐԱՐԻ (14,000) հոս կը նստի Անգղիոյ նախագահ արքեպիսկոպոսը :

ՍԴԵԴԻՖԵՐՏ (3,800) հոս ծնաւ ու մեռաւ Շէգսբիր անուանի բանաստեղծը :

Մէկալ երեւելի քաղաքներն ասոնք են . Պրէտֆըրտ , Սոլֆըրտ , Բրէսգըն , Պրայդըն , Պոլլըն , Նոթրիչ , Ռոշտալ , Կլոսգըր , Ֆէլմլտհ , Նոդինկէմ , Ուինտզըր , Վոլքսսըսգըր , Լէնպէսգր :

Ս Կ Ո Վ Տ Ի Ա

ԷՏԻՄՊՈՐԿ (187,000) անուանի համալսարան ու խիստ բանուկ նաւահանգիստ ունի :

ԿԼԵՍԿՈՅ (424,000) համալսարանը անուանի է , վաճառականութիւնն ալ խիստ բանուկ , բրդեղէն գործուածքի ու շոգեշարժ մեքենաներու կողմանէ երեւելի է :

ՏԸՆՏԻ (95,000) վաճառականութեանն ու կտակեղէն գործուածքին համար անուանի է :

ԱՊԸՐՏԻՆ (74,000) Սկովտիոյ գլխաւոր նաւահանգիստն է :

Ի Ռ Լ Ա Ն Տ Ա

ՏԸՊԼԻՆ (317,000) Լոնտրայէն ետքը տէրութեան առաջին մեծ քաղաքն է , որ խիստ հին համալսարան մը ունի :

ԳՈՐԿ (197,000) վաճառաշահ քաղաք է , նաւահանգիստը շատ գեղեցիկ :

ԼԻՄԵՐԻԿ (197,000)	} ասոնք բանուկ նաւահանգիստներ են :
ՊԵԼՖԵՍԿ (100,000)	
ՈՒՌԴԸՐՖԸՐՏ (59,000)	

ԱՐՄԱ (9,000) Հոս կը նստի Իսլանտիոյ նա-
խագահ արքեպիսկոպոսը :

ՄԱՆՐ ԿՂԶԻՆԵՐ

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Շէգընա, և Ու-
կագեան ու Հէբրիդեան կղզիները .

Իսլանտայի ծովուն մէջ՝ Մէն և Էնկլտի ,

Հիւսիսային ծովուն մէջ՝ Հէլկոլանտ .

Մանիգայի մէջ՝ Ուայգ, Կըռնզի և Ճըռզի .

Միջերկրական ծովուն մէջ՝ Մալգա :

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ԱՆԴՂԻԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի մէկ մեծ կտորը, Սէյ-
լան կղզին, Պիրմանի երկրին քանի մը գաւառ-
ները, Մալագա, Սինկաբուր կղզին, Հոնկգոնկ՝
Չինուամացինի մէջ, և Ատէն՝ Արաբիոյ մէջ :

Ափրիկէի մէջ՝ Կամպիային մէկ մասը, Սիերրա
Լիոնէ, Բարեյուսոյ գլուխը, Սուրբ Հելլենէ, Վե-
րափօխման կղզիները, Գալլիոյ կղզին և ուրիշ
շատ մանր կղզիներ :

Ամերիկայի մէջ՝ Կրօնէնտիայի Հիւսիսային կող-
մը, Նոր Բրիտանիա, Եուգագանի մէկ կտորը,
Կուլանայի մէկ կտորը, Պաֆֆինոյ ծովուն կղզի-
ները, Սուրբ Լաւրենտիոսի ծոցին մէջ եղած կղզ-
իները, Պէրմուտեան կղզիները, Լուգայեան կղզ-
իները, Եամայիգա կղզին, փոքր Անգիլեան կղզ-
իներէրուն մեծ մասը :

Ովկիանիայի մէջ՝ Նոր Հոլանտա, և Վան Տէմէն :

Անգղիացոց ձեռքն և նաև Ճիպիլդէրրա քաղա-
քը՝ (17,000) Սպանիոյ արեւմտեան ծայրը :

Տ Ա Ն Ի Մ Ա Ր Գ Ա .

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՆԻՄԱՐԳԱՆ Հին ատեն Կիմերացւոց Հայրենիքն էր , որ Քրիստոսէ 100 տարի առաջ բոլոր Եւրոպան կոխեցին ու աւրըշտըկեցին , անոր համար Կիմերեան Քերսոնիսոն ալ կ'ըսուէր : Տանիմարգացիք կամ Դանիք 1017ին Անգղիոյ վրայ վազեցին ու 25 տարի հոն տիրեցին : Հիմա Տանիմարգան ինքնագլուխ սահմանադրական միասլետուծիւն է :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Տանիմարգայի սահմանը հիւսիսէն Գաղղէկադի ծոցն է , արևելքէն Պալդիկ ծովը , հարաւէն Գերմանական դաշնակցութիւնը , արևմուտքէն Հիւսիսային ծովը :

Չորս գլխաւոր մաս կը բաժնուի . Բռն Տանիմարգա իամ Արշիպէղագոս Դանէայ , Եռալանիս , Իւլանիս կղզին և Փէրէօր կղզիներն :

Տարածութիւնն է 11,900 քառակուսի մղոն :

Երկիրը դաշտային ու անբեր է , մանաւանդ հիւսիսային կողմերը :

Դիւաւոր գետերն են Էլպա , Էյաէր , Դրաւէ , Կուաէն :

Օգը ցուրտ, խոնաւ ու փոփոխական է :

Իսլանտայի մէջ շատ հրաբուխներ ու հանքային տաք ջրեր կան, օգը շատ ցուրտ է :

Բերքերուն մէջ անուանի է ռինկա ձուկը, որ մարտ ամսուն մէջ խիստ շատ կ'ելլէ . հոգաւոր է նաև ձին, և մանաւանդ ծովային թռչուններուն փետուրները՝ որ թէ Տանիմարգայի և թէ Իսլանտայի մեծ վաճառքներէն մէկն է :

Բնակիչը 1,700,000 . լեզունին գերմաներէնին մէկ տեսակն է :

Կրօնքը ընդհանրապէս նորադանդ է :

Տէրութեան կառավարութիւնը՝ սահմանադրական միապետութիւն է, և թագն իգական ճիւղի մէջ ալ ժառանգական է :

Զօրքը 30,000 . նաւատորմիդը 30 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԳՈՒԲԷՆԶԱԿ կամ ԳԵՕՊԷՆԶԱՎՆ (156,000), Զէլանտ ու Ամակէր կղզիներուն մէջ, մայրաքաղաքն է, որ փառաւոր նաւահանգիստ ունի Սունտ նեղուցին վրայ . վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է . արուեստի, ճարտարութեան ու գիտութեանց կողմանէ Եւրոպայի երևելի քաղաքներէն մէկն է :

ՀԵԼՍԻՆԿԻՐ (8,000) Սունտին նեղ տեղը ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է : Ամէն ազգի վաճառական նաւերը հոս տուրք մը կը հատուցանեն :

ԱՍԼՊՈՒՐԿ (8,000) . ԱՅՐՈՒՍ (8,000) . ԵՈՒԼԼանտ թերակղզիին վրայ նաւահանգիստներ են :

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Պալքիկ ծովուն մէջ՝ Զէլանա, Ֆինն կամ Ֆիննիա, Լալանա, Փալսդէր, Պոռնհոլմ:

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Իսլանտա ու Ֆէրէօր կղզիները:

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ՏԱՆԻՄԱԴԳԱՅԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ամերիկայի մէջ՝ Կրէնլանտ, Սուրբ Թովմաս, Սուրբ Յովհաննէս և Սուրբ Խաչ կղզիները. Կուսանաց կղզիներէն՝ Փոքր Անգիլեանց խումբ:

ՇՈՒԷՏ ԵՒ ՆՈՐՎԵԿԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՇՈՒՆՏԻ երկրին հին ատենը Ֆինն կամ Ֆիննլանտացիք տիրեր էին, որոնց ցեղը մինչև հիմա ալ կայ, և կը բնակին Շուետի ու Ռուսաստանի հիւսիսային ծայրը. ետքը Գոթացիք առին. իսկ Նորվեկիան ատենով Տանիմարգայի կառօն էր, 1814ին Շուետի տէրութեանը հետ միացաւ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻԲ

Շուէտին սահմանը հիւսիսէն Սառուցեալ ծովն է, արեւելքէն Ռուսաստանը, հարաւէն Պալդիկ ծովը, արեւմուտքէն Ատլանտեան օվկիանոսը:

Շուէտի տէրութիւնը իրէք գլխաւոր մաս կը բաժնուի. Թագաւորութիւն Շուէթայ, Թագաւորութիւն Նորվեիյա և Կլլէնլէն:

Տարածութիւնն է 220,000 քառակուսի մղոն:

Երկիրը դաշտային է, շատ լճեր ունի, բնակիչը քիչ: Նորվեկիան լեւնոտ ու քարուտ է:

Գլխաւոր գետերն են՝ Դոնէա, Լուլէա, Ումէա, Բիգէա, Կլոմէն, Դանա:

Օդը ցուրտ է, հողը բարեբեր չէ, բայց երկաթի, սլինձի, արծաթի հանք ունի. փայտը խիստ շատ է. կենդանիներէն ալ անուանի է հիւսիսային եղնիկը, և ուրիշ բրդոտ վայրի կենդանիներ:

Բնակիչն է գրեթէ 5,000,000, լեզուին գերմաներէնին մէկ տեսակն է:

Կրօնքը նորադանդ է, և ուրիշ դաւանանք ունեցողները քաղաքական իրաւունքներէ զրկուած են:

Կառավարութիւնը չափաւորած միապետութիւն է, և Ժառանգութիւնը միայն արական գծի մէջ է:

Զօրքը 125,000. նաւատորմիդը 240 կտոր նաւ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Շ Ո Ւ Է Տ

ՍԴՈՔՈԼՄ կամ ՍԴՈԳԶՈԼՄ (125,000) Մէլառ լճին մէջ քանի մը մանր ու խոշոր կղզիներու և երկու թերակղզիի վրայ գեղեցիկ կերպով շինած տէրութեան մայրաքաղաքն է. աղէկ ձեռագործներ և ուսումնական տեղեր, ու բանուկ վաճառականութիւն ունի:

ԿՈՒԷՊՈՐԿ կամ ԿՈՒԷՊՈՐԿ (42,600) Գաղղէկագին վրայ բանուկ նաւահանգիստ ունի. արուեստի ու վաճառականութեան կողմանէ Սգոգհոլմէն ետքը երևելի քաղաքն աս է:

ԳԱՐԼՍԴՐՈՆԱ (14,600) տէրութեան պատերազմական նաւահանգիստն է:

ՈՒՐՍԱԼԱ (10,000). ասոր համալսարանը խիստ անուանի է. Լիննէոս բնախօսը հոս վարպետ եղած է: Աս քաղքիս քովը մեծ ու անուանի երկաթահանք կայ:

Երևելի են նաև Նորգէբինկ, Մալմոյէ, Գալմար, Գրիստիանշդատ:

Ն Ո Ր Վ Ե Կ Ի Ա

ՔՐԻՍՏԻԱՆՈՒՆ (40,000) մեծ վաճառականութիւն ունի տախտակի և երկաթի: Համալսարանը անուանի է:

ՊԵՐԿԷՆ (25,000) վաճառաշահ քաղաք է. տէրութեան նաւարանը հոս է, ուր շատ ալ վաճառական նաւեր կը շինուին:

ԲԵՕՐՈՍ . պղնձի մեծ հանք ունի . ցուրտը խիստ սաստիկ է :

ՎԱՐՏՀՈՒՍ . Եւրոպային ամենէն հիւսիսային քաղաքն է :

ՏՐՈՆԴԷՅՍ (74,000) . ատենով Նորվեգիոյ թագաւորները հոս կը նստէին . պղնձի վաճառակա նութիւն ունի :

ՖՐԻՏԵՐԻԳՇԵԼ (8,600) , նաւահանգիստ է . հոս սպաննուէցաւ Կարոլոս ԺԲ Շուետաց թագաւորը յամին 1718 , քաղքին պաշարմանը ատեն :

Կան նաև Սդավանկէր , Տրամմէն , Քրիստիանսանտ , և Համմէրֆէսդ , որ Եւրոպայի ամենէն հիւսիսային նաւահանգիստն է :

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Պալդիկ ծովուն մէջ՝ Կոդդլանտ , Օլանտ :

Սառուցեալ ուղիւնոսին մէջ Լոֆֆոտէն կղզիները . ասոնց քովերն է Մալդրէօմ ըսուած սոսկալի յորձանքը , որ շատ անգամ նաւեր կ'ընկղմէ , որուն ձայնը մղոններով հեռուէն կը լսուի :

Շուէտը Եւրոպայէն դուրս ունի միայն Սուրբ Բարթոլոմէոս կղզին , յարեմտեան հնգիկս , որ Փոքր Անգլիէան կղզիներուն մէկն է :

ՌՌՒՍԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՌՌՒՍԵՅ թագաւորութիւնը սկսած է 900ին ատենները . բայց մէջերնին քաղաքականութիւն ծաղկեցընողն եղաւ մեծն Պետրոս 1700ին սկիզբները, որ տէրութիւնն ալ ընդարձակեց : Ետքը Լեհաստանի մէկ կտորը և ուրիշ երկիրներ ալ առնելով՝ աս տէրութիւնը շատ մեծցաւ : Հին ատեն Ռուսաստանի բնակիչներն էին Սկիւթացիք, Սլաւեանք, Սարմատացիք ու ՓինԼանտացիք : Հիւսիսային կողմերը կը գտնուին Լաբոն ու Սամոյէտըստեաժ կարճահասակ ազգերը, հարաւային կողմերն ալ շատ ժողովուրդներ՝ գրեթէ ամէն ազգէ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ռուսաստանին սահմանը հիւսիսէն Սառույեալ ծովն է, արեւելքէն Ասիոյ Ռուսաստանը, հարաւէն Սև ծովն ու Աստրիան, արեւմուտքէն Բրուսիան, Պալգիկ ծովն ու Շուէտը :

Հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի աշխարհագրորէն . հիւսիսային Ռուսաստան, Միջին Ռուսաստան, հարաւային Ռուսաստան, Լեհաստան, և Կղզիները . իսկ ըստ քաղաքական կառավարութեան 64 նահալաւ-լիւն կը բաժնուի բոլոր կայ-

սերութիւնը, նաեւ քանի մը առանձին նահանգներ
ու գաւառներ :

Տարածութիւնն է 1,536,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրն ընդհանրապէս դաշտային է . միայն եր-
կու լեռներու գօտի ունի . մէկն Ուրալ, մէկալը
Կովկաս :

Հիւսիսային կողմերը հողը անբեր ու քիչ մշա-
կած է . իսկ միջին ու հարաւային կողմերը խիստ
պտղաբեր :

Գլխաւոր գետերն ասոնք են .

Բեչորա՝ որ Սառուցեալ ովկիանոսը կը թափի .

Տուրնա՝ Սպիտակ ծովը .

Տունա կամ Տիւնա՝ Ռիկայի ծոցը .

Նեւա ու Նիէմէն՝ Պալդիկ ծովը .

Դանուբ, Տնեբէր, Տնեսդէր, Տոն, Կուպան՝ Սև
ծովը .

Վոլկա, Ուրալ, Գոմա, Թէրէք՝ Կասպից ծովը :

Գլխաւոր բերքն է՝ երկաթ, կապար, պղինձ,
արծաթ, բլադին, ոսկի, ամիանդ, որ Ուրալ լեռ-
ներէն ու Սիպերիայէն կ'ելլեն : Շատ անտառներ
ունի . ցորենը առատ ու աշնիւ է . մորթը, կաշին
և մուշտակները խիստ ընտիր : Կենդանիներուն
մէջ նշանաւոր է ճերմակ արջը, որ հիւսիսային
ծովեզերքը կը գտնուի :

Բնակիչն է 68,500,000, ասոնց լեզուն ռուսե-
րէն է, որ Սլաւեան լեզուին մէկ ճիւղն է :

Կրօնքը յունադաւան :

Տէրութեան կառավարութիւնն է բացարձակ
միապետական, և թագաւորը Կայսր և Ինքնակալ ա-
ռիայն Ռուսայ և Չար կ'անուանուի :

Զօրքը 800,000 . նաւատորմիդը 310 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՀՒՒՍՒՍԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ԲԵԴՐՊՈՒՐԿ (586,000) • մեծն Պետրոս շինեց
աս մայրաքաղաքը Նեւա գետին բերանը յամին
1703, ուր որ իրեն սղնձէ ձիաւոր արձանն ալ
կայ՝ կրանիդ քարէ ժայռի մը վրայ անկած։ Եւ-
րոպայի մայրաքաղաքներուն մէջ ամենէն աւելի
ասոր տեքը փառաւոր է՝ փողոցներուն լայնու-
թեանը և շտկութեանը, հրապարակներուն ըն-
դարձակութեանը, գեղեցիկ կրանիդէ գետափան-
ցը, և սալաաններուն ու հասարակաց և մասնաւո-
րաց շէնքերուն աղուորութեանը պատճառաւ։
Ուսումնական և արուեստական յառաջագիմու-
թեան կողմանէ ալ բոլոր աշխարհիս առաջին կար-
գի քաղաքներէն մէկն է։ Լազարեան պարոնները
հոս հայոց համար գեղեցիկ եկեղեցի մը շինած են •
ատենով ալ մեր լեզուովը շատ գրքեր տպուած
են աս քաղաքիս մէջ։

ՌԻԿԱ (75,000) Բեդրպուրկէն ետքը առաջին
վաճառաշահ և խիստ ամուր քաղաքն է Տունա գե-
տոյն վրայ։

ԳՐՈՆԸԴԵՍ (53,000) Նեւա գետին բերանը՝
Ռուսաց ծովային զօրքին գլխաւոր նաւահան-
գիսան է • նաւարանը աշխարհիս խիստ աղուոր
նաւարաններէն մէկն է։

ՆՈՎԿՈՐՈՏ (15,000) Իլմէն լճին վրայ՝ ատենով
շատ ծաղկած քաղաք էր, հիմա այնչափ չէ։ Ռիւ-
րիգ հոս սկսաւ Ռուսաց Թագաւորութիւնը 862ին։

ԱՐԽԱՆԿԷԼ (24,000) մորթի ու մուշտակի մեծ վաճառականութիւն ունի. նաւարանը անուանի ու նաւահանգիստը խիստ բանուկ է :

ՏՈՐԲԱԴ (15,000) անուանի համալսարան ունի և դիտարան :

ՄԻՋԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ՄՈՍԿՈՒՅ ԿՈՄ ՄՈՍԿՈՎ (378,000) հին ատեն Ռուսաց աթոռանիստ քաղաքն էր, հիմա ալ երկրորդ մայրաքաղաքն է, և իրենց թագաւորները հոս թագ կը դնեն. 1812ին գրեթէ բոլորովին այրեցաւ, բայց ետքէն ալ փառաւոր շինեցին : Շէնքերուն մէջ երեւելի է Գրեմլին՝ թագաւորական պալատը, և մայր եկեղեցին : Համալսարանը և ընդհանրապէս գրականութիւնը և արուեստները շատ ծաղկած են աս քաղաքիս մէջ : Անուանի է Լազարեան իշխաններուն հոս հիմնած հայկազեան վարժարանը : Մոսկուա երկաթուղեաւ միացած է Բեդրպուրկի հետ :

ԽՍՋԱՆ (60,000) Վոլկային մօտ՝ Թաթարներուն մայրաքաղաքն էր. ունի համալսարան, և ատեղաբաշխութեան գիտարան. արուեստներն ու վաճառականութիւնը շատ բանուկ են, և Սիպերիոյ բերքերուն գլխաւոր վաճառանոցն է : 1842ին գրեթէ կէսն այրեցաւ :

ՆԻՃՆԻ-ՆՈՎՎՈՐՈՏ (40,000) Վոլկա գետին վերայ ամուր և վաճառաշահ քաղաք է, անուանի տօնավաճառ ունի, ուր տարուէ տարի երկու հարիւր հազարէն աւելի մարդ կու գայ առուտուրի համար :

ՕՐԷՆՊՈՒՐԿ (12,000) Թաթարաց, Պուխարացւոց և Չինաց՝ Եւրոպացւոց հետ ըրած վաճառականութեանը գլխաւոր տեղն է:

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ

ՔԻԵՎ (70,500) Տնեքերի վրայ, Մոսգուայէն առաջ Ռուսաց մայրաքաղաքն էր. հիմա ալ անուանի է նոր համալսարանը, մայր եկեղեցին, և ամուր բերդը:

ԱՃՏԷՐԻԱՆ (52,000) Վոլկա գետին բերանը կղզիի մը վրայ շինած՝ հին Թաթարներուն մէկ ցեղին մայրաքաղաքն էր. հիմա ալ բնակիչներուն մէկ մասը Հայ են: Կասպից ծովուն վրայ ամենէն բանուկ նաւահանգիստն է, ու բոլոր տէրութեան գլխաւոր վաճառաչա՝ քաղաքներէն մէկն է. ձուկի, ձկնկիթի (խաւար) և գառի մորթին վաճառքն անուանի է:

ՍԱՐԱԻՈՎ (62,000) շատ գործարաններ, բժըշկական պարտէզ մը և մեծ տօնավաճառ ունի:

ՕՏԵՍՍԱ (118,000) Սև ծովուն եզերքը, բոլոր Ռուսաստանի խիստ գեղեցիկ ու ծաղկած քաղաքներէն մէկն է. և թէպէտ նոր շինուած է, բայց ազատ նաւահանգիստ ունենալովը խիստ շուտ առաջ գնաց վաճառականութեամբ և հարստութեամբ. անուանի է Ռիշըլիօ Լիկէոնը՝ որ համալսարանի աստիճան ունի:

ԽԱՐԳՈՎ (50,000) վաճառաչա՝ քաղաք է. համալսարան ունի:

ԹԱՅՂԱՆ կամ ԹԱԿԱՆՐՈԳ (16,600) Աղախու ծովուն վրայ ամուր ու բանուկ նաւահանգիստ է.

Հոս մեռաւ Աղեքսանդր Ա. Ռուսաց կայսրը 1825ին:

ՍԵՒԱՍՏՈՐՈՒԼ կամ ԱԳԵԱՌ (20,000) Սև ծովուն վրայ շատ գեղեցիկ նաւահանգիստ է, ամուր բերդերով պատած, նաւարանը խիստ բանուկ էր, և հոս կը կենար Ռուսաց Սև ծովուն վրայի նաւատորմիւր: Յամին 1855 երկար պաշարումէ ետև առին զայն Գաղղիացիք և անոնց դաշնակիցները:

ԱԳՄԷԶԻՏ կամ ՍԻՄՖԵՐՈՐՈՒԼ (22,000) Խրիմի գլխաւոր քաղաքն է:

ՊԱՂԶԻՍԱՐԱՅ (13,000) Խրիմի Թաթար խաներուն մայրաքաղաքն էր:

ՔԷՖԷ կամ ԹԵՌԻՈՒՍԻԱ (8,000) Սև ծովուն վրայ նաւահանգիստ է, ասեկնով անուանի՝ բայց հիմա ընկած է:

ԿԷՐԶ (20,000) Ենիգալէի նեղուցին բերանը ազատ ու բանուկ նաւահանգիստ է:

ԿԷՕԶԼԷՎԷ կամ ԵՒՊԱՏՈՐԻԱ (24,000) Խրիմի գլխաւոր նաւահանգիստներէն մէկն է:

ԽԱՐԱՍՈՒ (15,000) Խրիմի ծաղկած քաղաքներէն մէկն է. բնակիչներուն մեծ մասը Թաթար ու Հայ են:

ՆՈՐ ՆԱԽԻԶԵԻԱՆ (13,000) և ԳՐԻԳՈՐՈՒՊՈՒԼԻՍ. Հայոց քաղաքներ են, որ շատ ազատութիւններ ալ ունին:

ԲՈՒԴԱՍԻԱ (28,000) մեծն Պետրոս Հոս անուանի յաղթութիւն ըրաւ Շուէտի Կարոլոս ԺԲ. Թագաւորին դէմ:

ՔԵՐՍՈՆ (34,000) ամուր ծովահայեաց քաղաք է Տիբեր գետին բերանը, և պատերազմական նաւահանգիստ:

ՆԻԳՈՒԱՅԵԻ (32,000) գեղեցիկ քաղաք է, նաւահանգիստ պատերազմի և աթոռ ծովակալի,

ՔԻՇՆԵՒ (93,000) Պեսարապիոյ գլխաւոր քաղաքն է, ունի դպրոց ճեմական:

ԱԳԻՐՄԱՆ (26,000) Տնեսդէր գետին բերանը ամուր և վաճառաշահ քաղաք է:

ԼԵՀԱՍՏԱՆ

ՎԱՐՍԱԻՒՍ կամ ՎԱՐՇԱՒ (223,000) Վիսգուլա գետին քովը՝ ատենով Լեհաստանի մայրաքաղաքն էր, հարուստ ու փառաւոր. 1830ին եղած պատերազմին ատենը շատ աւրուեցաւ, բայց հիմա ալ բոլոր տէրութեան քաղաքներուն մէջ երրորդն է, ամուր, գեղեցիկ ու ամէն կողմանէ ծաղկած:

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Սառուցեալ ծովուն մէջ՝ Սելեպէրկ, նոր Զեմլեա, Վայկաց, Գալկուէվ:

Պալդիկ ծովուն մէջ՝ Ալանտ, Տակո, Էօզէլ:

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ՌՈՒՍԱՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ասիոյ մէջ՝ Վրաստան, Շիրուան, Իմերէթ, Ապաղա, Չէրքէզ, Հայաստանին մէկ մասը, Սիպերիա և Թուրքաստան:

Ամերիկայի մէջ՝ Ռուսի Ամերիկան՝ որ հիւսիսային ծայրն է:

ԳԱՂՂԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԱՂՂԻԱ ատենով Հռովմայեցւոց տակն էր . 400ին ատենները Գերմանիայէն Փռանգ ըսուած ազգն եկաւ տիրեց հոն , ու իրենց անուանովը երկրին անունը ըսուեցաւ Փրանսա կամ Փրանս : Մէջերնէն առաջին Թագաւորն եղաւ Փարամոնտ . իսկ տէրութիւնը ծաղկեցընողն եղաւ մեծն Կարոլոս , 1792ին մեծ խռովութիւն մը հանելով Թագաւորութիւնին փոխեցին՝ հասարակապետութիւն ըրին . 1804ին Պոնաբառդէ Նաբոլէոնը կայսր եղաւ . և 1815ին երբոր ինքը քշուեցաւ , Գաղղիացիք առջինին պէս նորէն Թագաւորութիւն ունեցան : 1830ին նոր խռովութենէ մը ետքը՝ սահմանադրական Թագաւորութիւն հաստատեցին , բայց 1848ին նորէն հասարակապետութիւն հաստատեցին նախագահ ընտրելով Լուդովիկոս Նաբոլէոն՝ մեծ ինքնակալին եղբորորդին , որ երեք տարիէն ետեւ 1851ին վերջերը կայսր անուանուեցաւ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Գաղղիոյ սահմանն է հիւսիսէն Պելճիան , Հոլանտան ու Բրուսիան . արեւելքէն՝ Գերմանական գաշնակցութիւնը , Զուիցերինն ու Սարտենիան . հարաւէն Միջերկրական ծովն ու Սպանիան . արեւ

մուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը և Մանչ կամ Մանիգան :

Տարածութիւնն է 158,000 քառակուսի մղոն :
Երկրին արեւելեան ու հարաւային կողմերը լեռնոտ են , իսկ հիւսիսային ու արեւմտեան կողմերը դաշտային :

Գլխաւոր գետերն ասոնք են .
Հոոգանոս կամ Ռօն՝ Միջերկրական ծովը կը թափի .

Լուառ , Կարոն , Շարանգ՝ Ատլանտեան ովկիանոսը .

Սէն կամ Սէնա , Օան , Վիր , Սոմ՝ Մանիգայի ծովը կը վազեն :

Օղը բարեխառն ու առողջ է . բայց հիւսիսային կողմը ցուրտ :

Բերքն է երկաթ , սղինձ ու հանքային ածուխ . հողը խիստ աղէկ բանեցուցած է . ձէթն աղնիւ , գինին խիստ անուանի , մանաւանդ Պուրկոյն , Շամբանեա ու Պորտո գաւառներուն գինիները . կենդանիներն ալ ընտիր են , մանաւանդ եղներն ու ոչխարները :

Բնակիչն է 37,500,000 . լեզունին գաղղիարէն , որ Եւրոպայի ամէն լեզուներէն աւելի տարածուած է :

Մշակութիւնը , արուեստներն ու ձեռագործները մեծ կատարելութեան մէջ են , թէպէտ և Անգլիոյ չեն հասած . ուսմունքն ու գիտութիւնն ալ շատ ծաղկած են : Երկաթուղիներն ալ երկրին ամեն կողմերը տարածուած են :

Գաղղիան ատենով 33 նահանգ կամ գաւառ կը բաժնուէր , եւքէն 86 բաժին . 1860ին աւելնա-

լով Սավոյիոյ ու Նիճճայի գաւառները՝ երեք բա-
ժին, հիմա 89 բաժին կը համրուի:

Կրօնքն է կաթողիկէ:

Տէրութեան կառավարութիւնը՝ սահմանադրա-
կան կայսերութիւն:

Զօրքը 800,000, նաւատորմիդը 170 կտոր նաւ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԲԱՐԻՋ մայրաքաղաքը՝ (1,700,000) Սէն գե-
տին վրայ, աշխարհիս մէջ առաջին ծաղկած քա-
ղաքն է, թէ քաղաքականութեան, թէ արուես-
տից և թէ գիտութեանց կողմանէ. Լոնտրային
շատ բանի մէջ հաւասար, շատ բանի մէջ ալ վեր
է: Երկաթուղեօք միացած է Պելճիոյ, Բրուսիոյ և
Գերմանիոյ հետ, ինչպէս նաև Գաղղիոյ այլ և այլ
մասանց հետ: Հասարակաց շէնքերը, ճեմելիքնե-
րը, սլարտէզները, ուսումնական թանգարաննե-
րը, ամենն ալ շատ փառաւոր ու անուանի են:
Համալսարանը աշխարհիս մէջ մէկ հատիկ, թա-
գաւորական գրատունն ալ ամենէն հարուստն է:
Շատ երևելի շէնք է նաև մեծ սլարիսսը որ նոր
շինուեցաւ՝ 16 բերդով: Աս քաղաքը մեռաւ Ռու-
բինեանց վերջի թագաւորը Լևոն 2. 1391ին. և
հոս հաստատուեցաւ մեր ազգային Մուրատեան
վարժարանը 1845ին:

ԼԻՈՆ (320,000) Բարիզէն ետքը ամենէն ծաղ-
կած քաղաքն աս է ամեն կողմանէ, շատ հին, ա-
մուր ու գեղեցիկ. ղիպակէ գործուածքներուն
համար եզական:

ՄԱՐՍԻԼԵ (260,300) Միջերկրական ծովուն

վրայ մեծ ու գեղեցիկ քաղաք է, վաճառականութեան գործունէութիւնը զարմանալի, և նաւահանգիստը խիստ բանուկ. աս քաղաքը Քրիստոսէ 600 տարի առաջ շինուած է : *

ՊՈՐՏՕ (162,000) բանուկ նաւահանգիստ ունի, և գինիի ու քացախի մեծ վաճառականութիւն :

ՌՈՒՅՆ (104,000) տէրութեան առաջին անուանի քաղաքն է՝ բամբակեղէն գործուածքներու կողմանէ :

ՆԵՆԴ (114,000) աղուոր նաւահանգիստ ունի Լուառ գետին վրայ. Թագաւորական նաւերը հոս կը շինուին. վաճառականութիւնն ալ շատ բանուկ է :

ԴՈՒԼՈՒԶ (113,000) Եւրոպայի խիստ վաճառաշահ քաղաքներէն մէկն է, ամուր, և արուեստները ծաղկած :

ՍԻՐԵՍՊՈՒՐԿ (82,000) հոս գտաւ տպագրութեան արուեստը Յովհաննէս Կուդզէմպէրի 1436ին. խիստ ամուր ու ծաղկած քաղաք է, և մայր եկեղեցին շատ հոյակապ ու անուանի :

ՕՒԼԵՅՆ (50,000) հոս երկու անգամ անուանի յաղթութիւն ըրած են Գաղղիացիք, մէկ մը Ատտիլասայ, մէկ մըն ալ Անգղիացւոց դէմ. վաճառաշահ ու ճարտարարուեստ քաղաք է :

ԱԻՆԵՕՆ (37,000) ատեն մը հոս նստան հռովմայ սրբազան սպաւերը :

ՊԸԶԱՆՍՕՆ (43,000) ասոր քովորը անուանի է Օսէլ այրը, որ խիստ մեծ է, ու շատ քարացած նիւթեր կան մէջը :

ԳԵԼԷ (12,000) ամուր քաղաք է, Գաղղիայէն Անգղիա անցնելու սովորական ու կարճ ճամբան աս ըլլալով՝ նաւահանգիստը խիստ բանուկ է :

ԴՌԻԼՕՆ (85,000) Գաղղիացւոց պատերազմական նաւերը հոս կը կենան . նաւարանն ու նաւահանգիստը բոլոր Միջերկրականին վրայ եղական են մեծութեան կողմանէ :

ԿՐԸՆՕՊԼ (32,000) ասոր ձեռագործներն ու ամրութիւնը անուանի են :

ՄՈՆԲԵԼԻԷ (52,000) Եւրոպայի մէջ շատ անուանի է ասոր բժշկական պարտէզը :

ՏԻԺՕՆ (83,000) գինիի ու քացախի վաճառք ունի . հոս ծնած է մեծն Պոսիւէ :

ՌԻԵՆՍ (56,000) Գաղղիոյ Թագաւորներն ասոր եկեղեցւոյն մէջ կ'օծուին :

ՆԵՆՍԻ (48,000) գեղեցիկ ու վաճառաշահ քաղաք է :

ՄԻԼԷՕԶԷՆ (46,000) ասոր ամէն տեսակ գործարանները շատ անուանի են :

ԱՄԻԷՆ (59,000) հին ու ամուր քաղաք է . մայր եկեղեցին շատ փառաւոր :

ՊՌԻԼՕՆՅԸ (35,000) ամուր ու բանուկ նաւահանգիստ ունի :

ԼԻԼ (132,000) Եւրոպային ամուր ու վաճառաշահ քաղաքներէն մէկն է . անուանի է գողերանոցը :

ՆԻՁՁՆ կամ ՆԻՍ (40,000) ազատ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի . օդն առողջարար ու մեղմ ըլլալուն համար՝ շատ օտարականք հոս կը ձմերեն :

ՎԵԼԵՆՍ (14,000) հոս մեռաւ Պիոս 2 . սրբազան պապը :

ՍԷՆ-ՏԸՆԻ (18,000) Բարիզու մօտ , Գաղղիացւոց Թագաւորներն ասոր եկեղեցւոյն մէջ կը թաղուին :

Անուանի են նաև ասքաղաքներս. Նիմ (57,000), Դրօս, Գամպրէ, Գան, Վէրսայլ, Բուադիէ, Անկուէմ, Գոլմար, Մէս, Սէն-Գանգէն, Տօնգէրգ, Տուէ, Վալանսիէն, Լը Հաւը, Ռէն, Պրէսդ, Սէնդ-Էդիէն, Լիմօժ, Մոնդոպան, Գլէրմոն, Շէրպուը. Շամպէրի և Աննըսի՝ Սաւոյիոյ մէջ:

Գորսիգա կղզին ալ Գաղղիացւոց ձեռքն է, և ասոր մէջ անուանի է Այաչչիօ քաղաքը, ուր ծնաւ Նաբոլէօն Ա. բնակիչն է 13,000. և Պասգիա (18,000) գլխաւոր քաղաքը:

Գաղղիոյ երկրին մէջ փակուած ու պաշտպանութեան տակն է Մոնպէրի փոքրիկ իշխանութիւնը, որուն տարածութիւնն է հինգ քառակուսի մղոն, և գլխաւոր քաղաքն է Մոնագոյ (1790 բն.)

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ԳԱՂՂԻԱՑԻՈՑ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ասիայի մէջ՝ Հնդկաստանի մէկ կտորը, որուն գլխաւոր քաղաքն է Բօնգիլէրի, և Ստորին Գոչինչին:

Ափրիկէի մէջ՝ Ճէզայիր կամ Ալճէրի, Սենեկալին մէկ կտորը, Գորէա, Պուըպոն և Մատակասգար կղզիները:

Ամերիկայի մէջ՝ Սուրբ Պետրոս և Միքելօն կղզիները՝ Սուրբ Լաւրենտիօսի ծոցին մէջ. Մարգի-նիկէ, Կուաաալուբբա և Կույանա գաղղիական:

Ովկիանիայի մէջ՝ Մարգիլեան կղզիները, Թայի-դի և Նոր-Գալէտոնիա:

ՊԵԼՃԻՍ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԵԼՃԻՍԸ երկար ատեն Գերմանիոյ կայսերաց ձեռքն էր, ետքը Գաղղիացիք առին. 1815ին նոր [Թագաւորութիւն եղաւ, որ Հոլանտային հետ մէկ տեղ Սպանիոյ նահանգաց պէրու-նիան կ'ըսուէր: Բայց 1830ին Պելճիան Հոլանտայէն բաժնուեցաւ, ու զատ [Թագաւորութիւն եղաւ:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Պելճիային սահմանը հիւսիսէն Հոլանտան է, արեւելքէն Գերմանիան, հարաւէն Գաղղիան, արեւմուտքէն Հիւսիսային ծովը:

Տարածութիւնն է 8,600 քառակուսի մղոն:

Բերքն է երկաթ, հանքային ածուխ, փայտ, արմաթ ու աղէկ ձեռագործներ. երկաթուղիներն ալ շատ առաջ գնացած են:

Բնակիչն է 4,893,000, լեզուներն Գաղղիարէն եւ Ֆլաման՝ որ Գերմաներէնին մէկ տեսակն է:

Կրօնքը կաթողիկէ:

Տէրութեան կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն:

Զօրքը 100,000:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՊՐԻՒՍԻԱ (185,000) մայրաքաղաքն է, ձեռագործը և վաճառականութիւնը խիստ ծաղկած : Ասոր մօտ է Վադէրլօ գեղը, ուր յաղթուեցաւ Նաբոլէոն 1815 :

ԱՆՎԵՐՍԱ կամ ԱՆԴՈՒԵՐՊԻԱ (120,400) ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է . անուանի է մայր եկեղեցին :

ԿԱՏ կամ ԿԷՆԴ (123,000) հոս ծնաւ Կարոլոս Ե . Գերմանիոյ կայսրը . անուանի են կտաւի ու բամբակի գործարանները և ուսումնական տեղուանքը :

ՊՐՈՒԺ (50,000) վաճառաշահ քաղաք է . շատ գեղեցիկ ջրանցքներ ունի :

ԼԻԷԺ կամ ԼԻՒԴՒԻԽ (101,800) մեծ վաճառականութիւն ունի հանքային ածուխի՝ որ քովէն կ'ելէ :

ԼՈՒՎԷՆ կամ ԼՈՎԱՆԻՈՆ (33,000) հին ու անուանի համալսարան ունի :

ՆԱՄՈՒՐ կամ ՆԱՄԷՆ (26,000) հոս 1815ին մեծ յաղթութիւն ըրաւ Նաբոլէոն Պրուշներուն դէմ :

ԵՐԼԵԼԻ են աս քաղաքներս ալ . Օսգենտա, Մօնս կամ Պէրկէն, Մալին, Դուռնէ, Վէրվիէ, Գուրգրէ :

Հ Ո Լ Ա Ն Տ Ա

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԼԱՆՏՍԵՑԻՔ ատենով Սպանիացւոց տակն էին. 1579ին անոնցմէ գլուխ քաշելով զատ հասարակապետութիւն եղան ճարտար ու հարուստ : Ետքը 1815ին Հոլանտան ու Պելճիան մէկտեղ զատ Թագաւորութիւնը ձևացաւ՝ Սպորին նահանգաց Գերմանիան ըստւած, բայց 1830ին իրարմէ ալ զատուեցան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Հոլանտային սահմանը հիւսիսէն ու արեւմուտքէն հիւսիսային ծովն է, հարաւէն Պելճիան, արեւեքէն Գերմանիան :

Տարածութիւնն է 9,800 քառակուսի մղոն :

Երկիրը ծովէն ընդհանրապէս ցած ըլլալուն համար մեծամեծ թումբեր շիներ են ջուրը բռնելու :

Օդը խոնաւ, փոփոխական և վատառողջ է :

Հողը ցած ու ջրոտ ըլլալուն խիստ պտղաբեր չէ :

Բերքն է հանքածուխ, կտաւ, կաշի, կարմիր ներկ ու վարպետ ձեռագործներ : Խիստ ազնիւ են կովերն ու ոչխարները, և անոնց պանիրը :

Բնակիչը 3,410,000. Ընդունին հին գերմաներէնին մէկ տեսակն է :

Շատ ջրանցքներ և երկաթուղիներ ունենալուն համար վաճառականութիւնը շատ ծաղկած է :

Կրօնքը նորադանդ :

Տէրութեան կառավարութիւնը՝ սահմանադրական միապետութիւն :

Զօրքը 59,000, և նաւատորմիւր 154 կաոր նաւ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԱՄՍԴԵՐՏԱԾ (261,500) Հողանտայի հին մայրաքաղաքը, Եւրոպայի ծաղկած ու հարուստ քաղաքներէն մէկն է, և մեծ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի : Ատենով ասոր մէջ հայու տպարան կար անուանի :

ՀԱՅԻԱ կամ ՀԱՅԿ (86,000) Հիմակուան մայրաքաղաքն է :

ՈՒՕԴԵՐՏԱԾ (114,000) Ամսդէրտամէն ետքը վաճառաշահ քաղաքն է :

ՈՒԴԵՀԴ (57,000) մետաքսեղէնի գործարաններ ունի :

ԼԷՅՏԱ (37,000) մեծ համալսարան ունի, ուր Պօէրհաւ անուանի բժիշկը դասատու էր :

ՍՄՍԴԻԳԱ (29,000) բոլոր Եւրոպայի խիստ ամուր քաղաքներէն մէկն է :

Անուանի են նաև հարլէմ, Կրօնիկէն, Նիմէկ, Սարտամ, Լուքսէնպուրկ :

ԵՒՐՈՊԱՅԻՆ ԴՈՒՐՍ

ՀՈԼԱՆՏԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ափրիկէի մէջ՝ Սուրբ Գէորգ՝ Կուլինէային մէջ :
Ամերիկայի մէջ՝ Կոլյանային մէկ կաորը, Սուրբ

Եւստաքէոս, և Գուրասաօ կղզիները, որ փոքր Անդիլեան կղզիներուն քովերն են :

Ովկիանիայի մէջ՝ Սոււմատրա կղզին մէկ կտորը, Պանգա ու Պիլիպոն կղզիները՝ Սոււմատրային քովը, Ճաւա կղզին մէկ կտորը, փոքր Մոլուգեան կղզիները, և Ամայոյնա կղզին :

ԶՈՒՅԵՐԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԶՈՒՅԵՐԻՆ ատենով Հէլուետիա կ'ըսուէր, որ Հռովմայեցւոց ձեռքն էր, ետքը Գաղղիացւոց անցաւ, անկէջ ետքն ալ Գերմանիոյ հետ միացաւ. 1308ին Գերմանացւոցմէ գլուխ քաշեցին Զուիցերացիք ու զատ հասարակապետութիւն եղան : Աս հասարակապետութեան վրայ Նաբոլէոն ալ մէկ քանի նահանգներ աւելցուց. հիմա 1815էն 'ի վեր քոլորը 22 նահանգ է՝ իրարու դաշնակից, բայց առանձին ազատ կառավարութեամբ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Զուիցերիին սահմանը հիւսիսէն Գերմանիան է, արեւելքէն Աւստրիան, հարաւէն Իտալիան, արեւմուտքէն Գաղղիան :

Ցարածուծիւնն է 11,800 քառակուսի մղոն :

Երկիրը Եւրոպայի խիստ լեռնոտ ու բարձր երկիրներէն մէկն է . մեծամեծ ժայռեր ու այրեր ունի, շատ ալ ծաղկած դաշտեր :

Օդը ընդհանրապէս ցուրտ է, բայց առողջ :

Հողը շատ բարեբեր ու աղէկ մշակած է : Շատ հանքային ջրեր ունի . գետեր ալ կան որ աւազնին ոսկիով խառն է :

Բերքն է կտաւ, արմաթք, մոմ, բայց ամենէն ընտիրն՝ կով ու ոչխար :

Բնակիչը 2,392,000, որոնց լեզուն՝ տեղ տեղ գերմաներէն է, տեղ տեղ ալ գաղղիարէն :

Կրօնքը նորադանդ և կաթոլիկէ :

Կառավարութիւնն է հասարակապետութիւն 22 նահանգի՝ որ իրարու գաշնակից են, ու զատ զատ կառավարութիւն ունին : Քանի որ ընդհանուր ժողով չըլլար, բոլոր հասարակապետութեան գլխաւոր կառավարութիւնը երկու տարին մէյմը աս իրեք քաղաքներէս մէկուն մէջը կ'ըլլայ . Ցուրիգ, Պեռնա, Լուչեռնա :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՃՆՆԵՐՆ (42,000) Զուիցերիին ամենէն երևելի քաղաքն է . ձեռագործները, մանաւանդ ժամացոյցը և ուրիշ ոսկիէ և արծըթէ բանուածքները շատ յարգի են .

ՊԵՋԻԼԷՆ կամ ՊԵԼ (38,000) Զուիցերիին ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է . կ'ըսեն թէ թուղթ շինելու արուեստը հոս գտուած ըլլայ :

ՊԵՌՆ (29,000) հոս ծնած է հալէր բնախօսը :

ԼՐԻՉԵՌՆԱ կամ ԼՐԻՑԻՌՆ (11,000) աս քաղքիս քովերը ահագին առիւծ մը կայ լերան մը կտորէ փորած հին ատենէ 'ի վեր:

ՅՈՒՐԻԿ (20,000) հոս ծնած է Կէսներ բանաստեղծը. անուանի է բամբակեղէնի ու մետաքսեղինի գործարաններուն համար:

ԼՈՋԱՆՆԱ (20,500) Ճինեւրայի լճին վրայ աղուոր քաղաք է:

ՇԱՅՖՈՒՋ (8,000) ասոր մօտ է հռենոսին Լոֆէն ըսուած երևելի ջրվէժը:

ՆԵՕՇԱԴԻԼ կամ ՆԱՅԵՆՊՈՒՐԿ (10,400) ժամացոյց ջինեւրու գործարաններ ունի:

ԱԼԴՈՐՖ (4,000) աս քաղքէն էր Գուլիելմոս Դէլ ըսուած կարիճը, որ իր հայրենիքը բռնաւորի մը ձեռքէ ազատեց:

ՍԻՕՆ կամ ՋԻԿԴԻՆ (2,600) լեռներու մէջ քաղաք մըն է. հոս տեսակ մը մարդիկ կան՝ որ խուլ, մունջ, անկար, ու գրեթէ անզգայ են, վզերնուն տակն ալ կախուած խոշոր խոյլ ունին:

Ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են Շուից, Սանկալօ, Փրիպուրկ, Լուկանօ, Հէրիսաւ:

ԱՒՍՏՐԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԵԾՆ Կարողոս երբոր տիրեց առ Երկրին, իր տէրութեանը, այսինքն Գերմանիոյ և Գաղղիոյ արեւելեան զին ըլլալուն համար՝ անունը Աստուծոյ կամ Էփէմէրայի դրաւ, որ Արեւելեան Թագաւորութիւն ըսել է։ Ինչուան 1806 Աւստրիայի կայսերք բոլոր Գերմանիոյ կայսր կը սեպուէին։ 1500ին տառնները իրենց ձեռքին տակն առին նաև Մաճառստանի ու Պոնտիոյ Թագաւորութիւնները։ 1772ին Լեհաստանի մէկ կտորն ալ որ է Կալիցիան՝ իրենց բաժին ընկաւ։ 1814ին իրենց եղաւ Լոմպարտիոյ և Վենետիկոյ տէրութիւնը, Լիւրիկէն, ու Տալմացիան։ 1846ին ալ Գրադովիոյ հասարակապետութեան երկիրը։ Բայց 1859ին պատերազմէն ետքը Լոմպարտիան անցաւ Սարտենիոյ։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Աւստրիոյ սահմանը հիւսիսէն Բրուսիան, Սաքսոնիան ու Լեհաստանն է։ արեւելքէն Ռուսաստանը ու Մոլտաւիան։ հարաւէն Պոսնիան, Սերվիան, Ադրիական ծովն ու Բոգեաը, որ կը բաժնէ Իտալիոյ Թագաւորութենէն։ արեւմուտքէն Իտալիոյ Թագաւորութիւնը, Զուիցերին ու Պաւիերան։

Աւստրիոյ կայսերութիւնը որ կը բաղկանայ Գէլ-
մանիան գաւառներէ, Սլաւոն գաւառներէ և Իսթ-
լիան գաւառէ մը՝ տասնըհինգ կուսակալութիւն
կը բաժնուի՝ իրարու անհաւասար մեծութեամբ։
Գերմանական գաւառները, որոնք մասն են գեր-
մանական գաշնակցութեան, կը բովանդակեն Աւստ-
րիոյ արշիդքսութիւն, Դիրուլ, Լիւրիկէ, Սդիրիա,
Պոհէմիա, Մորաւիա և Սլէզիա։ Սլաւեան գա-
ւառներն, որ գերմանական գաշնակցութենէն
դուրս են, կը բովանդակեն Վալիցիա, Մաճառս-
տան, Դրանսխլանիա, Տալմացիա, Խոռադք,
Սլաւոնիա, և Զինուորական սահմանք։ Իտալա-
կան գաւառն, որ գերմանական գաշնակցութենէն
դուրս է, կը բովանդակէ միայն Վենետիկ։

Տարածութիւնն է 188,200 քառակուսի մղոն։

Գլխաւոր գետերն ասոնք են․

Օտէր, Վիսդուլա, որ Պալդիկ ծովը կը թափին․
Դանուբ, որուն հետ կը խառնուին Մորաւա, Էնս,
Ինն, Տաւա, Սաւա, Դէյս և Բրուդ՝ Սև ծո-
վը կը թափին, ինչպէս նաև Տնեսդէր․

Բօ, Ատիճէ, Պրենդա, Պագգիլիօնէ, Բիավէ, Դա-
լիամենդօ՝ Ադրիական ծովը։

Երկրին մեծ մասը լեռնոտ ու բարեբեր է։

Օդն ընդհանրապէս բարեխառն ու առողջ է։

Բերքն է երկաթ, պղինձ, կապար, աղ․ Մա-
ճառստանին մէջ ոսկիի հանք ունի, որուն նմանը
Եւրոպայի մէջ չկայ։ Շատ արծաթ ու սնդիկ կ'եղ-
լէ Իտրիայէն․ անուանի է Դօգայի գինին, Պոհե-
միային ալ ասպակին։

Բնակիչն է 37,000,000, որոնց լեզուն տեղ տեղ
գերմաներէն, իտալերէն, սլաւերէն, մաճառերէն
և ուլահերէն է։

Քաղաքականութիւնը, ճարտարութիւնը և վաճառականութիւնը աս վերջի տարիներուս մէջ շատ առաջ գնացած են, ինչպէս նաև երկաթուղիները:

Կրօնքն է կաթողիկէ, նորադանդ, և յունադաւան:

Տէրութեան կառավարութիւնն է սահմանադրական կայսերութիւն:

Զօրքը 600,000. նաւատորմիդը 120 կտոր նաւ:

ԳԼԽԱԽՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԱՐՇԻԴԻՍՈՒԹԻՒՆ ԱՒՍՏՐԻՈՅ

ՎԵՆԱ (580,000) տէրութեան մայրաքաղաքը, թէ արուեստի և թէ գիտութեան ու ամէն տեսակ քաղաքականութեան կողմանէ Եւրոպային առաջին կարգի քաղաքներէն մէկը կը սեպուի. անուանի է կայսերական գրատունը, զինարանները, թանգարանը, համալսարանը և ուրիշ ուսումնական տեղուանքը. շէնքերուն մէջ ալ կայսերական պալատն ու սրբոյն Ստեփանոսի եկեղեցին: Հոս է Մխիթարեան հայոց մէկ վանքը, որ Դրեսդէն փոխադրուեցան 1811ին:

ԼԻՍ (28,000) Դանուբի վրայ ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է. չուխայի ու կաշիի վաճառականութիւն ունի:

ՍԵԼՑԳՈՒՐԿ (16,000) մեծ աղի հանք ունի:

Երևելի են նաև Նայշդատ և Շդայէր:

Դ Ի Ր Ո Լ

ԽՆՍՊՐՈՒԳ (15,000) Ինն գեաին վրայ Դիրտի գլխաւոր քաղաքն է. անուանի համալսարան ունի:

ՏՐԻԴԵՆԴՈՆ կամ ԴՐԵՆԴ (16,000) հոս եղաւ վերջին ընդհանուր սուրբ Ժողովը յամին 1543:

Երեւել էն նաև Պօյէն կամ Պոլցանօ և Ռովերէսօ:

Լ Ի Ի Ր Ի Կ Է

ԼԵՅՊԵՆ կամ ԼՈՒՊԻԵՆԱ (20,000) Լիւրիկոյ գլխաւոր քաղաքն է գեղեցիկ և վաճառաշահ:

ԴՐԻԵՍԴ (66,000) Ագրիական ծոցին վրայ տէրութեան առաջին նաւահանգիստն է, վաճառականութիւնը շատ բանուկ:

Նշանաւոր են նաև Գլադէէնֆուրդ, Կորիցիա, Գաբօ տ' Իսգրիա, Ագուիլէա՝ որ շատ հին քաղաք է, Իտրիա՝ որ սնդկի հարուստ հանք ունի, Բոլա և Ռօվինէօ:

Ս Դ Ի Ր Ի Ա

ԿՐԱՑ (63,000) Սդիրիա կամ Շդայերմարդ գաւառին գլխաւոր քաղաքն է, ունի համալսարան և մեծամեծ թանգարաններ. ճարտարութիւնն ու վաճառականութիւնն ալ ծաղկած է.

Լէօպէն. հոս եղաւ Պոնաբարդէի գաշնադրութիւնն Աւստրիոյ հետ յամին 1797:

Այգէնէրզ՝ Ճոխ հանք ունի աղնիւ երկաթի :
Մարիա-Յէլ՝ երևելի ուխտատեղի է Տիրամօրն :

ՊՈՏԵՄԻԱ

ԲՐԱԿԱ (146,000) անուանի է համալսարանը ,
չառ ալ երևելի գործարաններ ունի :

ՌԱՅԽԵՆՊԵՐԿ (12,800) բոլոր Եւրոպայի խիստ
ճարտար քաղաքներէն մէկն է :

ԳՈՒԴԴԵՆՊԵՐԿ (10,000) արծըթի , պղնձի և
կապարի հանք ունի :

ԳԱՌԼՍՊԱՏ , ՄԱՐԻԵՆՊԱՏ , ԴԵՐԼԵՑ տաք ջրե-
րուն համար երևելի են :

Անուանի են նաև Պուտվայս , Էկէր :

ՄՈՐԱԽԻԱ ԵՒ ՍԼԷՋԻԱ

ՊՐԻՆ (60,000) բրդեղէնի և ընդհանրապէս վա-
ճառականութեան և արուեստից կողմանէ երևելի
քաղաք է : Ասոր մօտերն է Ասդէրլից գեղը , ուր
մեծ յաղթութիւն մը ըրաւ Նաբոլէոն Ա. յամին
1805 :

ՕԼՄԻՏ (19,000) ամուր ու ծաղկած քաղաք է :

ԻԿԼԱԻ (18,000) չուխայի գործատուներ ունի
և ընդեղինաց վաճառք :

ԴՐՈՐԱՅԻ (15,000) Սէզլիոյ գլխաւոր քաղաքն
է , վաճառականութիւնը բանուկ :

Կ Ա Լ Ի Ց Ի Ա

ԻԼՎՈՎ կամ ԼԵՄՊԵՐԿ (70,000) մեծ ու գեղեցիկ քաղաք է: Անուանի է հոս տեղի հայոց արքեպիսկոպոսարանը:

ԳՐԱԳՈՎԻԱ (41,000) ատեն մը հասարակապետութիւն էր. բայց 1846ին Աստրիացիք գրաւեցին:

ՊՐՕՏԻ (25,000) վաճառականութիւնը խիստ բանուկ է:

ՎԻԼԻԶԳԱ (6,500) անուանի է ասոր քովի աղահանքը:

ՍԵՄՊՈՐ (10,300) վաճառականութիւնն ու արուեստները ծաղկած քաղաք է:

Ուրիշ երեւի քաղաքներն են Մեհադին, Չեռնովից, Եարոսլաւ, Տրոհոպիժ, Դառնոբոլ, Սուլովա, Սգանիսլաւ, Գուդի: Եւ աս ամէն քաղաքներուն մէջ շատ հայեր ալ կան:

Մ Ա Ճ Ա Ռ Ս Տ Ա Ն

ԲԵՇԴ (132,000) հիմա Մաճառստանին ամենէն մեծ ու գեղեցիկ քաղաքն աս է:

ՊՈՒՏԻՆ կամ ՊՈՒՏԱ կամ ՕՖԻՆ (52,000) Մաճառստանի հին մայրաքաղաքն է, որ երկար ատեն Օսմանեաց ձեռքն ալ մնաց:

Բէշդ ու Պուտա ղիմացէ ղիմաց են Դանուբի երկու կողմը, և մեծագործ քարաշէն կամըջով մը իրարու հետ կապուած են:

ԲՐԵՍՊՈՒՐԿ կամ ԲՕԺՕՆ (44,000) Պուտինէն

առաջ Մաճառստանին մայրաքաղաքն աս էր .
Աւստրիոյ կայսրը հոս Մաճառներուն թագաւոր
կը պսակուէր և ազգային ժողովը հոս կ'ըլլար :

ՀԷՄԵՆՑ (20,000) } ոսկիի, արծաթի ու կա-
ԳՐԷՄԵՆՑ (12,000) } պարի հանքեր ունին, որ
Եւրոպայի մէջ ամենէն մեծերն են :

ՀՂՈՒԼՎԱՅՍՅԵՆՊՈՒՐԿ (20,000), որ և Ալբա
թագաւորական ալ կ'ըսուի, երբեմն հոս կ'օ-
ծուէին ու կը նստէին թագաւորները :

ԹԷՐԷԶԻԵՆՀԵՍ (42,000) մեծ ու արուեստից
մէջ բարգաւաճ քաղաք մըն է :

ԳՈՄՈՐ (18,000) ամուր ու անառիկ բերդ
ունի :

Անուանի են նաև Տէպրէցին, Էքէրիէս, Էր-
լաւ, Ռաապ Կրան, Դօգա, Ծոմպոր, Նայսոց,
Սէկէտին, Արաստ հին և նոր : Դըմըշվար քաղաքն
ալ ժամանակաւ մասն էր Մաճառստանի :

ԴՐԱՆՍԻԼՎԱՆԻԱ

ԳԼԱՒԶԵՆՊՈՒՐԿ կամ ԳՕԼՕԺՎԱՐ կամ ԳԼՈՒԺ
(25,000) Դրանսիլվանիոյ գլխաւոր քաղաքն է,
միանգամայն և վաճառաշահ . աս քաղքիս մէջ
300էն աւելի հայ կայ, որոնք ընդհանրապէս քաղ-
քին առաջին վաճառականներն են :

ՀԷՐՄԱՆՀԵՍ կամ ՍԻՊԻՆ և կամ ՍԷՊԵՆ
(20,000) վաճառաշահ քաղաք է :

ԳՐՕՆՀԵՍ կամ ՊՐԱՇՈՎ և կամ ՊՐՈՇՇՈՒ
(30,000) Դրանսիլվանիոյ ամենէն ծաղկած ու վա-
ճառաշահ քաղաքն է :

ԳԱՌԼՍՊՈՒՐԿ կամ ՖԵՅԻՐՎԱՐ և կամ ՊԵ-
ԼԻԿՐԱՅ (15,000) հոս կը նստի Դրանսիլվանիոյ
ուղղափառաց եպիսկոպոսը :

ՄՈՐՕՇ-ՎԱՇԱՐՀԵՅԼ (6,000) Թէպէտ պզտիկ
բայց ըստ բաւականի յառաջագէմ քաղաք է :

ՍԱՄՕՇ-ՈՒՅՎԱՐ կամ ԿԵՌԼԱ և կամ ԱՐՄԷ-
ՆԻԷՆՇԴԱՅ (5,000) աս քաղաքս ժամանակաւ հա-
յերը գնեցին հարիւր հազար ոսկւով և մինչև հի-
մա հայոց քաղաք է, Թէպէտ բնակիչներուն երեք
հազարը միայն հայ են : Քաղքին կառավարութիւ-
նը հայ իշխանաց ձեռքն է, որոնք ատենօք շատ
ազատութիւններ ունէին, բայց հիմա քիչ շատ
կորսնցուցած են : Երևելի են աս քաղքիս մէջ մե-
ծամեծ յանցանքներու համար շինուած տէրու-
թեան բանտերը :

ԷԼԻՉԱՊԷԴՇԴԱՅ կամ ԷՐԺԻՊԷԴ-ՎԱՐՕՇ կամ
ԻՊԱՇՎԱԼՈՎ (2,000) հայոց քաղաք է, որուն կա-
ռավարութիւնը ազգայնոց ձեռքն է : Ատենօք աս
քաղաքն ալ շատ ազատութիւններ ունէր, բայց
1848էն ետքը գրեթէ բոլորովին կորսնցուց : Բնակ-
չաց կէսը միայն հայ են, մնացածը Մաճառ, Ուլահ
և Սաս : Երևելի է աս քաղքիս մէջ ազգայնոց մայր
եկեղեցին, որուն նմանը գրեթէ բոլոր Դրանսիլ-
վանիոյ մէջ չգտնուիր : Աս եկեղեցին հայերը շի-
նած են հոն եկած ժամանակնին :

ՃՈՒՐՃՈՎ կամ ՏԵԻՐՏԵՐՈ (1,500) ասիկայ ալ
նոյնպէս հայոց քաղաք է, որուն իշխանները հայ
են և քաղքին կառավարութիւնը իրենց ձեռքն է :
Ատենօք ասիկայ ալ՝ այլ և այլ ազատութիւններ
ունէր, բայց հիմա առջի երկուքին պէս զրկուած
է անոնցմէ :

ՊԼԱՋԵՆՏՕՐՖ կամ ՊՈԼՅԺՖՈԼՎՕ և կամ ՊԼՅԺ
(2,500) չափաւոր մեծութեամբ աւան մըն է, որուն
բնակիչքը Ուլահ են. հոս կը նստի Դրանսիլվա-
նիոյ ուղղափառ Ուլահաց արքեպիսկոպոսը:

ՄԵՏԵՆԸ կամ ՄԵՏԵՆԸ (5,000) ասոր բնակիչքը
գրեթէ բոլորն ալ Սաս են՝ և Կալվինական հա-
ւատք ունին:

ՇԵՍՊՈՒՐԿ կամ ՇԵԿԵՇՎԱՐ կամ ՇԻԿԵՇՎԱՐ
(5,000) բնակչաց մէկ մասը Սաս, Մաճառ և Ու-
լահ են: Կան մէջերնին հայեր ալ, որոնք այլ և
այլ բաներով վաճառականութիւն կ'ընեն:

ՏԱԼՄԱՅԻԱ

ՃԱՐԱ կամ ՋԱՏՐԻԱ (6,000) չափաւորապէս
վաճառաշահ քաղաք է Ադրիական ծովուն վրայ:

ՍԲԱԼԱՐԻՕ (8,000) ասոր մօտ է հին Սալոնա
քաղաքին աւերակը:

ԲԵԿՈՒՋԱ (12,000) առենով մեծ հասարակա-
պետութիւն էր, ինչպէս նաև Գաղղարօ և Սէպէ-
նիդօ:

ԽՌՈՒԱԴԻ ԵՒ ՍԼԱՒՈՆԻԱ

ԱՎՐԱՄ կամ ՋԱԿՐԱՊ (17,000) Խուռադից գըԼ-
խաւոր քաղաքն է. ազէկ վաճառականութիւն ունի:

ԷՍՍԵԳ կամ ԷՍՁԵԿ (12,000) Սլաւոնիոյ գըԼ-
խաւոր քաղաքն է, ամուր բերդ ունի Տրաւա գե-
տին վրայ:

ՖՒՈՒՄԵ (12,000) ազատ նաւահանգիստ ունի
Ադրիական ծովուն վրայ:

ԶԻՆՈՒՈՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՔ

ԶԻՄԼԽ (11,000) գլխաւոր և ամուր քաղաք է, և Տաճկաստանի հետ մեծ վաճառականութիւն ունի:

ԲԵԴԻՐՎԱՐՏԱՅՆ ԿԱՄ ԲԵԴԻՐՎԱՐՏԱՆ (6,500) ամուր և անուանի բերդ ունի:

ԲԱՆԶՈՎԱ (13,000) Պանագի գլխաւոր քաղաքն է:

ԶԻՆԿ • Ագրիականին վրայ ազատ նաւահան գիստ է:

ՎԵՆԵՏԻԿ

Հիւսիսային Իտալիոյ մասն է Վենետիկ գաւառը, հոն պիտի խօսինք վրան:

Բ Ր Ո Ւ Ս Ի Ս.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՏԵՒՏՈՆԵԱՆ ասպետները ժԳ դարուն սկիզբնէ ընդ տիրեցին աս երկրիս արեւելեան կողմին . բայց Բրուսիոյ մեծնալը 1700ին եղաւ, երբոր իրենց Փրեդերիկոս Թագաւորը Լեհաստանի մէկ կտորին ալ տիրեց :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Բրուսիոյ սահմանը հիւսիսէն Պալդիկ ծովն է, արեւելքէն Լեհաստանը, հարաւէն Աւստրիան, արեւմուտքէն Գերմանիան :

Բրուսիոյ Թագաւորութիւնը ութը գաւառ կը բաժնուի . գաւառ Բրուսիոյ կամ յատուկ Բրուսիա, Բողէն, Պրանտէսլուրկ, Բոմերանիա, Սլէզիա, Սաքսոնիա Բրուսիոյ, Վէսդֆալիա և հռէնոսեան գաւառք : Առաջին երկուքն, այսինքն յատուկ Բրուսիա և Բողէն՝ գերմանական դաշնակցութեան մասն չեն :

Տարածութիւնն է 82,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրն ընդհանրապէս դաշտային ու ջրոտ է, և հիւսիսային կողմը շատ լճեր կան :

Օդը խիստ ցուրտ է, անոր համար շատ պտուղ չի կրնար հասցընել :

Բերքն է ամեն տեսակ հանք , կտաւ , աղէկ ձե-
ռագործներ յախճապակ , աղնիւ բուրդ , չու-
խայ և ոչխար :

Բնակիչը 18,500,000 , որոնց լեզուն մաքուր
գերմաներէն է :

Քաղաքականութիւնը , գիտութիւններն ու ա-
րուեստները շատ ծաղկած են , վաճառականու-
թիւնն ալ աղէկ կը բանի , և երկաթուղիներն ալ
առաջ գնացեր են ամեն գի :

Կրօնքը նորադանդ և կաթոլիկէ :

Կառավարութիւնը սահմանադրական միապե-
տութիւն :

Զօրքը 200,000 • նաւատորմիղը 85 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱԽՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՊՐԱՆՏԷՊՈՒՐԿ

ՊԵՌԼԷ (610,000) մայրաքաղաքը , Եւրոպայի
գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է , անուանի են հա-
մալսարանը , գիտարանը , Թանգարանը • երկաթէ
ու յախճապակէ բանուածքը շատ ազնիւ են :

ԲՈՑՏԱՄ (35,000) Թագաւորանիստ երկրորդ
քաղաքն է • գեղեցիկ է արքունի դղեակը :

ՖՐԱՆԳՈՐԻ (36,000) Օտէր գետոյն վրայ ե-
րևելի քաղաք է • համբաւաւոր է տարեկան երեք
տոնավաճառներուն համար :

ՊՐԱՆՏԷՊՈՒՐԿ (24,000) վաճառականութեամբն
ու հնութեամբը շատ երևելի է :

ԲՐՈՒՍԻԱ

ԳԵՕՆԻԿՍՊԵՐԿ (95,000) Պալլիկ ծովուն վրայ
հին ու փառաւոր քաղաք է • վաճառականութիւնը
բանուկ :

ՄԵՄԵԼ (18,000) Պալլիկ ծովուն վրայ բա-
նուկ նաւահանգիստ ունի :

ԴԻԼՍԻԴ (16,000) անուանի է դաշնագրու-
թեամբն զոր Նաբոլէոն Ա. հաստատեց Բրուսիոյ
և Ռուսաց հետ յամին 1807 :

ԴՕՌՆ (14,000) հոս ծնած է Կոպենհիկոս ե-
րեւելի աստղաբաշխը :

ՏՆՆՁԻԿ ԿԱՄ ՏՆՆՍԻ (78,000) Վիսգուլայ գե-
տին վրայ՝ Պալլիկ ծովէն վեց մղոն հեռու՝ տէրու-
թեան խիստ ամուր քաղաքն է, և բոլոր Բրուսիոյ
գլխաւոր նաւահանգիստը :

ԲՈՁԻՆ ԿԱՄ ԲՈՁՆԱՆԻԱ

ԲՈՁԻՆ ԿԱՆ ԲՈՁՆԱՆ (45,000) հին ատենը Լե-
հաստանի մայրաքաղաքն էր, հիմա ալ ամբու-
թեանն ու վաճառականութեանը համար անուա-
նի է :

ՊՐՈՄՊԵՐԿ (22,000) ճարտարութիւնները շատ
յառաջացած են հոս :

ԲՈՄԵՐԱՆԻԱ

ՍԴԵԴԴԻՆ (65,000) Օտէր գետոյն վրայ ամուր
քաղաք է ու վաճառականութիւնը շատ ծաղկած :

ՍԴՐԱԼՍՈՒՆՏ (25,000) վաճառաշահ նաւահան-
գիստ ունի Պալդիկ ծովուն վրայ :

ՍԻԼԻՉԻԱ

ՊՐԷՍԼԱՅ (157,000) Օտէր գետոյն վրայ՝ թէ
արուեստից և թէ վաճառականութեան կողմանէ
շատ ծաղկած է . գեղեցկութեամբը տէրութեան
երկրորդ քաղաքն է :

ԿԼՈԿԱՅ (13,000) վաճառաշահ քաղաք է :

ՍԱՔՍՈՆԻԱ

ՄԱԿՏԷՊՈՒՐԿ (91,000) Եւրոպայի ամուր բեր-
դաքաղաքներէն մէկն է . հոս ծնած է Ոթոն Կուէ-
ռիգ , որ շնչելոյզ մեքենան հնարեց :

ՀԱԼԼԷ (46,000) երեւելի համալսարան , ու-
սումնական տեղուանք և աղահանք ունի :

ԷՐՅՈՒՐԿ (36,000) շատ բանասիրական ընկե-
րութիւններ ունի :

ԴՈՐԿԱՅ (8,000) Էլզա գետին վրայ ամուր
բերդ ունի :

ՎԷՍԴՖԱԼԻԱ

ՄԻՆՍԴԷՐ (23,000) Վէսդֆալիոյ գլխաւոր
քաղաքն է . մեծ վաճառականութիւն ունի ապրիս-
տեալ խողենւոյ :

ՄԻՆՏԷՆ (13,000) կտակեղնաց բաղմաթիւ
դործարաններ ունի :

ՀՌԵՆՈՍԵԱՆ ԳԱՒԱՌՔ

ԳՈՊԼԵՆՑ (23,000) ամուր քաղաք է :

ՊՈՆՆ (22,000) Հռենոսի վրայ՝ անուանի համալսարան ունի :

ԳՈԼՈՆԻՆ (117,000) շատ հին ու ամուր քաղաք է Հռենոսի վրայ , ճարտարութիւնն ու վաճառականութիւնը յառաջացած են :

ՏՐԻՍԵԼՏՈՐՖ (41,000) Հռենոսի վրայ գեղեցիկ քաղաք է , ուսկից Գաղղիա կ'անցնին :

ԷԼՊԵՐՖԵԼՏ (62,000) Գերմանիոյ ճարտար , վաճառաշահ ու ճոխ քաղաքներէն մէկն է :

ԴՅՍԵԻ ԿԱՄ ԳՐԻԵՐ (18,000) Գերմանիոյ ամենէն հին քաղաքն է :

ԷՍԼԱՇԱԲԵԼ ԿԱՄ ԱԳՈՒԻՍԿՐԵՆԱ (63,000) մեծն Կարոլոս և իր յաջորդները երկար ատեն հոս նստան . շատ հանքային ջրեր ունի :

ՊԵՐՄԵՆ (60,000) այս անուամբ կը կոչուին հինգ աւաններ իրարու մօտ , շատ ծաղկած՝ բամպակի , կերպասուց , կտաւներու , մետաքսեղինաց և Ժապաւինաց գործարաններով :

Անուանի են նաև Սօլինկէն , Գուսդրին , Լուցէն , Մարիէնպուրկ , Ռոզպախ :

Լաւէնպուրկի գլխութիւնն ալ Պրուշի անցաւ Տանիմարգայի ձեռքէն 1864 տարւոյն պատերազմէն ետքը հանդերձ 50,900 բնակչօք . գլխաւոր քաղաքներն են Ռադցէպուրկ և Լաւէնպուրկ :

Պրուշի ձեռքէն է նաև Ռիւկէն կղզին Պալդիկ ծովուն մէջ (40,000 բն .) :

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ

ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՐՄԱՆՈՅ մէջ ատենով զանազան բարբարոս ազգեր տիրած էին, ինչուան որ իններորդ դարուն մեծն Կարոլոս նուաճեց զանոնք, և իր յաջորդները Գերմանիոյ կայսր ըսուեցան. 1806ին պէտք եղաւ որ Ֆրանչիսկոս Ա. կայսրը հրաժարի Գերմանիոյ կայսր ըսուելէն : 1814ին Վեննայի ժողովին մէջ Եւրոպայի գլխաւոր թագաւորներն որոշեցին, որ Գերմանիան քառասունի չափ տէրութիւններ բաժնուի՝ իրարու դաշնակից, և բոլորը մէկէն ըսուի Գերմանական Դաշնակցութիւն : Աս դաշնակցութեան գլուխն է Աւստրիոյ կայսրը, անկէց ետքը Պրուշի թագաւորը. ասոնցմէ ետեւ դաշնակցութեան գլխաւոր տէրութիւններն աս չորսն են՝ որ թագաւորութիւն կ'ըսուին. Պաւիերա, Սաքսոնիա, Աննովեր ու Վիւրդէմպերկ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Գերմանական դաշնակցութեան սահմանը հիւսիսէն Պալդիկ ծովն ու Տանիմարգան է, արեւելքէն Բրուսիան ու Լեհաստանը, հարաւէն Աւստրիան և Զուիցերին, արեւմուտքէն Գաղղիան ու հոլանտան :

Տարածութիւնն է 183,000 քառակուսի մղոն :

Հարաւային կողմի երկիրը լեռնոտ ու անտառներով լեցուն է, իսկ հիւսիսային կողմը դաշտային ու ջրոտ :

Բերքն է ամեն աեսակ մետաղ ու հանք, մանաւանդ արծաթ ու կապար, որ Սաքսոնիայէն կ'եւլեն : Բոյսերուն մէջ անուանի են ցորենը, սլտուղները, ծխախոտը, կանեփը և գետնախնձորը . կենդանիներուն մէջ ալ ձին :

Ճարտարութիւններն ու գիտութիւնները՝ շատ առաջ գնացած են, և երկաթուղիներն ալ ամեն կողմը տարածուած :

Բնակիչը 46,000,000, որոնց լեզուն գերմաներէն է :

Ասոնք են բոլոր Գերմանական դաշնացութեան տէրութիւնները, իրենց բնակիչներուն թիւը, և ամեն մէկուն գլխաւոր քաղաքը :

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ	ԲՆԱԿԻԶ	ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ
Աւստրիա . Գերմանական գաւառք	42,802,944	Վեննա
Բրուսիա . Գերմանական գաւառք	14,714,026	Պէռլին
Պաւիերա	4,807,440	Մոնագո
Սաքսոնիա	2,343,994	Տրեզտա
Հանովը	1,925,492	Հանովը
Վիւրդէմպերկ	1,748,328	Շդուդկարդ
Պատէն	1,434,754	Գարլսբուհէ
Հէս-Կայսըրնտիր	745,063	Գասէլ
Հէս-Տարմշդատ	853,314	Տարմշդատ
Շէգզլիկ-Հոլշթայն	1,009,479	Շէգզլիկ և Գիւլ

ՏԵՐՈՒԹԻՒՆ	ԲՆԱԿԻՉ	ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ
Լուքսէմպուրկ և Լիւ-		
պուրկ	427,650	Լուքսէմպուրկ
Սաքս-Վայմար	280,201	Վայմար
Սաքս-Ալդէնպուրկ	144,859	Ալդէնպուրկ
Սաքս-Մայնինկէն	175,066	Մայնինկէն
Սաքս-Գոպուրկ-Կօթա	164,527	Գոպուրկ
Մէքլէմպուրկ-Շվերին	552,612	Շվերին
Մէքլէմպուրկ-Սդրէլից	99,060	Սդրէլիճ
Պրունսվիք	293,588	Պրունսվիք
Նասաւ	468,511	Վիլպատէն
Անհալդ	195,046	Տեսաւ և Պէռն-
Շուարցպուրկ-Սոնտեր-		[պուրկ
հաուզէն	66,189	Սոնտերհաուզէն
Շուարցպուրկ-Ռուտտ-		
շաւ	75,752	Ռուտտշաւ
Օլտէնպուրկ	501,812	Օլտէնպուրկ
Լիխդէնշդայն	7,150	Լիխդէնշդայն
Վալտէգ	59,145	Գորպախ
Ռայս-Կրայց	45,924	Կրայց
Ռայս-Շլայց	86,472	Շլայց
Լիբբէ-Տէդմոլտ	111,536	Տէդմոլտ
Լիբբէ-Շաւէմպուրկ	51,582	Պուգէպուրկ
Հէս-Հոմպուրկ	27,574	Հոմպուրկ
Ֆռանգֆուրդ	91,180	
Լիւպէք	50,610	
Պրեմա	104,091	
Համպուրկ	229,941	

ԳԵՐՄԱՆԻՈՅ

ԳԼԽԱՒՈՐ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՊԱՒԻԷՐԱ

Պաւլէրայի Թագաւորութիւնը հաստատուեցաւ 1800ին . կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է . Թագաւորը և բնակիչներուն մեծ մասը կաթոլիկէ . զօրքը 200,000 :

ՄՈՆԵԳՕ կամ ՄԻՒՆԻՀ (167,000) Գերմանիոյ աղուոր ու ծաղկած քաղաքներէն մէկն է . շատ գեղեցիկ շէնքեր ունի . մեծաշէն է Թագաւորական պալատը , համալսարանն ալ անուանի :

ՆՈՒՐԷՄԳԷՐԿ (70,000) հոս շատ ծաղկած են ձեռագործները , որով մեծ առուտուր կ'ըլլայ . ծոցի ժամացոյցը հոս գտնուած է :

ԱԿՍՊՈՒՐԿ կամ ԱԿՈՒՍԴԱ (44,000) հասարակաց ժողովարանը խիստ մեծաշէն է . անուանի են ուսումնական տեղուանքը :

ՌԵԴԻՍՊՕՆԱ կամ ՌԷԿԵՆՍՊՈՒՐԿ (30,000) աւտենով Գերմանիոյ կայսրընախնները հոս ժողովք կ'ընէին : հոս ծնած է Գէրլէր աստղաբաշխը : Ասոր մօտ է Վալհալլա անունով նոր շինուած հռչակաւոր Թանգարանը :

ՎԻՒՐԶՊՈՒՐԿ (44,000) երևելի է համալսարանը ու բերդը :

Անուանի են նաև Սբիւր , Պամպէրկ , Լանտաւ , Բասսաւ , Պայրայդ , Անսպախ , Աշաֆէնպուրկ :

ՍԱՔՍՈՆԻԱ

Սաքսոնիոյ Թագաւորութիւնը 1806ին հաստատուեցաւ . Թագաւորն կաթողիկէ է , բայց բնակիչներուն շատը նորադանդ : Զօրքը 30,000 :

ՏՐԵԶՏԱ (146,000) էլպա գետին վրայ , Գերմանիոյ գեղեցիկ ու ճարտար քաղաքներէն մէկն է . երևելի է գետին վրայի կամուրջը , և մայր եկեղեցին . ուսման կողմանէ ալ Գերմանիոյ Աթէնքն ըսուած է :

ԼԻՔՍԵԿԱՄ ԼԱՅՔՏԻԿ (95,000) անուանի է ասոր համալսարանը , և մեծ տօնավաճառը , և գրքի առուտուրը . Լայպնից փիլիսոփան ալ հոս ծնած է :

ԸԵՄՆԻՑ (59,000) աս քաղաքս ձեռագործներու կողմանէ խիստ ծաղկած է :

ԽՐԱՅՊԷՐԿ (19,000) անուանի են ասոր արծըթի հանքը , և արծըթէ բանուածքները :

ՊԱՎՅԷՆ (12,000) վաճառաշահ քաղաք է , չուխայի , բամբակի և կտաւի գործարաններ ունի :

ԾԻԴԴԱՎ (14,000) կտաւի և բըրդի ձեռագործներ ունի :

ՀԱՆՈՎՐ

Հանովրի Թագաւորութիւնը 1814ին հաստատուեցաւ , և բնակիչներուն շատը նորադանդ են : Զօրքը 27,000 :

ՀԱՆՈՎՐ կամ ԱՆՆՈՎԷՐ (80,000) արքայանիստ քաղաք է , հոս ծնած է Հէրշէլ աստղաբաշխը :

ԿՕԴԴԻՆԿԱ կամ ԿԵՕԴԴԻՆԿԷՆ (14,000) անուանի համալսարան ունի :

ԷՄՏԻՆ (12,000) տէրութեան ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է :

ԳԼԱՎՇԴԱԼ (9,000) արծըթի ու կապարի հանք ունի :

Երևելի են նաև Օզնապրիւք , Հիլտէշայմ , Լիւնէպուրկ , Ձէլէ և Հարպուրկ :

ՎԻՒՐԴԻՄՊԵՐԿ

Վիւրդէմպերկի թագաւորութիւնը հաստատուեցաւ 1806ին . բնակիչներուն շատը նորադանդ են : Զօրքը 28,000 :

ՇՐՈՒԴԱՐՏ (69,000) աս է առաջին թագաւորանիստ քաղաքը . ուսմունքն և արուեստները շատ ծաղկած են :

ՈՒԼՄ (23,000) Դանուք գետին վրայ Գերմանիոյ ամուր ու անուանի բերդաքաղաքներէն մէկն է :

ԼՈՒՏՎԻԿՍՊՈՒՐԿ (12,000) երկրորդ թագաւորանիստ քաղաքն աս է :

ԴԻՒՊԻՆԿԷՆ (10,000) անուանի է ասոր համալսարանը :

Երևելի են նաև Էսլինկէն , Հայլպրօն , Ռայդլինկէն :

ՊԱՏԻՆ

Պատէն մեծ դքսութիւն է , բնակիչներուն մեծ մասը կաթողիկէ են : Զօրքն է 18,000 :

ԳԱՐԼՍՐՈՒՀԷ (30,000) մայրաքաղաքն է , գեղեցկաշէն և պարտէզներով շքապատած :

ՊԱՏԻՆ (5,000) անուանի է հանքային ջրերուն համար :

ՄԱՆՀԱՅՄ (30,000) Հռենոսի վրայ՝ երկրորդ
աթոռ է դքսերուն :

ՀԱՅՏԻԼՊԷՐԿ (18,000) անուանի համալսարան
ունի :

ՎՐԱՅՊՈՒՐԿ (19,000) երևելի կրթարաններ՝ ու
հոյակապ մայր եկեղեցի ունի :

ՆՇԱՆԱՆՈՐ են նաև Գոսգնից կամ Կոստանդ՝
համանուն լճին վրայ , ֆորցհայմ և Գէհլ :

ՀԻՍՍԻ ՏԱՐՄՇՏԱՏ

Հէսսէ Տարմշատ մեծ դքսութիւն է , բնակիչ-
ներուն մեծ մասը նորադանդ են : Զօրքն է 11,000 :

ՏԱՐՄՇՏԱՏ (29,000) մայրաքաղաքն է գեղեցիկ
և նորաշէն :

ՄԱՅՆՆՑԱ կամ ՄԱՅՆՑ (43,000) Հռենոսի վրայ
ամուր բերդաքաղաք է . հոս ծնաւ Յովհ . Կուդգէմ-
պերկ որ տպագրութեան արուեստը հնարեց :

ՕՖՖԷՆՊԵԽ (19,000) ճարտարութիւններն ա-
ռաջ գնացած են :

ՎՈՐՄՍ (12,000) շատ հին քաղաք է :

ՀԻՍՍԻ ԳԱՍՍԻԼ

Հէսսէ Գասսէլ կայսրընտրութիւն կ'ըսուի ,
բնակիչներուն մեծ մասը նորադանդ են : Զօրքն
է 15,000 :

ԳԱՍՍԻԼ (40,000) մայրաքաղաքը գեղեցիկ
դիրք ու հոյակապ շինուածներ և հրապարակներ
ունի :

ՀԱՆԵՎ (17,000) ձեռնարուեստից ու ճարտա-
րութեանց կողմանէ շատ յառաջացած է :

ՖՈՒԼՏԱ (10,000) գեղեցիկ է մայր եկեղեցին :
ՄԱՐՊՈՒՐԿ (8,000) երևելի է մատենադարանը և ուսումնարանները :

ՄԻՔԼԻՆՊՈՒՐԿ ՇՎԵՐԻՆ

Մէքլէնպուրկ Շվերին մեծ գքսութիւն է ,
բնակիչներուն մեծ մասը նորադանդ են : Զօրքն
է 6,000 :

ՇՎԵՐԻՆ (23,000) մայրաքաղաքն է համանուն
լճին վրայ :

ՌՈՍՏՐՈՒ (26,000) բանուկ ու վաճառաշահ
նաւահանգիստ ունի :

ՎԻՉԽԵՐ (13,000) երկրորդ նաւահանգիստն է :

ԿՈՒՍՏՐՈՎ (11,000) և ԼՈՒՏՎԻԿՍԼՈՒՍԴ , ուր
նշանաւոր է Սլաւեան հնութեանց թանգարանը :

ՇԼԵՋՎԻԿ ՀՈԼՇԴԱՅՆ

Շլէզվիկ հօլդայնի գքսութիւնը Տանիմար-
դայի տէրութեան մասն էր ու գերմանական դաշ-
նակցութեան կը վերաբերէր . բայց յամին 1864
առին զայն պատերազմաւ Աւստրիացիք ու Բրու-
սիացիք , և հիմա առ ժամանակեայ կը կառավա-
րեն Աւստրիացիք՝ հօլդայնը , և Բրուսիացիք՝
Շլէզվիկը . բնակիչները մեծաւ մասամբ նորա-
դանդ են :

Շլէզվիկի գլխաւոր քաղաքներն են .

ՖԼԵՆՍՊՈՒՐԿ (20,000) Պալզիկ ծովուն վրայ
ՇԼԵՋՎԻԿ (11,000) բանուկ նաւահան-
գիստներ են :

ՀԱՏԵՐՍԼԵՊԻՆ (8,000) պանրոյ, ցորենի և օղիի վաճառք ունի :

Հոլդայի գլխաւոր քաղաքներն են .

ԱԼԴՈՆԱ (53,000) Էլպա գետին բերանը՝ գեղեցիկ նաւահանգիստ ունի :

ԳԻԼ (19,000) } բանուկ նաւահան-
ՌԻՆՏՍՊՈՒՐԿ (10,000) } գիսաներ են :

Գերմանիոյ Էրլենբուրգի Կերո-Լի-նէրն ու ազապ
փաղակները .

ՊՐՈՒՆՍՎԻՔ Կամ ՊՐԱՅՆՇՎԱՅԿ (46,000) Համանուն դքսութեան մայրաքաղաքն է՝ մեծ ու փառաւոր :

ՎԱՅՄԱՐ (14,000) Սաքս-Վայմար մեծ դքսութեան մայրաքաղաքն է . անուանի ուսումնարաններ ունի :

ԵԻՆԱ (8,000) Համալսարանը շատ հռչակաւոր է :

ԿՈԹԱ (18,000) Սաքս-Գոպուրկ-Կոդա դքսութեան մայրաքաղաքն է , ճարտարարուեստ և վաճառաշահ . անուանի են իրեն յախճապակիները :

ՕԼՏԵՆՊՈՒՐԿ (10,000) Համանուն մեծ դքսութեան մայրաքաղաքն է :

ՎԻՉՊԱՏԻՆ (27,000) Նասսաւի դքսութեան մայրաքաղաքն է գեղեցիկ . հանքային ջրերն համբաււոր են :

ՖՐԱՆԿՖՈՐԴ (78,000) Մայն գետին վրայ աղատ քաղաք է , Գերմանական դաշնակցութեան ժողովի տեղն է , մեծագործ է հասարակաց ժողովարանը , ուր առենով Գերմանիոյ կայսերաց ընտրութիւնը կ'ըլլար , և սուրբ Բարթոլոմէոսի եկեղեցւոյն մէջ կայսր կ'օծուէին :

ՊՐԵՄԱ (71,000) ազատ քաղաք է, Վէզէր գետին վրայ, վաճառականութիւնը խիստ բանուկ :

ԼԻՒՊԷՔ (32,000) ազատ ու վաճառաշահ քաղաք է, շաքարի գործարաններ ունի :

ՀԱՄՊՈՒԿ (176,000) ազատ և Գերմանիոյ առջին վաճառաշահ քաղաքն է. անուանի են շաքարի գործարանները. 1842ին մեծ մասը այրեցաւ, բայց նորէն շինուեցաւ :

Վերջին երեք ազատ քաղաքները վաճառականից կ'ըսուին :

ԲՈՐԴՈՒԳԱԼ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԲՈՐԴՈՒԳԱԼԻ երկիրը հին ատենը Լուսիտանիա կ'ըսուէր. ութերորդ դարուն մէջ Արաբացիք տիրեցին հոն, բայց շուտով քշուեցան. հարիւր տարիի չափ ալ Սպանիացիք տիրեցին, ինչուան որ 1640ին Բորդուգալցիք գլուխ քաշեցին անոնցմէ, և իրենց թագաւոր դրին Յովհաննէս Դ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Բորդուգալի սահմանը հիւսիսէն ու արեւելքէն Սպանիան է, հարաւէն ու արեւմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը :

Տարածութիւնն է 30,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրը լեռնոտ , ջրոտ , բարեբեր , բայց քիչ բանեցուցած է :

Օդը բարեխառն ու առողջ է :

Բերքն է ամեն տեսակ հանք ու մետաղ , մանաւանդ ոսկի , արծաթ , երկաթ , պղինձ , կապար , աղ , մարմարիոն . պտուղներէն՝ լեմոն , նարինջ , խաղող . մետաքսն ալ ազնիւ է :

Բնակիչը 4,000,000 , որոնց լեզուն Սպանիացւոց լեզունն մէկ տեսակն է :

Կրօնքը կաթոլիկէ :

Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է , և ժառանգութիւնը թէ՛ արական և թէ՛ իգական գծով կը յառաջանայ :

Զօրքը 30,000 . նաւատորմիցը 52 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱԽՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԼԻՍՊՕՆ (260,000) մայրաքաղաքը , Եւրոպայի մեծ ու աղուոր նաւահանգիստներէն մէկն է . շէնքերուն մէջ երևելի է Ալգանդարայի ջրանցքը , որ 35 կամարի վրայ շինուած է ճերմակ մարմարիոնէ . 1755ին երկրաշարժէ մը գրեթէ բոլորովին կործանեցաւ :

ՕԲՈՐԴՕ (86,000) Լիսպոնայէն ետքը ամենէն հարուստ ու վաճառաշահ քաղաքն է , ու գինին խիստ անուանի : Երկրին անուէնը աս քաղաքիս անուանովը Բորդուգալ ըսուեր է :

ԷՆԱՎՍ (11,000) Բորդուգալի ամենէն ամուր քաղաքը . ունի զինուց գործարաններ :

ԳՕՏԻՄՊՈՒՍ (18,000) տէրութեան մէջ միայն աս քաղաքս համալսարան ունի :

ՊՐԱԿԱ (20,000) ամուր քաղաք է, ու զէնքի
գործարաններ ունի :

ՍԻՐՈՒՊԱԼ (13,000) աղի մեծ առուտուր ունի :

ԼՂՕՐԱ (12,000) ասոր մայր եկեղեցին խիստ
աղուոր է :

ՊՐԱԿԱՆՅԱ (4,000) մետաքսեղէնն անուանի է :

Աս քաղքիս դքսերէն կ'իջնէ Թագաւորին ըն-
տանիքը :

Երևելի են նաև Լուլէ, Դավիրա և Օվար :

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ԲՈՐԴՈՒԳԱԼԻ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ասիոյ մէջ՝ Հնդկաստանի Տիու և Կօա քաղաք-
ները, Չինու մէջ՝ Մագաօ կղզին :

Ափրիկէի մէջ՝ Ասորեան կղզիները, Մատերա
և Սուրբ Թովմաս կղզիները, Դաւարի գլխոյ կղզի-
ները • Սենեկամպիային արևմտեան կողմը՝ Կէպա
քաղաքը • Գօնկոյի մէջ՝ Անկօլա, Պէնկալա, ու Մո-
ղամպիք • և Մօնօմօգաբային մէջ՝ Չանկէպարին
ծովեզերքը այլ և այլ տեղուանք :

Ովկիանիայի մէջ՝ Դիմորի մէկ կտորը :

ՍՊԱՆԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՍՊԱՆԻԱՆ հին ատենը հռովմայեցւոյ ձեռքնէր . ութերորդ դարուն մէջ Արաբացիք տիրեցին աւսոր , ինչուան որ 1492ին Ֆերաինանտոս թագաւորը հալածեց զանոնք : Քիչ ատենէն ետքը Ամերիկան ալ գտնուելով, Սպանիացիք խիստ մեծցան ու հարուստ թագաւորութիւն մը եղան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Սպանիոյ սահմանը հիւսիսէն Գաղղիան է , արեւելքէն ու հարաւէն Միջերկրական ծովը , արեւմուտքէն Բորդուգալը :

Տարածութիւնն է 140,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրը լեռնոտ , ջրոտ ու բարեբեր է :

Գլխաւոր գետերն ասոնք են .

Մինչօ , Տուէրօ , Դալօ , Կուատիանա , Կուատալքի-

վիր , որ կը թափին Ատլանտեան օվկիանոսը .

Էպրօ , որ կը վազէ Միջերկրական ծովը :

Ծովեզերքին օդը տաք է , իսկ մէջտեղուանքը բարեխառն :

Հողը քիչ մշակած է :

Բերբերուն գլխաւորներն ասոնք են . երկաթ , սնդիկ , կապար , պղինձ . ոսկեհանքը ատենով առատ էր , բայց հիմա երեսէ ձգուած է . արծաթի

հանք՝ քիչ ունի : Գինին խիստ ազնիւ է . ունի նաև լեմոն , նարինջ , ձէթ , շաքար , բամբակ , մեղր , մետաքս : Կենդանիներուն մէջ անուանի է Անտալուսիա դաւառին ձին , և Մէրէնս ըսուած ոչխարը՝ որ խիստ ազնիւ բուրդ ունի :

Բնակիչն է 16,000,000 . լեզուինն սպանեօլերէն , որ լատին լեզուին մէկ ճիւղը կը սեպուի :

Արուեստներն ու գիտութիւնները քիչ առաջ գնացած են :

Կրօնքը կաթոլիկ է :

Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն է , թէ արական և թէ իգական գծով :

Զօրքը 200,000 . նաւատորմիլը 100 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՄԱՏՐԻՏ (476,000) մայրաքաղաքը Եւրոպայի գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է . փառաւոր է թագաւորական նոր պալատը , անուանի է նաև համալսարանը : Մատրիտի շրջականերն են՝ Էսփրէիս մեծագործ դղեակն ու վանքը , զոր շինեց Փիլիպպոս Բ . Սուրբ Իլէէնս կամ Կրանիա՝ ուր նշանաւոր է թագաւորական պալատը . Արանխուէս Դակօ գետին վրայ՝ արքունի գեղեցիկ բնակարան է :

ՊԱՐՏԷԼՕՆԱ (252,000) Սպանիոյ ամենէն ամուր քաղաքն է . նաւահանգիստը խիստ աղուոր :

ՍԵՒԻԼԵԱ (152,000) Մատրիտէն ետքը տէրութեան աղուոր քաղաքն է :

ՎԱԼԵՆՏԷԱ (145,500) տէրութեան մեծ արքեպիսկոպոսարանը հոս է :

ՄՈՒՐՍՀԻՆ (109,000) անուանի է մետաքսի գործարանացը համար :

ԿՐԱՆԱՏԱ (101,000) Մաւրիտանացւոց ետքի մայրաքաղաքն էր . հռչակաւոր է Աշխարհ պալատը՝ որ անոնցմէ մնացած հոյակապ շէնք է :

ԳԱՏԻԶԻ (72,000) ամուր բերդաքաղաք է . նաւահանգիստը խիստ բանուկ :

ՎՈՐՏՕՎԱ կամ ԿՈՐԴՈՒԲԱ (57,000) Մաւրիտանացւոց առջի մայրաքաղաքն էր , հիմա ընկած է . մայր եկեղեցին շատ ընդարձակ ու մեծագործ է :

ՄԱԼԱԿԱ (113,000) վաճառաշահ քաղաք է . գինին խիստ անուանի :

ՍԱՐԱԿՈՍՀԱ (82,000) ատենով Արագոնայի թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր . 1809ին Գաղղիացւոց պաշարմանը դէմ աղէկ դիմացաւ :

ԽՍԵՐԵՍ (34,000) լաւ գինի ունի :

ԳԱՐԴԱԴԻՆԻ կամ ԳԱՐԴԱՆԻՆԱ (38,000) հին Կարբէդոնացւոց շինած քաղաքն է . բանուկ նաւահանգիստ ունի Միջերկրական ծովուն վրայ :

ՍԱՐԴԱԿՕ ԿՈՄՊՕՍԵԼԵՆ (30,000) հռչակաւոր ուխտատեղի է . վասն զի հոս է սուրբ Յակոբոս առաքելոյն մարմինը , որ բոլոր տէրութեան պաշտպանն է :

ԱԼԴԱՆԴԻ (26,000) Միջերկրականին մօտ . համբաւաւոր է գինին :

ԳՕՐՈՒՆԵՆ (24,000) ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է Ովկիանոսի վրայ :

ՎԱԼԵՍՏՕԼԻՏ (25,000) հոս մեռաւ Քրիստափոր Գոլումպոս 1506ին :

ԲՕՐԴ-ՄԱՀՕՆ (20,000) Կարբէդոնացւոցմէ շինուած կը կարծուի :

ԴՈԼԵՏՕ (15,000) Մատրիտէն առաջ աս էր
Սպանիային մայրաքաղաքը :

ՍԵԼԵՄԵԼԳԱ (15,000) ասոր համալսարանը ա-
նուանի է :

ՖԵՐՕԼ (15,000) ամուր քաղաք է , զինուորա-
կան նաւարան ու նաւահանգիստ ունի :

ԲԵՄԲԵԼՕՆԱ (15,000) ունի կրկին ամուր բեր-
դեր :

ՎԷԼԷՉ ՄԵԼԱԿԱ (14,000) խիստ անուանի է
ասոր խաղողը :

ԴԱՐՐԱԿՍՆԱ (12,000) ատենով անուանի քա-
ղաք էր , բայց հիմա ընկած է :

ԱԼՄԵՏԷՆ (10,000) ճոխ սնդիկի հանք ունի :

ԲԱԼՈՍ . այս պզտի նաւահանգստէս Ճամբայ
էլաւ Քրիստափոր Գոլոմպոս 1492ին՝ Ամերիկան
գտնելու համար :

ԵՒՐՈՊԱՅԷՆ ԴՈՒՐՍ

ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Ափրիկէի մէջ՝ ՍԵԼԳԱ , ՄԷԼԷԱ , Գանարեան
կղզիները , և Կուինէյի ծոցին մէջ մէկ քանի
մանր կղզիներ :

Ամերիկայի մէջ՝ Գուպա , Բորդոնիդո , Ատուա-
ծածնայ կղզիները :

Ասիոյ և Ովկիանիայի մէջ՝ Փիլիպպեան , Մարիա-
նեան , Կարոլինեան , Պալէա և Մինտանոյ կղզի-
ները :

Սպանիոյ և Գաղղիոյ սահմանակից է ԱՆՏՈՐԲ
ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ 16,000 բնակիչօք . ասոր
մայրաքաղաքն է Ափրիկա , որ 2,000 բնակիչ ունի :

Ի Տ Ա Լ Ի Ա

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՔՐԻՍՏՈՍԷ 750 տարի առաջ հռովմայեցիք մեծնալով՝ բոլոր Իտալիոյ տիրեցին . բայց հինգերորդ դարուն աստեններն , իրենց իշխանութիւնը տկարացած ըլլալուն համար՝ Իտալիան Գոթացւոց ու Լոմպարտացւոց ձեռքն ընկաւ , ինչուան որ մեծն Կարոլոս յաղթեց անոնց ու ինքը տիրեց : Անոր մեռնելէն ետքը Իտալիան զանազան տէրութիւններ բաժնուեցաւ , շատ անգամ ալ մեծ մասը Գերմանացւոց , Գաղղիացւոց ու Սպանիացւոց ձեռքն անցաւ :

Ութնտասներորդ դարուն վերջերը Գաղղիացիք տիրեցին . բայց յամին 1814 մեծին Նաբոլէոնի իշխալէն ետքը՝ Վեննայի ժողովին մէջ որոշուեցաւ որ Սաւոյայի դքսութիւնը՝ Սարաենիոյ թագաւորութիւն ըսուի՝ Ճենովայի հասարակապետութիւնն ալ հետը միացընելով՝ Լոմպարտիան ու Վենետիկն Աւստրիոյ ըլլայ . Դոսպանան Աւստրիոյ արշիդուքսերէն մէկուն տրուի . Բարման ու Բիաչենցան Նաբոլէոնի այրի կնոջը՝ քանի որ ուղէ , ու մեռնելէն ետքը իր երկիրն անցնի Լուգգայի դքսին , Լուգգան ալ միանայ Դոսպանայի երկրին հետ . մէկալ տէրութիւններն ալ իրենց առջի վիճակն ունենան : 1859 տարւոյն Իտալիոյ պատերազմէն

Էտե Լոմպարտիան Սարաենիոյ Թագաւորութեան
անցաւ . և Դոսգանա , Մուէնա , Բարմա և Եկե-
ղեցւոյ վիճակի քանի մը դաւառներն ու Նաբոլիի
ամբողջ Թագաւորութիւնը ապստամբելով , միա-
ջան Սարաենիոյ հետ , որով կազմուեցաւ Թագա-
ւորութիւնն Իտալիոյ յամին 1860 :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԴԻՏԵԼԻՔ

Իտալիոյ սահմանը հիւսիսէն Ալպեան լեռներն
են , արեւելքէն Ադրիական ծոցը , հարաւէն Միջեր-
կրական ծովը և դարձեալ Ալպեան լեռները :

Տարածութիւնն է 91,000 քառակուսի մղոն :

Իտալիան հիմա չորս տէրութիւն կը բաժնուի .
Թագաւորութիւն Իտալիոյ , Վիճակք Եկեղեցւոյ ,
Վենետիկ և Հասարակապետութիւն Սան-Մա-
րինոյի :

Գլխաւոր լեռներն ասոնք են :

Մոնդէ Ռոզա և Մոնդէ Պիանդոյ կամ Սպիտակ
լեռան , որ Ալպեան լեռանց բարձր ծայրերն են :
Վեսուլ՝ Նաբոլիի քով , Եանա՝ Սիկիլիոյ մէջ ,
Սդրոմալոլ՝ Լիպարեան կղզիներուն մէջ , որ
հրաբուխ լեռներ են :

Գլխաւոր գետերն ասոնք են .

Անոյ , Տիբերիս կամ Դէվէրէ , Վոլպուրնոյ , որ
Միջերկրական ծովը կը թափին .
Բոյ , Ափճէ , Օֆանդոյ , որ Ադրիական ծոցը կը
վազեն :

Իտալիան Եւրոպայի հարաւային կողմն ըլլալուն
համար՝ օդը տաք ու ընդհանրապէս առողջ է :

Բերքերուն գլխաւորներն են աղնիւ քար , եր-

կաթ, սղինձ, բամբակ, շաքար, մեղր, ձէթ, նա-
րինջ, լէմոն, բրինձ. ձեռագործներուն մէջ ա-
նուանի է մետաքսէ բանուածքը, ապակին, յախ-
ճապակը :

Բնակիչն է 26,900,000, լեզունին իտալերէն. ա-
ղէկը կը խօսուի Դոսգանայի Սիենա դաւառին մէջ :

Վաճառականութիւնն ու արուեստներն ընդ-
հանրապէս ծաղկելու վրայ են. արձանագործու-
թիւնը, սպտկերահանութիւնը, ճարտարապե-
տութիւնը և երաժշտութիւնը քան զամէն ազգ
յառաջացած են :

Կրօնքը կաթոլիկէ :

ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆ ԻՏԱԼԻՈՅ

Իտալիոյ թագաւորութեան տարածութիւնն է
75,000 քառակուսի մղոն, բնակիչն է 22,000,000 .
զօրքն է 300,000 և նաւատորմիղն է 106 կտոր նաւ :

Իտալիոյ թագաւորութիւնը ձևացաւ յամին
1860 հետզհետէ միանալով Սարտենիոյ թագաւո-
րութեան հետ (որ կը բովանդակէր Բիէմոնդ ու
Ճէնովայի և Մոնֆէրրադի գքսութիւնները) Եր-
կուց Սիկիլեայց թագաւորութիւնը, Բարմայի և
Մոսենայի գքսութիւնները, Դոսգանայի մեծ գըք-
սութիւնը, Լոմպարտիա աւստրիական դաւառը,
Ռոմանիա և Ումպրիա ու Մարզա հռովմէական
գաւառները, և կը բաժնուի 1859 գաւառ, որոնք
չորս մաս կրնան ըլլալ. միջին Իտալիա, հիւսիսայ-
ին Իտալիա և հարաւային Իտալիա ու Կղզիները :

ՄԻՋԻՆ ԻՏԱԼԻԱ

Միջին Իտալիան կը բովանդակէ Դոսդանա ,
Ումպրիա և Մարգա :

ՖԻՈՐԵՆՑԱ (114,300) Թագաւորութեան մայրա-
քաղաքը Առնոյ գետին վրայ, Իտալիոյ ամենէն ծաղ-
կած ու գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է . մեծագործ
է մայր եկեղեցին՝ ուր եղաւ Փլորենտեան Ժողովը .
սուրբ Լաւրենտիոսի եկեղեցին , Մէտիչի ըսուած
հռչակաւոր ցեղին մատուռը և Բիդդի սլաշառը ,
անուանի է նաև հնութեանց և բնական պատմու-
թեան պահարանը : Հոս ծնած են Տանգէ բանաս-
տեղծը , Պոգգաչչիոյ , Չիմապուէ , Ճիոզզոյ , Լևոն
Ժ , Միքէլ-Անճէլոյ , Մագգիալէլի և Ամբրիկոս
Վեսքոչչի :

ԼԻՎՈՐՆՈՅ կամ ԱԼԻՎՈՐՆԱ (84,000) նաև
հանգիստն ու վաճառականութիւնը շատ բանուկ
է : Հոս հայոց եկեղեցի մը կայ Անտոնեան կրօնա-
ւորաց ձեռքը :

ՍԻԵՆԱ (22,000) ասոր համալսարանն ու մայր
եկեղեցին անուանի է :

ԲԻՉԱ (37,000) ատենով հասարակապետութիւն
էր . ասոր մայր եկեղեցւոյն զանգակատունը 15
օտք քովընտի ծռած է . գերեզմաննոցը շատ երեւ-
լի է , որուն հոլը հրէաստանէն բերած են քաղա-
քացիք 50 նաւով : Հոս ծնած է Գալիլէոս փիլի-
սոփան :

ԼՈՒԳԻԱ (22,000) ասոր գրատունը , գիւանը ,
մայր եկեղեցին ու մօտ եղած ջերմուկները շատ
անուանի են :

ԲԵՐՈՒՃՃԻՆ (15,000) ասոր քովն է Տրասիմեն լիճը, որուն մօտ Աննիբալ Հաովմայեցւոյ յաղթեց:

ԱԿՌՈՆ (32,000) Ադրիական ծովուն վրայ վաճառաշահ քաղաք է:

ՈՒՐՊՆՈՅ (12,000) հոս ծնած է Ռափայէլ ահուանի պատկերահանը:

ԼՈՐԵՏՈՆ (8,000) հռչակաւոր ուխտատեղի է Աստուածածնայ տանը համար:

ՍԻՆԻՍԷԼԻՆ (11,000) մեծ տօնավաճառ ունի:

Ահուանի են նաև Ասիզի, Փուլինեոյ, Սբուլդոյ, Օովիէդոյ, Ռիէդի, Բէզարոյ, Մաչէռադա, Ասգուլի, Փէռմոյ:

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԻՏԱԼԻԱ

Հիւսիսային Իտալիան կը բովանդակէ Սարոնիոյ տէրութիւնը, Լոմպարտիան, Բարմայի և Մոտէնայի գքսութիւններն ու Ռոմանիան:

ԴՈՒՐԻՆ (180,000) Բոյ գետին վրայ շատ գեղեցիկ քաղաք է. ահուանի են բազմաթիւ տպարանները, համալսարանը, ճեմարանը, մանաւանդ Եգիպտական հնութեանց պահարանը:

ՆՈՎԱՐԱ (15,000) ճարտարարուեստ քաղաք է:

ՄԻԼԱՆ (196,000) Իտալիոյ գեղեցիկ քաղաքներէն մէկն է, և բրնձի ու մետաքսի մեծ առուտուր ունի: Ասոր մէջ Սուրբ Ամբրոսիոսի եկեղեցին, գրաառնն ու Սգալա ըսուած թէատրոնը շատ մեծագործ են:

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻՆ (27,000) Իտալիոյ ամուր քաղաքներէն մէկն է: Ասոր քովը Մարէնկոյ գեղին

մօտ Գաղղիացիք մեծ պատերազմով յաղթեցին Աւստրիացւոց յամին 1800 :

ԲԱՒԻԱ (29,000) երևելի համալսարան ունի :

ԳՈՄՈՅ (16,000) համանուն լճին վրայ գեղեցիկ ու ճարտարարուեստ քաղաք է :

ՊԵՐՎԵՐՈՅ (25,000) չուխայի և մետաքսի գործարաններ ունի :

ՊԵՇԵՐԱ (45,000) ամուր քաղաք է . շինուց և երկաթեղինաց գործարաններ ունի :

ՌԻՎՈՒԻ . ԱՐԳՈՒ . ԼՈՏԻ . Գաղղիացիք մեծ յաղթութիւններ ըրեր են յամին 1796 :

ՄԱԺԻՆԴԱ . ՄԱԼԵՆԵԱՆՈՅ . ՍՈԼՖԻՌԻՆՈՅ . Գաղղիացիք և Իտալացիք մեծամեծ յաղթութիւններ ըրեր են Աւստրիացւոց դէմ յամին 1859 :

ՃԵՆՈՎԱ (128,000) ամուր քաղաք է , նաւահանգիստը մեծ ու բանուկ : Ատենով Ճէնովացւոց հռչակաւոր հասարակապետութեան մայրաքաղաքն էր : Այս քաղքիս մօտերը ծնած է Քրիստափոր Կոլումբոս :

ԲԱՐՄԱ (47,000) մեծ ու գեղեցիկ քաղաք է . թատրոնը Եւրոպայի ամենէն ընդարձակն է . աշուանի է նաև Պոտոնեան ըսուած տաւարանը :

ԲԻԵՉԵՆՑԱ (39,000) Բոյ գետին վրայ ամուր քաղաք է :

ՄՈՏԵՆԱ (32,000) գեղեցիկ շինուածներ ունի :

ԳԱՐՐԱՐԱ (9,000) ազնիւ մարմարիոնի քարահանք ունի :

ՖԵՐՐԱՐԱ (28,000) հոս է Արիոսգոյ բանաստեղծին գերեզմանը :

ՊՈՒՐՆԵԱ (90,000) Իտալիոյ գեղեցիկ ու հարուստ քաղաքներէն մէկն է . աշուանի է համա-

լսարանը, գիտութեանց ճեմարանը և գերեզման-
նոցը :

ՖԱՅԷՆՅԱ (18,000) ասոր յախճապակն աղ-
նիւ էր :

ՌԱՅԻԷՆՅԱ (19,000) Ոնորիոս կայսրը երկար
ատեն հոս նստաւ :

ՌԻՄԻՆԻ (19,000) երեւելի է հոս Օգոստոս կայ-
սեր յաղթական կամարը :

Նշանաւոր են նաև Իմուլա, Փոռլի և Չէզէնա՝
ուր ծնան քահանայապետքն Պիոս 2 և Պիոս 5 :

ՀԱՐԱԻԱՅԻՆ ԻՏԱԼԻԱ

Հարաւային Իտալիան կը բովանդակէ Երկուց
Սիկիլէայց թագաւորութեան ցամաքային մասը :

ՆԱԲՈԼԻ կամ ՆԵԱՊՕԼԻՍ (420,000) Իտալիոյ
ամենէն մեծ քաղաքն է. գեղեցիկ նաւահանգիստ
ունի ու փառաւոր շէնքեր. հնութեանց պահա-
րանն անուանի է. գիպակն աղնիւ. գիրքը, բարե-
բերութիւնը և օդը շատ զուարճալի : Ասոր քո-
վերն են հերգուլանոն ու Պոմպէա հին քաղաքնե-
րը, որ Քրիստոսէ 79 տարի ետքը Վէսուվ լեռան
լաւայովն ու մոխրովը ծածկուեր էին ու 1755
տարիէն ՚ի վեր ինչուան հիմա կը փորեն ու կը
բանան :

ԳԱՍԴԵԼԼԱՄԵՐԷ (20,000) ասոր քովերն է
հին Սգապէա քաղաքին աւերակը :

ԱՌՈՒԼԱ (15,000) բերդն ու վաճառականու-
թիւնն անուանի է :

ՏԱՐԵՆՏՈՆ (19,000) } հռչակաւոր հին քաղաք-
ԿԱՊՈՒԱ (8,000) } ներ են :

ՊԱՐԻ (33,000) Սգորիականին վրայ նաւա-

ՊՐԻՆՏԻՋԻ (10,000) | Հանգիստներ են:

ԼԷՉՉԷ (18,000) Խաւիտայ բարեշէն ու գեղե-
ցիկ քաղաքներէն մէկն է:

ՈՒԷՃՃԻՈՅ (16,000) վաճառաշահ նաւահան-
գիստ է Մէսսինայի նեղուցին վրայ:

ՍԱԼԻՈՆՈՅ (12,000) Համանուն ծոցին վրայ ա-
սոր բժշկութեան դպրոցն անուանի էր միջին դա-
րուն մէջ:

Երևելի են նաև Բուցցու, Բորդիչի, Պայա,
Գէգի, Փոճճիա:

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Սիկիլիա կղզին որ երկուց Սիկիլեայց թագա-
ւորութեան մասն էր:

ԲԱԼԷՐՄՈՅ (162,000) Եւրոպայի գեղեցիկ ու
մեծ քաղաքներէն մէկն է. անուանի է աստեղա-
բաշխական գիտարանը:

ԴՐԱԲԱՆԻ (26,000) Թերակղզւոյ մը վրայ ա-
մուր ու վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի:

ՄԵՍՍԻՆԱ (62,000) Համանուն նեղուցին վրայ
մեծ ու աղուոր նաւահանգիստ ունի. վաճառա-
կանութիւնը բանուկ:

ԳԱԴԱՆԻԱ (65,000) Ճարտարարուեստ ու մեծ
քաղաք է ծովահայեաց արևելեան ափունքին վրայ
Եանա լեռան տակը, որ Եւրոպայի ամենէն մեծ
ու հռչակաւոր հրաբուլին է:

ՍԻՐԱԿՈՒՍԱ (18,000) արևելեան ափունքին
վրայ հին ու անուանի քաղաք է, բայց կէսէն ա-
ւելին աւերակ. հոս ծնած է Արքիմեդէս երկրա-
չափը:

ՃԻՐԺԵՆԴԻ (16,000) հարաւային ափունքին վրայ հին Ակրագանդ քաղաքին քովն է անուանի է ասոր քովի ծծմբի հանքը :

Սարտենիա կղզին . որ Սարտենիոյ Թագաւորու թեան մասն էր :

ԳԱԼԻԱՐԻ (28,000) կղզւոյն գլխաւոր քաղաքն է , որ երևելի համալսարան ունի :

ՍԱՍՍԱՐԻ (23,000) երկրորդ գլխաւոր քաղաքն է :

Սարտենիոյ չորս կողմը բազմաթիւ կղզեակներ կան , որոնցմէ մէկն է նաև Գաբըբա կղզին , ուր կը բնակի Կարիպալաի զօրավարը :

Էլզա կղզին . Դոսգանայի ափանցը վրայ , որուն գլխաւոր տեղին է ԲՈՐԴՈՅ ՖԵՐՐԱՅՈ սղախ քաղաքը հիւսիսային կողմը . Նաբոլէօն Ա հոս նըստաւ իբրև իշխան կղզւոյն 1814 տարւոյն մայիսէն մինչև 26 փետրուար 1815 : Այս կղզին երկաթի անսպառելի հանք ունի , գեղեցիկ արօտներ , և քովերէն առատ խոն ու սաւառի ձկներ կ'ելլեն :

ՎԻՃԱԿԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Յետ ապստամբեւոյ գաւառացն Ռոմանիա , Մարգա և Ումպրիա յամին 1860 , Եկեղեցւոյ վեճակն հիմա ունի իբր 3,400 քառակուսի մղոն տարածութիւն ու 700,000 բնակիչ . զօրքն է 8,000 :

ՀՌՈՄ (204,000) Տիբերիս գետին վրայ աթոռ է Սրբազան քահանայապետին և գլխոյն կաթողիկէ եկեղեցւոյ . հնութեանց ու գեղարուեստից կողմ

մանէ աշխարհքիս առաջին քաղաքն է. եղական չէնքեր են Սուրբ Պետրոսի տաճարը, Վատիկանու պալատը ու գրատունը և հին ու նոր ձեռակերտները:

ԴԻՎՈՒԻ. ՖՐԵՍԿԱԴԻ. ԱԼՊԱՆՈՅ. ՕՍԴԻՍ. հին աստենէն 'ի վեր երևելի տեղուանք են:

ՎԻԳԵՐՊՈՅ (14,000) ապառաժ լերան մը ոտքը, ունի շաքարի զտարաններ, ջերմուկներ ու պարտէզներ:

ՎԵԼԼԵԴԻՐԻ (13,000). ԱԼԵԴԻՐԻ (11,000). ՖՐՈՋԻՆՈՆԵ (8,000) վաճառաշահ քաղաքներ են:

ՉԻՎԻԴԵ-ՎԵԳԵԻՍ (10,000) Միջերկրականին վրայ վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի:

ՎԵՆԵՏԻԱ

Վենետիոյ գաւառն Իտալիոյ հիւսիսային կողմն է՝ Աւստրիոյ կայսերութեան մասն. տարածութիւնն է իբր 7,300 քառակուսի մղոն. բնակիչն է 2,446,000:

ՎԵՆԵՏԻԱ (120,000) Ագրիական ծոցին ծայրը 72 կղզեակներու վրայ շինուած մեծագործ ու գեղեցիկ քաղաք է, որուն շատ փողոցներուն մէջ նաւակներով կը պտըտին: Փառաւոր է Սուրբ Մարկոսի եկեղեցին, հրապարակն ու գրատունը: Հոս բացուեցաւ Ռափայէլեան վարժարանն հայոց յամին 1836: — Վենետիոյ քով եղած մանր կղզիներէն մէկն է Սուրբ Ղազար հայոց Մխիթարեանց մայրավանքը, զոր հիմնեց Մխիթար Աբբա հայրը յամին 1717: — Վենետիոյ մօտերն անուանի են Քիօճճիա, Դրէվիզոյ և Պասսանոյ:

ԲՆՏՈՒՆ կամ ՊԵՏԱԻՌՈՆ (53,000) շատ հին քաղաք է. համբաւաւոր է համալսարանը. Տիառս Լիւիոս լատին պատմիչն հոս ծնած է :

ՎԻԶԵՆՑԱ (33,300) հոս ծնած է Պալլադիոս երեւելի ճարտարապետը :

ՎԵՐՈՆԱ (59,100) հին ու գեղեցիկ բերդաքաղաք է. հոս ծնած են Պլինիոս երեց բնախօսը, և Վիտրովիոս ճարտարապետը :

ՄԵՆՏՈՒՆ (30,000) ամուր բերդ ունի : Վիրգիլիոս այս քաղաքին քովերը ծնած է :

ՈՒՏՐՆԷ (25,200) կտաւի ու մետաքսի ձեռագործներ ունի :

ՊԷԼԼՈՒՆՈՅ (12,000) պղնձի մեծ հանք ունի :

ՀԱՍԱՐԱԿԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ՍԱՆ-ՄԱՐԻՆՈՅԻ

Սան-Մարինոյի ազատ հասարակապետութիւն, որ Եւրոպայի ամենէն հինը կը սեպուի, Իտալիոյ Թագաւորութեան մէջ փակուած է ամէն կողմանէ՝ դէպ ՚ի կեդրոնը, տարածութիւնն է 18 քառակուսի մղոն. բնակիչն է 8,000 : Մայրաքաղաքն է ՍԱՆ-ՄԱՐԻՆՈՅ (5,500) լեռան վրայ :

ԱՆԳՂԻԱԿԱՆ ԻՏԱԼԻԱ

Անգղիացիք Իտալիոյ եզերքն ունին Մալգա, Կոծծոյ և Գոմինոյ կղզիները, որ Միջերկրականին մէջ Սիկիլիոյ հարաւային կողմը կիյնան. որոնց տարածութիւնն է 80 քառակուսի մղոն և բնակիչը 144,000 : Գլխաւոր քաղաքն է ԼԱՎԱԼԵԴ (35,000), որ Եւրոպայի ամուր քաղաքներէն մէկն

է Մալգա կղզւոյն վրայ • ու արեւելք երթալու վա-
ճառուց մթերանոցն ու գլխաւոր նաւահանգիստը :

Տ Ա Ճ Կ Ա Ս Տ Ա Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՏԱՃԿԻ կամ Օսմանցւոց տէրութիւնը 1300ին
սկսաւ սուլթան Օսմանէն Քէօթահայի կողմերը •
ու քիչ ատենէն ետքը Պրուսան , Էսիրնէն ու
Կոստանդնուսօլլիան առնելով տարածուեցաւ ին-
չուան Մաճառստան ու Գերմանիա : Անոր համար
բոլորը երկու գլխաւոր մաս կը բաժնուի • Եւրո-
պայի Տաճկաստան՝ որ է Ռումէլի , և Ասիոյ Տաճ-
կաստան՝ որ է Անատօլու :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Եւրոպայի Տաճկաստանին սահմանը հիւսիսէն
Ռուսաստանն է , արեւելքէն Սև ծովն ու Ասիան ,
հարաւէն Արշիպէղագոսն ու Յունաստանը , արե-
մուտքէն Աւստրիան :

Եւրոպայի Տաճկաստանը վեց գլխաւոր նա-
հանգ կը բաժնուի • Ռումէլի , Բուլղարք , Պոսնիա

և Հէրձէկովնիա, Ալպանիա, Մակեդոնիա, և Թե-
սալիա :

Տաճկի տէրութենէն կախումն ունին Ուլահ-
Պուղտան և Սերվիան՝ որ հիմա գրեթէ ինքնա-
գլուխ են իրենց ներքին կառավարութեամբ, ինչ-
պէս նաև Մոնղէնէկրոն :

Տարածութիւնն է 158,000 քառակուսի մղոն :

Գլխաւոր լեռներն ասոնք են .

Պալքան, որուն գլխաւոր ճիւղերն են Տէսփոթ
տաղը, Չար տաղը, Տինարեան լեռները :

Պինգոս լեռը, Ողիմպոս կամ Լաքա, Պառնասոս
և Նիմերեան լեռները :

Գլխաւոր գետերն ասոնք են .

Դանուբ, որ Սև ծովը կը մտնէ .

Տրին, որ Ադրիական ծովը կը թափի .

Մէրիճ, որ Արշիպէղադոսը կը վազէ .

Մորաւա, Ալուդա, Սէրէթ, որ Դանուբ գետը
կը մտնեն :

Երկիրը խիստ լեռնոտ է, մանաւանդ հարաւային
կողմը . անոր համար ալ սաստիկ ցուրտ կ'ըլլայ :

Հողը բարեբեր է, բայց քիչ մշակած . շատ տե-
սակ հանք ունի, թէպէտ և քիչ բանեցուցած :

Գլխաւոր բերքն է ցորեն, բրինձ, խաղող, նա-
րինջ, ձէթ, բամբակ, մետաքս, քրքում, և ծխա-
խոտ :

Արուեստան ու ճարտարութիւնը հիմա առաջ եր-
թալու վրայ են : Անուանի են մետաքսէ բանուածք-
ները, դիպակը, շաշն ու կաշին :

Բնակիչն է 15,730,000 Եւրոպայի մասին մէջ .
լեզուներն թուրքերէն, յունարէն և սլաւերէն է :

Արօնքը մահմետական և քրիստոնէայ է :

Կառավարութիւնը ազատ միապետութիւն :

Զօրքը 300,000 • նաւատորմիդը 137 կտոր նաւ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ռ Ո Ւ Մ Է Լ Ի

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ կամ ՍՏԱՄՊՈԼ (1,075,000) բոլոր Տաճկաստանի մայրաքաղաքն է՝ Մարմարային ու Սև ծովուն վրայ, գիւրքը եզական, նաւահանգիստը շատ փառաւոր ու ընդարձակ, որ 1200 նաւէն աւելի կ'առնէ • վաճառականութիւնը խիստ բանուկ • չէնքերուն մէջ երեւելի են մէկ քանի մզկիթները, մանաւանդ Այա Սոփիան • անուանի է նաեւ փողերանոցը, թագաւորին պալատները, նոր բացուած գործարանները, և այլն : Մեծն Կոստանդիանոս շինեց աս քաղաքը 320ին • իսկ 1453ին Ֆէթիհ սուլդան Մէհմէտն առաւ Յունաց ձեռքէն :

ԱՂԻՐԵՆՈՒՊՈԼԻՍ կամ ԷՏԻՐՆԷ (140,000) ակրութեան երկրորդ մայրաքաղաքն է • գիւրքը գեղեցիկ • չէնքերուն մէջ անուանի է սուլդան Սէլիմին մզկիթը :

ՖԻԼԻՊԷ (42,000) մեծ ու վաճառաշահ քաղաք է • մետաքսեղէն բանուածքն ազնիւ • շատ հնութիւններ ալ ունի :

ԳԸՐԳ-ԲԵԼԵՍԷ (20,000) ազնիւ կողի և պանիր ունի :

ԻՍԼԷՄՃԷ (22,000) մեծ տօնավաճառ ունի :

ԼՍԳԻ-ՍԱՂԵՍ (20,000 հանքային ջրեր ունի :

ՏԻՄԷԴԵԳԵՍ (16,000) Կարողս ժԲ Շուէտաց թագաւորը հոս նստեր է քանի մը օր յամին 1713 :

ԿԵԼԻՊՕԼՈՒ (50,000) Տարտանէլ (Չափ 4աւէ-
փ) ըստած նեղուցին բերանն է. անուանի է սեկը :

ՌՈՏՈՍԴԵ Կամ ԹԵՔԻՐՏԵՂ (40,000) Մար-
մարայի վրայ բանուկ ու վաճառաշահ նաւահան-
գիստ ունի :

ՍԻԼԻՎԻ (5,000) Մարմարայի վրայ բանուկ
նաւահանգիստ է :

ԲՈՒԼՂԱՐՔ

ՍՈՅԻՍ Կամ ԹՐԻՍՏԻՑՍ (30,000) Բուլղարիա
գաւառին մեծ ու վաճառաշահ քաղաք է :

ՎԻՏԻՆ (25,000) ամուր բերդաքաղաք է Դա-
նուբի վրայ :

ՆԻԿՈՊՕԼԻՍ (15,000) } Դանուբի վրայ են :

ՍԻՄԻՈՎԱ (21,000)

ՌՈՒՍՃՈՒԳ (30,000) մեծ, ամուր ու վաճառա-
շահ քաղաք է Դանուբի վրայ :

ՍԻԼՍՏԻԵ (20,000) ամուր ու վաճառահանու-
թիւնը բանուկ քաղաք է :

ՇՈՒՄԵՒ Կամ ՇՈՒՄԼԱ (35,000) տէրութեան
ամուր քաղաքներէն մէկն է :

ՎԵՌԵՍ (20,000) Տաճկաստանի առաջին նա-
ւահանգիստն է Սև ծովուն վրայ :

ԴԵՌՆՈՎԱ. հոս կը նստէին Բուլղարաց վերջին
թագաւորները :

ՔԻՒՍԻԷՆՃԷ. հին Դոմի քաղքին տեղն, ուր
աքսորուեցաւ Ովիգիոս բանաստեղծը :

ՌԱՍՍՈՎԱ. ՀԵՌՇՈՎԱ. ԻՍԵԳՃԱ. Դանուբի
վրայ անուանի են Ռուսաց տուած պատերազմնե-
րով Տաճկաց գէմ :

Պ Ո Ս Ն Ի Ա

ՊՈՍՆԱ կամ ՊՈՍՆԱ ՍԷՐԱՅ և ՍԱՐԱՅԵՒՈՅ
(70,000) ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է :

ԴՐԱԽԻՒՔ (8,000) միջնաբերդ ունի :

ԶՎՈՌՆԻՔ (14,000) կապարի հանք ունի :

ՊԱՆԵԱԼՈՒԳԱ ամուր բերդ ու հանքային ջրեր
ունի :

ՄՈՍԴԱՐ . նշանաւոր է քարաշէն մեծ կամուր-
ջը միակամար :

Պոսնիա գաւառին մէկալ գլխաւոր աւելուանքն
են . Դրէսդենեյ , Դուզլա , Պիհաչ և Նովիսոփար :

Ա Լ Պ Ա Ն Ի Ա

ԵՄԻՆԱ կամ ԵՄՆԵԱ (10,000) Ալպանիա կամ
Անաւուտլուդ գաւառին գլխաւոր քաղաքն է .
ասկէջ էր Տէփէտէլէնլի Ալի փաշան , որ թագա-
ւորէն ապստամբած ըլլալով հոս պաշարուած մե-
ռաւ յամին 1822 :

ՇՔՈՏՐԱ կամ ԻՍՔԵՆՏԷՐԻԷ (20,000) ամուր ու
վաճառաշահ քաղաք է :

ՏՈՒՐԱՅՑՈՅ (10,000) նաւահանգիստն ամուր ու
վաճառաշահ քաղաք է :

Նշանաւոր են նաև Բրէվէզա , Սաւահորա , Գրոյա
կամ Աքսէրայ , Արկիրոյ-Գասգրոյ , Պերագ կամ
Պէլլրատ Ալպանիոյ , Բարկա և Սուլի :

ՄԱԿԵԴՈՆԻԱ

ԹԵՍՍԱԼՈՆԻԿԻ կամ ՍԵԼՅՆԻԿ (75,000) հին ատենի Մակեդոնիա գաւառին գլխաւոր քաղաքն է. մեծ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի, շատ ալ հնու[թիւններ:

ՍԵՐԷՋ (30,000) ընդարձակ ու ամենազուարճ դաշտի մը մէջ վաճառաշահ քաղաք է. քովերն արծաթի հանք կայ:

ԻԻՍՔԻՒՊ (15,000) գեղեցկագիր քաղաք է:

Անուանի են նաև Եէնիճէ վարաւոր՝ որուն մօտերն են Պելլա քաղաքին աւերակները ուր ծնաւ մեծն Աղէքսանդր, Սդրումնիցա, Բէդրովիչ, Քիւսդէնաիւ, Տօլու Մանաստըր կամ Պիդոլիա:

ԱՅՆՈՌՈՋ կամ ԱԹՈՍ լեռն, ուր հոռմի 22 վանք կայ և 500 մատուռ հանդերձ 5,000 կրօնաւորներով:

ՏՐԵՄԵ. ասոր մօտերն են հին Փիլիպպէ քաղաքին աւերակները:

ԹԵՍՍԱԼԻԱ

ԼԱՐԻՍՍԵ կամ ԵԷՆԻՇԷՀԻՐ (30,000) կարմիր ներկի գործարաններ ունի:

ԴՐՀՅԼԵ. ԶԵՂՈՐԵ. ԶԵԹԵԼԾԵ՝ որ հին ատեն Փարսաղիա կ'ըսուէր. ՊԵԼԵՍՊՈՆԱ և ՄԷՆՆՈՎՈՅ կամ ՄԷՋԵՎՈՅ:

ՈՒԼԱՅ-ՊՈՒՂՏԱՆ

Այս գաւառները մէկ իշխանութիւն մը կը կազմեն Ռուսանիա անուանով, և իշխանը ժողովուրդը կ'ընտրէ: Տարածութիւնն է 35,150 քառակուսի մղոն. բնակիչը 3,864,848:

ՊՈՒՔՐԷՇ (106,000) Ուլաճի մայրաքաղաքն է, վաճառաշահ ու մեծ՝ բայց գեղի նման:

ԵԱՇ (54,000) Պուղտանի մայրաքաղաքն է՝ Պուքրէշին նման:

ԽՊՐԱՅԻԼ կամ ՊՐԱՅԼՈՎ. ՃԻՒՐՃԷՎՈՅ. ամուր ու անուանի բերդ են:

Մէկալ երևելի տեղուանք են Ֆոքշան, Պոթուշան, Թէրկովից, Օգնա, Հուշ, Ռոման և Կալայ՝ որ բանուկ նաւահանգիստ ունի (35,000 բն.):

ՍԵՐՎԻԱ

Սերվիոյ տարածութիւնն է 16,000 քառակուսի մղոն, բնակիչը 1,120,000:

ՊԵԼԿՐԱՏ (32,000) Եւրոպայի ամուր քաղաքներէն մէկն է. Սերվիոյ իշխանը շատ անգամ հօս նստեր է, և բոլոր երկրին գլխաւոր քաղաքն է:

ՍԵՄԷՆՏՐԷ (12,000) Սերվիոյ նախագահ արքէպիսկոպոսը հօս կը նստի:

ԳՐԱԿՈՒՅԵՎԱՅ (5,000) Հիմա Սերվիոյ իշխանը հօս կը նստի:

ԳԼԱՏՈՎԱ. ասոր քովն է Տրայխանոս կայսեր շինած կամուրջը:

ՄՈՆԻԷՆԷԿՐՈՅ

Առաջ գրեթէ ինքնագլուխ իշխանութիւն մըն էր, բայց հիմա կախումն ունի Տաճկի տէրութեանէն: Տարածութիւնն է 1,286 քառակուսի մղոն, և բնակիչը 196,240:

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆԻՆ

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ԹԱՍՈՍ կամ ԹԱՀՈԶ. գեղեցիկ մարմարիոնն ու գինին անուանի են:

ՍԱՄՈԹՐԱԿԷ կամ ՍԵՄԵՆՏՐԷՔ. հին ատենը խիստ անուանի էր:

ԼԵՄՆՈՍ կամ ԼԻՄՆԻ. ատենով անուանի էր ասոր լաբիւրինթոսը, և հռոմկաւ (Լէնէ Տախէուս) ըսուած կաւը:

ԳԱՆՏԻՆ կամ ԿԻՐԻՏ կամ ԿՐԵՏԷ. մեծ կղզի է, որ հին ատենը խիստ անուանի էր, բայց հիմա ընկած է: Գլխաւոր քաղաքներն են ԳԱՆՏԻՆ կամ ԿԻՐԻՏ (15,000), ԳԱՆԷ (10,000) նաւահանգիստ վաճառաշահ:

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Հիւստանը Յունաստանի մէջ այլ և այլ հասարակապետութիւններ կային՝ իրարու հետ սովորաբար դաշնակից. արուեստներն ու գիտութիւնները ծաղկած էին Յունաց մէջ, պատերազմական քաջութեամբ ալ մեծ անուն ունէին։ Հռովմայեցւոց հասարակապետութեան մեծցած ատենը՝ անոնց տակն ընկան. բայց երբոր Կոստանդիանոս իր թոռը Կոստանդնուպօլիս փոխադրեց, կամաց կամաց Հռովմայեցւոց կայսերութիւնը Յունաց ձեռքն անցաւ, ու սկսան Հռոմ ըսուիլ։ Անկէջ ետքը Վենետիկեցւոց ու Օսմանցւոց ձեռքն անցաւ տէրութիւննին. ինչուան որ 1830ին Եւրոպայի թագաւորներուն պաշտպանութեամբը նոր թագաւորութիւն ունեցան միապետական, որ 1842ին սահմանադրական միապետութեան փոխեցին։ Հիւստանի թագաւորը Տանիմարգայի տէն իշխան մըն է։

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Յունաստանի սահմանը հիւսիսէն Եւրոպայի Տաճկաստանն է, արևելքէն Արշիպէղագոսը, հա-

բաւէն Միջերկրական ծովը, արեւմուտքէն Յոնիական ծովը:

Յունաստանը գլխաւոր չորս մաս կը բաժնուի. Բուն Յունաստան կամ Ելլադա, Մոսէս կամ Պելլոպոննէսոս, Արշիպելագոսի կղզիներն ու Յոնիական կղզիները:

Տարածութիւնն է 15,160 քառակուսի մղոն:

Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է:

Օդը բարեխառն ու առողջ:

Գլխաւոր գետերն ասոնք են.

Օֆիէ կամ Բուֆիա, որ Արկադիոյ ծոցը կը թափի.

Իրին կամ Եւրոտատա, որ Մանեայի ծոցը կը վազէ. Պամփոսոս, որ Մեթոնի քովը կը թափի:

Հողը բարեբեր է, և ամէն տեսակ հանք ու մետաղ ունի, բայց գրեթէ ինչուան հիմա երեսէ ձգուած են:

Բնակիչն է 1,326,000. Ըեղունին հռմբէն, որ հին յունարէնին ռամկականն է:

Քաղաքականութիւնն ու արուեստները առաջ երթալու վրայ են:

Կրօնքը յունադաւան:

Կառավարութիւնը սահմանադրական միապետութիւն:

Զօրքը 12,000. նաւատորմիղը 32 կտոր նաւ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԲՈՒՆ ՅՈՒՆ ԱՍՏԱՆ

ԱԹԷՆՔ համ ԱԹԷՆԱ (50,800) Յունաստանի մայրաքաղաքը, հին ատենը խիստ ծաղկած էր՝ առին արուեստից ու գիտութեանց կողմանէ. հիմա ալ սկսած է զարդարուիլ նոր նոր շէնքերով, ուսումնական տեղերով, տպարաններով, և հին շէնքերը նորոգուելով: Աս քաղաքը ծնած են Սողոն, Միլտիադէս, Թէմիստոկլէս, Արիստիդէս, Պերիկլէս, և ուրիշ շատ երևելի մարդիկ:

ՍԱԼՈՆԱ. բամբակի ու ծխախոտի գործարան ունի:

ԳԵՍԴԻՐԻ. հին Դելփիսի տեղն է:

ԴԻՐԱ. հին Թեբէ քաղաքին տեղը շինուած պղտի քաղաք մըն է:

ԼԵՊԱՏՈՍ. համանուն ծոցին վրայ նաւահանգիստ է.

ՄԻՍՍՈԼՈՆԿԻ. անուանի է այս պղտի քաղաքին պաշարումը որով ընդդիմացաւ Տաճկաց դէմ յամին 1826:

Լիւսաիա, Զէյթուն համ Իսաինէ, Աքալա, Վրագորի, Սարատոս, Կալիտոն:

Մ Ո Ռ Ի Ն

ԿՈՐՆԹՈՍ համ ԳՈՐՏՈՍ. անուանի քաղաք է Մուէայի պարանոցին վրայ, գիւրքն ալ գեղեցիկ:

ԹԻՐԻՓՈԼԻՏԱ. Տաճկաց ատենը Մուէային դէմ խաւոր քաղաքն էր:

ՄԵԹՈՆ կամ ՄՈՒԹՈՒՆ . ամուր բերդ է . Մխի
թար աբբան հոս հաստատեր էր իր վանքը՝ Վե
նետիկ երթալէն առաջ :

ՎԵՍՒԼԻՔԱ . հին Սիկիոն քաղաքին տեղն է :

ՓԱԴՐԱՍ (18,300) Յունաստանի ամենէն վա
ճառաշահ քաղաքն է համանուն ծոցին մօտ :

ՆԱԻԲԼԻԱ կամ ՆԵՅՊՕԼԻՍ ՌՈՄԱՆՈՅ (10,000)
ամուր բերդաքաղաք է համանուն ծոցին վրայ :

ԱՐԳՈՍ . հին գեղեցիկ աւերակներ ունի :

ՄԻՍԻԹՐԱ . ասոր քովերն են Սպարտային ա
ւերակները :

ՆԱԲՈԼԻ ՄԱԼՈՒՆԶԻՈՅ կամ ՄՈՆԵՄՊԵԶԻԱ .
գինին անուանի է :

ԿՈՐՈՆ . վաճառաշահ քաղաք ու հաւահան
գիստ է :

ՆԱԵԱՐԻՆ . անուանի է ասոր հաւահանգստին
մէջ եղած հաւական պատերազմը յամին 1827 :

Ուրիշ շատ տեղուանք ալ կան որ թէպէտ հին
ատենն անուանի քաղաքներ էին , բայց հիմա որը
գեղ է՝ որը աւերակ :

ԱՄՇԻՊԵՂԱԳՈՍԻ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ՆԵԿՐՈՅՈՆԳԻ կամ ԻՅՐԻՊՈԶ . բանուկ հաւա
հանգիստ ունի :

ՇԻՐԱ կամ ՍԻՐԱ (18,500) Հռոմներուն եաքի
սպաստամբութենէն ՚ի վեր խիստ բանուկ ու վա
ճառաշահ է :

ՆԱԲՇԱ կամ ՆԱԲՍՈՍ . Կիւկլադայք կամ Բոլոր
կղզիք ըսուած կղզիներուն մէջ ամենէն մեծն է :

ԻՏՐԱ կամ ՉԱՄԼԵՃԱ . ասոր քաղաքը շէն ու
բանուկ է :

Անուանի են նաև աս կղզիներս. Ծիա կամ Մուրթատ ասասը, Անտրա, Թինէ կամ Իսթին-տիլ, Դելոս կամ Ստիլի, Մելոս կամ Պիւյիւք Տէյիրմէնլիք, և Պարոս՝ որուն մարմարինը խիստ անուանի է:

ՅՈՆՒԱԿԱՆ ԿՂԶՈՒՆԵՐԸ

ԳՈՐՖՈՒ (25,000) վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի:

ՓԱՔՇԱ (5,000) պղտիկ կղզի մըն է:

ՍԱՆԴԱ-ՄԱՐԲԱ. ցամաքին մօտ, որուն մասն էր երբեմն:

ԹԷԲԱՔԻ որ է ԻԹԱԿԷ. այս կղզին հայրենիք և Թագաւորութիւն էր Ոգիւսեայ հօր Տէլէմաքայ:

ՉԷՖԱԼՈՆԻԱ. յոնիական կղզեաց ամենէն մեծը, որ գլխաւոր քաղաք և նաւահանգիստ ունի Ար-կոսդոլի:

ԶԱՆԹԱ. բարեբեր կղզի մըն է. գլխաւոր քաղաքն է Զանթա, որ վաճառաշահ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի:

ՉԵՐԻԿՈՅ. քարուա և անբեր կղզի մըն է:

ԱՍԻԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՍԻԱՅ սահմանը հիւսիսէն Սառուցեալ ծովն է. արևելքէն Խաղաղական ովկիանոսը. հարաւէն Հնդկաց ծովը. արևմուտքէն Ուրալ լեռները, Կասպից ծովը, Կովկասու լեռները, Միջերկրական ծովը, և Կարմիր ծովը:

Մեծութիւնն է 12,118,000 քառակուսի մղոն: Աշխարհիս մէկալ մասերուն մէջ ամենէն մեծն է, ու հին ատենէ 'ի վեր ամենէն ալ անուանի. որովհետև մարդկային ազգը աս մասին մէջ ստեղծուած ու ամէն կողմանէ ծաղկած է, թէպէտ և հիմա առջի ծաղկածութիւնն ու մեծութիւնը չէ մնացած:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Ասիան գլխաւոր տասնըմէկ աշխարհք կը բաժնուի. մէկը հիւսիսային կողմն է, հինգը մէջտեղը, հինգն ալ հարաւային կողմը:

Հիւսիսայինն է Ասիոյ Ռուսաստանը:

Մէջտեղուանքն ասոնք են. Տաճկաստան Ասիոյ, Հայաստան, Թուրքաստան կամ Թաթարստան, Չին և Ճաբոն:

Հարաւայիններն ասոնք են . Արաբիա , Պարսկաստան , Աֆղանիստան , Պէլուճիստան և Հնդկաստան :

ԾՈՎ

Ասիոյ ծովերն ասոնք են .

Սառուցեալ ծով , Միջերկրական ծով , Հնդկաց ծով , և Խաղաղական ովկիանոս :

Կասպից ծով , Սև ծով , Մարմարա ծով , Արշիպէղագոս , Չինաց ծով , Դեղին ծով , Ճաբոնի ծով , Օխոդսքի ծով , Պէհլինկի ծով :

ՆԵՂՈՒՅ

Ասիան իննը գլխաւոր նեղուց ունի .

Չանագ գալէսիի և Ստամպուլի նեղուցը՝ Եւրոպիոյ Տաճկաստանին ու Ասիոյ Տաճկաստանին մէջ տեղը .

Պապիւլմանտէպ՝ Արաբիոյ և Ափրիկէի մէջտեղը .
Հիւրմիւզի նեղուցը՝ Արաբիոյ և Պարսկաստանի մէջտեղը .

Սինկաբուրի նեղուցը՝ Հնդկաստանի Հարաւային դին .

Մալաքայի նեղուցը՝ Չինու Հարաւային դին .

Գորէայի նեղուցը՝ Չինու և Ճաբոնի մէջտեղը .

Անցք Թաթարաց՝ Չոքա կղզոյն և Չինու մէջ տեղը .

Պէհլինկայ նեղուցը՝ Ասիոյ և Ամերիկայի մէջտեղը :

Ծ Ո Յ

Տասը մեծամեծ ծոցեր կան Ասիոյ մէջ .
Արաբիոյ ծոցը , որ է Կարմիր ծովը .
Պարսկային ծոցը .
Էօմէնի ու Պէնկալայի ծոցը .
Սիամայ ու Դոնքինի ծոցը .
Բէչի ծոցը՝ Դեղին ծովուն մէջ .
Քամչադքայի ծոցը .
Անատիւր՝ Պէհրինկայ ծովուն մէջ .
Օպիի ծոցը՝ Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ :

Կ Ղ Ձ Ի

Ասիոյ գլխաւոր կղզիներն ասոնք են .
Արշիպէղագոսի կղզիները . անոնցմէ զատ՝ Հռոդոս
և Կիպրոս , Միջերկրական ծովուն մէջ .
Պահրէյն կղզիները՝ Պարսկային ծոցին մէջ .
Մալաիկեան կղզիները , Լադէտիլեան կղզիները ,
Պոմուէյ , Սէյլան , Նիգոսար , և Անտաման
կղզիները՝ Հնդկաց ծովուն մէջ .
Հայնան , Հոնկ-Քոնկ և Մագաոյ՝ Չինաց ծովուն
մէջ .
Ֆորմոզա կղզին , Լիէուքիէու , Ճաբոնի կղզիները ,
Չոքա կամ Դարաքայի կղզին և Քուրի-
լեանք՝ Խաղաղական ովկիանոսին մէջ .
Նոր Սիպերիա կամ Լիաքով կղզիները՝ Հիւսի-
սային Սառուցեալ ովկիանոսին մէջ :

ԹԵՐԱԿԱԶԻ

Ասիոյ մէջ ութը թերակղզի կայ, չորսը մեծ ու չորսը պզտիկ .

Անատոլու՝ Տաճկաստանի մէջ, Արաբիա, միջին Հնդկաստան, և Գանգեսի անդիի դին .

Կուճրագ՝ Հնդկաստանի արեւմտեան կողմը, Մալաբար՝ դէպ 'ի հարաւ Գանգեսէն անդին, Գորէա՝ Չինու արեւելեան դին, և Քամչադքա՝ Սիպերիոյ արեւելեան դին :

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ

Ասիոյ գլխաւոր հրուանդաններն ասոնք են .

Պապա պուռնու՝ Տաճկաստանի արեւմտեան կողմը .

Պապիւլմանտէպ ու Ռասէլկագ՝ Արաբիոյ հարաւային դին .

Գոմորին՝ Հնդկաստանի հարաւային դին .

Ռոմանիա՝ Մալաբարի հարաւային դին .

Գամպոճիա՝ Սիամի հարաւային դին .

Գլուխ Լոփաթքա՝ Քամչադքայի հարաւային ծայրը .

Գլուխ արեւելեան՝ Սիպերիոյ արեւելեան ծայրը .

Գլուխ հիւսիսային՝ կամ Սեվերովոսդոնոյ՝ Սիպերիոյ հիւսիսային ծայրը :

Լ Ե Ռ

Ասիոյ գլխաւոր լեռներն ասոնք են .

Կովկաս՝ Սև ծովուն ու Կասպից ծովուն մէջտեղը .

Արարատ ու Կորդուաց լեռները՝ հայաստանի
մէջ .

Տորոս և Լիբանան՝ Տաճկաստանի մէջ .

Ուրալ լեռները՝ Եւրոպայի Ռուսաստանի ու Սի-
պերիոյ մէջտեղը .

Ալքայի՝ Սիպերիոյ ու Չինու տէրութեան մէջ-
տեղը .

Պոլոր լեռները՝ Թուրքաստանի և Չինու տէրու-
թեան մէջտեղը .

Յունկլինկ և Կաճար լեռները՝ Չինու տէրու-
թեան մէջ .

Հիմալայա՝ Չինու տէրութեան և Հնդկաստանի
մէջտեղը .

Էլվէնտ՝ Ասիոյ Տաճկաստանի ու Պարսկաստանի
մէջտեղը .

Էլարէտ՝ Արաբիոյ մէջ .

Կադ՝ Հնդկաստանի մէջ :

ՀՐԱԲՈՒԽ

Ասիոյ հրաբուխներուն շատը հիմա մարած են .
իսկ բանուկ հրաբուխներուն մեծ մասը Քամչադ-
քային , Քուրիլեան կղզիներուն ու Ճաբոնի կղզ-
ղիներուն մէջն են :

Լ Ի Ճ

Ասիոյ գլխաւոր լճերն ասոնք են .

Վանայ ծովը , Որմէայ լիճը , Սեանայ լիճը՝ հայաս-
տանի մէջ .

Չանի և Պայքալ՝ Սիպերիոյ մէջ .

Մեռեալ ծովը՝ հրէաստանի մէջ .
Արալ լիճը՝ Թաթարստանի մէջ .
Պալքաշի , Սայսան , Քուքուհուր , Բալդէ , Թուհւ
կըթինկ՝ Չինու մէջ .
Զեռէհ՝ Աֆղանիստանի մէջ :

Գ Ե Տ

Ասիոյ գլխաւոր գետերն են .
Օպի , Ենիսէյ , Լէնա՝ Սառուցեալ ծովը կը թափին .
Ամուր՝ Օխոգսքի ծովը .
Վոլկա , Ուրալ՝ Կասպից ծովը .
Հոանկոյ , Քեանկ կամ Եանչէքեան՝ Դեղին ծովը .
Մէյքոնկ , Մէյնամ՝ Չինու ծովը .
Սալուէն , Իռաւատի , Պրահմաբուգրա , Գան-
գէս , Կոտավէրի , Քիսանա՝ Պէնկալայի ծոցը .
Ինդոս կամ Սինո՝ Էօմէնի ծոցը .
Տիգրիս ու Եփրատ՝ Պարսկային ծոցը .
Սեհոն ու Գեհոն՝ Արալ լիճը :

ՕՒ , ՀՈՂ , ԲԵՐՔ

Ասիոյ օգն ընդհանրապէս հիւսիսային կողմերը
խիստ ցուրտ , մէջտեղուանքը բարեխառն ու ա-
ռողջ , հարաւային կողմերն ալ տաք է :

Երկրին մեծ մասը լեռնոտ ու բարեբեր է , մա-
նաւանդ մէջտեղուանքն ու հարաւային կողմերը .
իսկ հիւսիսային կողմը անբեր անապատ է :

Գլխաւոր բերքերն են ոսկի , ալթաթ , երկաթ ,
բլադին , սղինձ , անագ և հանքային ներկ , մա-
նաւանդ ադամանդ , և ուրիշ ազնիւ քարեր . բայց
բոլոր աս հանքերը գրեթէ երեսէ ձգուած են :

Բոյսերը խիստ առատ ու պաղաքեր են . ասոնց մէջ երևելիներն են խահուէ , չայ , շաքարի եղէգ , արմաւ , պանան , քոքոյ , լեղակ , կինամոն , պըղպեղ , զանազան խէժ ու խնկեղեններ , պամպու , բամբակ , մետաքս , ցորեն և ամէն տեսակ ազնիւ պտուղներ :

Վայրի կենդանիներուն մէջ գլխաւորներն են ճերմակ արջ , սև աղուէս , սպիտակ աղուէս , սամոյր և ուրիշ տեսակ տեսակ ազնիւ մորթ ունեցող կենդանիներ . եաք , այծեամն , բէշկ մէկոյ , փիղ , ռնգեղջիւր , առիւծ , վագր , ընձառիւծ , չագալ , կապիկ , կոկորդիլոս , ուղտ , և այլն : Արաբիոյ ու Պարսկաստանի ձիերն անուանի են իրենց գեղեցկութեամբն ու արագութեամբը : Ասիոյ քանի մը ծովափունքը կը գտնուի նաև ընտիր մարգրիտ :

ԲՆԱԿԻՉ , ԿՐՕՆ , ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ , ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Բնակիչն է գրեթէ 800,000,000 . և գլխաւոր ազգերն են տաճիկ , չայ , պարսիկ , հրեայ , արաբացի , հնդիկ , չին , ճաբոն , մոզոլ ու թաթար :

Չորս գլխաւոր կրօնք կայ Ասիոյ մէջ . քրիստոնէութիւն , մահմետականութիւն , հրէութիւն և կուպաշտութիւն :

Քաղաքականութիւնը հին ատենը շատ աւելի ծաղկած էր քան թէ հիմա . ուսմունքը և գիտութիւնները թէպէտ Ասիոյ մէջ սկսած են , բայց հիմա գրեթէ բոլորովին դադրած են . արուեստներուն ալ շատը մոռցուած կամ իրենց անկատա-

րութեան մէջ մնացած • բայց վաճառականութիւնը չատ բանուկ է :

Ասիոյ մէջ եղած տէրութիւններուն գրեթէ ամէնն ալ ազատ միապետական կառավարութիւն ունին :

ՌՈՒՍԱՍՏԱՆ ԱՍԻՈՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՍԻՈՅ Ռուսաստանը գլխաւոր երկու մաս կը բաժնուի • Սիպերիա և Կովկասու երկիրները : Սիպերիոյ բնակիչները հին ատեն շատ անգամ Եւրոպան ու Ասիան կոխեր էին • բայց իրենց երկիրը ինչուան 1500 թուականն անծանօթ էր Եւրոպացւոց • ան ատենները Ռուսերն սկսան տիրել աս երկրիս , և իրենց տէրութեան յանցաւորներուն մահապարտները հոն քշելով ան տեղուանքը շէնցուցին : Վերջերս տիրեցին նաև Չինու մէկ կտորին՝ Ամուր գետոյն մօտերը , Մանչուրիոյ , Մողոլաց և Թուրքաստանի :

Կովկասու երկիրներուն մէկ մասը ատենով Պարսից ձեռքն էր , մէկալը Օսմանցւոց , մէկքանի տեղուանք ալ ինքնագլուխ էին • մօտ տարիներս Ռուսերն ասոնց ամենուն ալ տիրեցին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ասիոյ Ռուսաստանին սահմանը հիւսիսէն Սա-
ռուցեալ ծովն է . արեւելքէն Պէհրինկայ նեղուցը .
հարաւէն Տաճկաստան , Պարսկաստան , Թուր-
քաստան և Չինաստան . արեւմուտքէն Ուրալ
լեռները :

Տարածութիւնն է 4,333,000 քառակուսի մղոն :

Սիպերիան ամբողջ Եւրոպայէն մեծ է , բայց
բնակիչը խիստ քիչ . ոգը ցուրտ , երկրին մեծ մասը
անապատ ու քիչ մշակուած . բերքը արծաթ , եր-
կաթ , մագնիս , պղինձ և ազնիւ քարեր , և մանա-
ւանդ ազնիւ մորթեր :

Կովկասու երկիրները լեռնոտ ու խիստ բարե-
բեր են . ոգը առողջ , բերքն ամէն տեսակ պտուղ
ու արմտիք :

Բոլոր Ասիոյ Ռուսաստանին բնակիչն է գրեթէ
9,000,000 . ռուս , հայ , վրացի , մնկուէլ , ապաղա ,
էնթէզ , թաթար , և այլն :

Կրօնքը՝ քրիստոնէութիւն , մահմետականու-
թիւն և կռապաշտութիւն :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

Ս Ի Պ Ե Ր Ի Ա

ԴՈՊՈԼՍԲ (25,000) ամուր քաղաք է , վաճա-
ռականութիւնն ալ ծաղկած :

ԻՐԲՈՒԴՍԲ (25,000) Պայքալ լճին քովն ամուր
6*

ու վաճառաշահ քաղաք է • չուխայի գործարան ունի :

ԴՈՄՍՔ (9,000) Օպի գետին վրայ վաճառաշահ քաղաք է :

ԵՆԻՍԵՅՍՔ (6,000) անուանի ածնավաճառ ունի :

ԵԱՔՈՒԴՍՔ (4,000) սամուրի վաճառք ունի :

ՆԵՐԶԻՍՔ (3,000) արծաթի ու կապարի հանք ունի :

ՔԵՆԷԴՍ (2,000) երկու քաղաք է գիմացէ գիմաց • մէկը Ռուսաց ձեռքը, մէկալը Չինաց :

ՕՍՈԴՍՔ (2,000) համանուն ծովուն վրայ, փայտի մթերանոցներ ունի նաւակազմութե՛ համար :

Անուանի են նաև Պառնաուլ, Քրասնոյեարսք, և Փեդրոբաւլովսք՝ որ Քամչադքայի գլխաւոր քաղաքն է :

ԿՈՎԿԱՍՈՒ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

ՏՓԽԻՍ կամ ԹԻՖԼԻՉ (50,000) վրաստանի եաքի մայրաքաղաքն էր • նոր շինուած մասը խիստ գեղեցիկ է • շատ հանքային ջրեր ունի • վաճառականութիւնն ալ խիստ ծաղկած :

ՄԾԽԻԹԱ (12,000) վրաստանի հին մայրաքաղաքն է, մեծ մասը աւերակ • ասոր քովերը սղաղլէղի ու երկաթի հանքեր կան :

ՇԱՄՍԻԹ (6,300) հին ու անուանի քաղաք է :

ՊԱՔՈՒ (9,000) Կասպից ծովուն բանուկ նաւահանգիստն է • ասոր քովերը նաւթի ջրհորներ ու տղմային հրաբուխներ կան • կրակատուն մըն ալ կայ հին ատենէն մնացած, ուր ինչուան հիմա կրակապաշտներ կան :

ԽՈՒԹԱՅԻՍ (3,900) ատենով Իմերէթի թագաւորներուն մայրաքաղաքն էր, հիմա մեծ մասն աւերակ է :

ՌԷՏՈՒԴԱԼԷ . ՍՈՒՈՒՄԳԱԼԷ . ԱՆԱԲԱ . բանուկ նաւահանգիստներ են Սև ծովուն վրայ :

Աս տեղուանքս և ներսերը Տաղստանին մէջ կը բնակին Ասլաղա, Չէրքէզ, Լէզիկ, Մնկոէշ և ուրիշ Կովկասային ազգեր :

Տաղստանին ուրիշ երևելի տեղուանքն ասոնք են . Դարբանդ կամ Դուռն ճորայ, Մոզտաք, Ղլար, Դարքու և Սդաւրոբու :

Հայաստանին ալ մէկ մասը Ռուսաց ձեռքն է :

ՏՍՃԿԱՍՏԱՆ ԱՍԻՈՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՍԻՈՅ Տաճկաստանին մէջ ատենով այլ և այլ մեծ ազգեր կը աիրէին . ինչպէս Բաբելացիք, Ասորեստանցիք, Հայերն ու Հուռմները : Եօթներորդ դարուն մէջ Արաբացիք զօրացան . 1300ին ալ Օսմանցիք սկսան մեծնալ, որ կամաց կամաց Ասիոյ մեծ մասին աիրեցին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ասիոյ Տաճկաստանին սահմանը հիւսիսէն Սև ծովն ու Կովկասու երկիրներն են, արևելքէն Ասիոյ Ռուսաստանն ու Պարսկաստանը, հարաւէն Արաբիան, արևմուտքէն Միջերկրական ծովը և Արշիպէղագոսը:

Տարածութիւնն է 506,000 քառակուսի մղոն:

Ասիոյ Տաճկաստանը եօթը գլխաւոր մաս կը բաժնուի. Փոքր Ասիա կամ Անատօլու, Հայաստանին մէկ կտորը*, Քիւրտիստան, Միջագետք, Ասորիք, Իրագ Արապի և Կղզիները:

Օդը բարեխառն ու շատ առողջ է, անանկ որ ամէն տեսակ արմտիք ու պտուղ կը հասցընէ. բայց հոդը քիչ մշակած:

Երկրին բերքն է ամէն տեսակ հանք, աղնիւ պտուղներ, մետաքս ու բամբակ:

Բնակիչը 16,050,000. տաճիկ, հոռոմ, հայ, հրեայ, ասորի, քաղդէացի:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՓՈՒՔԻ ԱՍԻԱ

ԿՈՒՏԻՆԱ կամ ՔԻՕԹԱՀԵԱ (70,000) դերքը խիստ աղուոր է. քովերն ալ հանքային ջրեր ունի:

---

* Հայաստանին ան կտորն որ Օսմանցւոց ձեռքն է, տես երես 146:

ԳԱՐԱՀԱՅՈՒՆ (50,000) ասոր քովերէն շատ ափիոն կ'եղէ :

ՊՐՈՒՍԱ (100,000) Ողիմպոս լեւան տակը, Օսմանցւոց առաջին մայրաքաղաքն էր ինչուան 1360 շատ ջերմուկներ ունի, և մէկ քանի մեծագործ մզկիթներ • 1855ին սաստիկ երկրաշարժէ մը քաղաքը մեծապէս վնասուեցաւ և շատ երևելի հին շէնքեր հիմնայատակ եղան :

ՆԻԿՈՄԻԻԻԱ կամ ԻԶՄԻՏ } ատենով շատ ափիոն կամ ԻԶՆԻԲ } նուանի քաղաքներ էին, հիմա ընկած են :

ԶՄԻՌՆԱԿԱՆ կամ ԻԶՄԻՐ (130,000) Տաճկաստանի ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է • Եւրոպայի հոս շատ աղատու թիւններ ունին :

ՄԱԳՆԵՍԻԱ կամ ՄԱՂՆԻՍԻԱ (40,000) ասոր քրքումը շատ աղիւ է :

ԱՅԱՍՈՒԼՈՒԳ • հին Եփեսոսի աւերակներուն քովը պզտի գեղ մըն է :

ԿԻՒԶԵԼ ՀԻՍԱՐ (30,000) բամբակն անուանի է :

ԻԿՈՆՈՆ կամ ԳՈՆԱ (30,000) ատենով Սելճուգեանց մայրաքաղաքն էր • հիմա ալ վաճառաշահ քաղաք է :

Իկոնիոնի քովերն անուանի են Տարէնտէ, Ագէհիր, և Դուզլա՝ որ աղի լիճ է :

ՏՐԱՊԻԶՈՆ (50,000) Սև ծովուն վրայ վաճառաշահ ու անուանի քաղաք է • 200 տարիի չափ Յունաց կայսերաց մէկ ճիւղը հոս կը թագաւորէր ինչուան Կոստանդնուպօլսին Օսմանցւոց ձեռքն իյնալը :

ԿԻՒՄԻԻԸԽԱՆԷ • կապարի, պղնձի ու արծաթի հանք ունի :

ԱՆԿԻՐԻՒՄ կամ ԷՆԿԻՐԻՒՄ (40,000) անուանի է ասոր շալին ու սոֆը և այծերուն բուրդը՝ որ երկայն ու մետաքսի պէս բարակ է. նոյնպէս երկայն մազերով են աս տեղի կատուներն ու ճագարները:

Փոքր Ասիոյ մէկալ երևելի տեղուանքն են Իւսկիւտար, Սինոս, Պօլու, Մարսուան, Գասդէմունի, Փունար պաշը՝ որ հին Տրոյիոյ տեղը կը կարծուի, Սադալիա, Սելեկիա կամ Սելէֆքէ, Նիկաթէ, և այլն:

ՔԻՒՐՏԻՍՏԱՆ,

Քիւրտիստանն ընդարձակ երկիր մըն է Տաճկաստանի և Պարսկաստանի սահմանին վրայ, շատ լեռնային է ու բնակիչներուն մեծ մասը Քուրդ են, որոնք կրօնքով մահմետական են և մինչև 2,000,000 կը համրուին. շատ ալ քրիստոնեայ կայ, հայ, ասորի և նեստորական:

Քիւրտիստանին գլխաւոր տեղուանքն են Բաղէշ կամ Պիթլիզ, Ճէզիրէ, Ամատիա, Ճուլամերկ և Գարաճուան, ասոնց ամենուն մէջ մէյմէկ քուրդ իշխաններ կը տիրեն, որ գրեթէ ինքնագլուխ են:

ՄԻՋԱԳԵՏՔԻ կամ ԵԼՃԻՉԻՐԻ

Այս երկիրը Միջագետք կ'ըսուի, վասն զի Եփրատ և Տիգրիս գետերուն մէջտեղն է:

ՄՈՒՍՈՒԼ (60,600) Տիգրիս գետին վրայ վաճառաշահ քաղաք է. անուանի են ասոր բամբակէ լաթերը:

ՆՈՒՆԻԱ. Հին Նինուէ քաղաքին տեղը գեղ մըն է :

ԱԼՔՈՇ. անուանի լեռ մըն է՝ քովերը շատ գեղերով. մօտերն են Եէզիաի ըսուած բարբարոս ու անկրօն մարդիկը :

ՄԱՏԻՆ. Օսմանցւոց տէրութեան ամենէն առատ սղինձի հանքն է :

Ա Ս Ո Ր Ի Ք

ԲԵՐԻԱ կամ ՀԱԼԻՊ (80,000) տէրութեան մեծ, բազմամարդ ու հարուստ քաղաքներէն մէկն է :

ՀԱՄԱ (30,000) վաճառաշահ ու բարեբեր քաղաք է :

ԱՆՏԻՈՔ կամ ԱՆԴԱՔԻԱ (10,000) ատենով Սելեւկիացւոց մայրաքաղաքն էր. հիմա անուանի են ջերմուկները :

ՏՐԱՊՕԼԻՍ կամ ԴԱՐԱՊԼՈՒՍ (16,000) Ասորոց երկրին մէջ գեղեցիկ ու բանուկ քաղաք է :

ԱՔԵԱ (20,000) վաճառաշահ ու անուանի քաղաք է. մեծագործ է հասարակաց բաղնիքը : Ասոր մօտ է Կարմեղոս լեռը :

ԴԱՄԱՍՍԿՈՍ կամ ՇԱՄ (140,000) աշխարհիս հին քաղաքներէն մէկն է, շատ բարեբեր, բաւական ճարտար ու վաճառաշահ :

ԵՄԵՍԱ կամ ՀԷՄՍ (20,000) ճարտար ու բարեբեր քաղաք է : Ասոր քովերն են Պալմիրա քաղաքին աւերակները :

Երևելի են նաև Իսքէնաէրուն, Անթապ, Պաաւպէք՝ որ հին Հելիուպօլիս քաղաքին տեղն է. Պէ-

րութ, Լաւոդիկէ կամ Լադաքեա, Սուր ու Սէյ-տա՝ որ Տիւրոս ու Սիգոն քաղաքներուն տեղը պզտի գեղեր են: — Պէրութին մօտ է Լիբանանու լեռը, ուր է մեր ազգէն Անտոնեան կրօնաւորներուն վանքը՝ զոր հիմնեց Աբրահամ կաթուղիկոսը 1730ին:

Պաղեստինու կամ հին Հրէաստանին մէջ ալ գլխաւոր տեղուանքն ասոնք են:

ԵՐՈՒՍԱԼԵՄ (30,000) աշխարհիս ամենէն հըռ-չակաւոր քաղաքը, և ամենայն քրիստոնէից մեծ ուխտատեղին է. հիմա բոլորովին ընկած է առջի մեծութենէն:

Երուսաղէմի քովերն են բոլոր Քրիստոսի տնօրինական տեղերը, որ հին ատենը մէյմէկ քաղաք կամ գեղ էին, բայց հիմա կամ գեղ դարձեր են, կամ անուանին միայն մնացեր է. ասանկ են Բեթլէհէմ, Նապլուսա կամ Սիւքէմ, Երիքով, Յոպպէ կամ Եաֆա, Գալիլ, Գաղա, Կեսարիա Պաղեստինոյ, Սեբաստիա՝ հին Սամարիային տեղը, Սաֆէտ, Նազարէթ, Կանա, Տիբերիա, Կափառնաուլ, Բեթանիա, Թաբոր լեռը, Ձիթենեաց լեռը, և այլն:

ԻՐԱԳ ԱՐԱՊԻ

ՊԱՂՏԱՍ (100,000) Տիգրիս գետին վրայ ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է: Ասոր քովերն են հին ատենի հօչակաւոր քաղաքներուն աւերակները, ինչպէս Բաբելոն, Սելևկիա, Տիգրոն, և հին Պաղատա:

ՊԱՍՐԱ (60,000) ամուր ու վաճառաշահ քա-

ղաք է: Քովերն անուանի են նաև Հիլէ, և Մէշ-
հէտ Հիւսէյին:

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ԿԻՊՐՈՍ կամ ԳԸՊՐԸԶ. Միջերկրական ծովին
մեծ կղզիներէն մէկն է. անուանի է գինին, բամ-
բակը, և ուրիշ բերքերը: Մէջի գլխաւոր քաղաքն
է Նիկոսիա կամ Լէֆթոշեա (16,000):

ՀՌՈՒՐՈՍ կամ ՌՈՏՈՍ (25,000) հին ատենը շատ
անուանի էր:

ՄԱՐՄԱՐԱ. ասոր մարմարիոնը առատ է:

ԼԵՍԲՈՍ կամ ՄԻՏԻԼԼԻ (50,000) գլխաւոր քա-
ղաքն է Գասդրոյ (8,000):

ՔԻՈՍ կամ ՍԱԳԸԶ (15,000) ինչուան 1822 ա-
ղէկ ծաղկած, բազմամարդ ու բարեբեր էր, ան-
կէց ետքը շատ ինկած է:

ՍԱՄՈՍ կամ ՍՈՒՍԱՄ ԱՏԱՍԸ. շատ բարեբեր է:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ազգը ծագած է 'ի Հայկայ' որդւոյ Թորգոմայ, Յաբեթայ Թոռնէն, և անոր Հնազանդած ցեղերէն, Բաբելոնի մէջ ազգաց բաժանմանէն ետեւ. Հայկայ և իր ցեղին տէրութիւնը որ Հայկազունք ըսուեցան, տեւց գրեթէ 2,000 տարիէն աւելի, և Քրիստոսէ 328 տարի առաջ վերջացաւ, և Հայաստան կէս մը ինքնիշխան կէս մը Սելևկացւոց ձեռքը անցաւ, ինչուան որ Քրիստոսէ 149 տարի առաջ Արշակ Պարթև իր Վաղարշակ եղբայրը Հայոց վրայ Թագաւոր դրաւ, և սկսաւ Արշակունեաց Թագաւորութիւնը, որ տեւց ինչուան Քրիստոսի 428 տարին: Ետքը սկսաւ մարզպանաց և ոստիկանաց իշխանութիւնը, որ էին Պարսից և Հագարացւոց կողմնակալները 'ի Հայաստան, որուն մէկ մասն ալ Յունաց իշխանութեան տակ ընկած էր. ինչուան որ երրորդ անգամ նորէն հաստատեցաւ Հայոց Թագաւորութիւնը Բագրատունեաց ձեռքովը 885ին և տեւց ինչուան 1045: Իսկ Հայոց չորրորդ Թագաւորութիւնը, որ կ'ըսուի Ռուբինեանց տէրութիւն, և սկսաւ 1080ին և տեւց ինչուան 1375, Հայաստանի սահմանէն դուրս Կիլիկիոյ մէջ, երբ բուն Հայաստանի կը

տիրէին մասամբ Յոյնք, Թուրքք, Վիրք, Հադա-
րացիք և քանի մը ազատ Հայ իշխանք և Թադա-
ւորք. ինչուան որ նորէն Թաթարք, Պարսք և Օս-
մանեան Թուրքք բոլոր Հայաստանին ալ տիրե-
ցին. որոնցմէ մեծ մաս մը առին Ռուսք այս դա-
րուս մէջ: Հիմա այս երեք ազգաց իշխանութեան
տակն է Հայաստան, տեղ տեղ ալ ինքնիշխան
Քրդաց բռնութեան տակ. որով շատ աւրուած և
անշէն եղած է: Բայց տէրութեանց հիմակուան
ջանքովը և Հայոց ազգին անխոնջ համբերու-
թեամբը և ճարտարութեամբն շէննաւոր վրայ է:

Թէպէտ և բուն մեր հայրենական երկրին մէջ
որ է Հայաստան, շատ տեղ դեռ ազիտութիւն
պատած է, բայց այլ և այլ քաղաքներու մէջ ինչ-
պէս են Կոստանդնուպօլիս, Չմիւռնիս, Մոս-
քուս, Թիֆլիս, Էջմիածին, Կալիպոս, և այլն,
ըստ բաւականին ծաղկած են գիտութիւնք, և
բուն Հայաստանի մէջ ալ գլխաւոր քաղաքներու
և վանքերու մէջ դպրոցներ և ուսումնական ըն-
կերութիւններ կը շատնան. այսպէս ալ գրոց տը-
պարանք և օրագիրք: — Իսկ վաճառականութեան
կողմանէ՝ Հայոց ազգը միշտ ճարպիկ և յաջող ե-
ղած է. և հիմա ալ ուր որ բազմութիւ են՝ մէջեր-
նին մեծ վաճառականներ ալ կան, այսպէս օտար
երկիրներու մէջ ալ կը դանուին:

Հայերը հին ատեն հեթանոսութեան Ժամա-
նակ, արև, լուսին, կրակ ու զանազան կուսքեր
կը պաշտէին. բայց քրիստոնէութիւնը մօնէլէն
ետեւ, միշտ քրիստոնէութեան մէջ հաստատուն
կեցած, ու իրենց ազգային արարողութիւններն
ու ծէսերը պաշտպանած ու պահած են: Եւ դըւ-

խաւորապէս երկու կը բաժնուին. մէկ մասը կաթոլիկէ միութենէն զատուած առանձին եկեղեցի կը կազմեն, որուն գլուխն է կաթոլիկոսը, որով կ'ըսուին կաթոլիկոսական Հայք. իսկ մէկալ մասը կաթոլիկէ միութիւնը պահած է, անոր համար կ'ըսուին կաթոլիկէ Հայք :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Հայաստանի սահմանն է արեւելքէն Ատրպատականը կամ Ատրպէճանը, Կասպից ծովը և Աղուանից երկիրը կամ Շիրուանը. հիւսիսէն Վրաստանն ու Կուր գետը և Ճանիկը՝ որ հին Խաղտիքն է. արեւմուտքէն Փոքր Ասիան. հարաւէն Միջագետքն ու Ասորեստանը :

Հայոց երկիրը Փոքր Հայքն ալ մէկտեղ առնլով արեւելքէն դէս ՚ի արեւմուտք կը ձգուի, և տարածութիւնն է իբր 140,000 քառակուսի աշխարհագրական մղոն :

Հայոց ազգը աշխարհիս չորս կողմը ցրուած ըլլալուն՝ որոշ չգիտցուիր Ժողովրդեան թիւը. բայց սովորաբար չորս միլիոն կը սեպուի, որոնցմէ կան

500,000 ՚ի Ռուսաստան,

20,000 Պարսկաստանի մէջ,

18,000 յԱւստրիա,

10,000 յԱփրիկէ և ՚ի Հնդկիս,

1,000 Եւրոպայի այլ և այլ կողմերը,

400,000 Եւրոպայի Տաճկաստան.

Իսկ մնացածները Օսմանեան տէրութիւն մէջ : Սակայն Հայաստանի մէջ ասկէց աւելի բնակիչ կայ, այլ և այլ ազգերէ. ինչպէս են քիւրտ որ ամենէն

աւելի բազմաթիւ կը սեպուին, տաճիկ, թիւրք-
մէն, վրացի, սլաւոնիկ և այլն:

Հայք կամ Հայաստան անունը, որ ելած է մեր
Հայկ նահապետին անունէն, հիմա քիչ տեղ կը
բովանդակէ: Այս անունը օտար ազգերուն մէջ
անծանօթ ըլլալուն, մեր երկիրը Արամ նահապե-
տին անունովը Եւրոպացիք Արմէնիա կը կոչեն,
տաճիկները Իրմէնիստան: Եւրոպացւոց աշխար-
հագիրները բաց 'ի այս անունէն երբեմն թուրքօ-
մանիա կամ թիւրքմէնիստան ալ կ'ըսեն մեր երկ-
րին, մէջն թիւրքմէն բնակիչներուն համար, որ մե-
տասներորդ դարուն թուրքաստանէն հատուած
գալով Հայաստանի մէջ բնակեցան: Հայաստանի
մեծ մասը մանաւանդ հարաւային կողմերը կ'ը-
սուի Քիւրախիսի, Պարսից մասը Աբրաքան, Հայ-
աստանի հիւսիսային կողմը Վիւրճիսիս, Փոքր
Հայքը Անաթոլիա: Ուստի հիմա Իրմէնիստան անունը
բուն Իրզնուտի կողմերուն ու անոր շրջակայ սահ-
մաններուն կը տրուի հասարակ գործածութեան
մէջ:

Գլխաւոր լեռներն են Արարաթեան լեռները, ո-
րոնց ամենէն բարձրն է Մասիսը որ մեր Ամասիա
նահապետին անունովը կոչուած է. տաճիկները
կ'ըսեն Ալլը քաղ կամ Ախլը քաղ՝ թերեւ Ակոռի
գեղին անունէն առնելով: Արան մեծ հրաբուխ
կայ, որ 1840ին նորէն բռնկեցաւ և ծածկեց Ա
կոռի գեղը, որ լեռան ոտքը շինած էր: Մասեաց
վրայ իջաւ 'նոյի տապանը:

Տաւրոս կամ Տօրոս լեռներ, որ ըսել է Յուլի,
Հայաստանի արեւմտեան հարաւային կողմը:

Կորդուսի լեռներ, որ Կորդուք գաւառին անու-

նովը կոչուած են , արեւելեան հարաւային կողմը :

Մասիկէան , Պարխար և Կարլ՝ լեռներ , և այլն , արեւմտեան հիւսիսային կողմերը :

Գլխաւոր գետերն են Եփրատ , տաճկերէն Մուրատ կամ Միւրատ լայն , որ երկու գլխաւոր ճիւղ բաժնուած է : Մէկէ կը բխի Կարնոյ լեռներէն , և տաճկերէն կ'ըսուի Գարա սոս , մէկալը Ծաղկաց լեռներէն , որ կ'ըսուի Արաքսանի գետ , և այս է բուն Մուրատ սոսյոս : Այս երկու ճիւղերը իրարու հետ միանալէն ետեւ , կ'անցնի Եփրատացիք և Միջագետք աշխարհքներէն յԱսորեստան , և Պաղտատէն վար խոռոնա քաղքին քով Շադ կամ Տիգրիս գետոյն հետ միանալով կ'ըսուի Հադ-Իւլ-արապ , և անոր հետ մէկտեղ Պատրա քաղքին քով այլ և այլ բերնով Պարսից ծոցը կը թափի :

Տիգրիս կամ Դիլաւ , տաճկերէն Հաւ , որ նոյնպէս երկու մեծամեծ ճիւղերէ կը բաղկանայ . և Եփրատայ հետ միանալով կը թափի Պարսից ծոցը : Այս երկու գետերուն մէջ ալ շատ ձկնէր կան , և մէջը նաւարկութիւն ալ կ'ըլլայ :

Երասի կամ Արաս որ կը բխի Կարնոյ լեռներէն , և մէջը շատ վտակներ առնլով ու միանալով Կուր գետոյն հետ Կասպից ծովը կը թափի : Խիստ սաստիկ և արագ է Երասխայ վազուածքը , ջուրը աղնիւ և առողջարար , մէջը մեծ ձկնէր կան , ու վրան մեծամեծ կամուրջներ շինուած են , որոց մէկն է Զոպան քաղաքին :

Ծորիս կամ Ծորիս գետ , տճկ . Զորուֆ սոսյոս , Բաբերդի մօտ Սպերու լեռներէն կը բխի , և կը թափի Սև ծովը :

Կուր գետ , տճկ . Քիւր , որոյ մէկ ճիւղը կը բխի

Կարնոյ և Տայոց միջին լեռներէն, մէկալը Փառաւան լճէն Ախալքէշէքին մօտ և միանալով Երասխայ հետ Կասպից ծովը կը թափի :

Գլխաւոր լճերն են Վանայ ծով, որոյ մէջէն շատ տառեխ ձուկ կ'ելլէ : — Սևանայ ծով, որոյ մէջն է Սևան կղզին : — Ուրմայ ծովափ, որ հին ատեն կ'ըսուէր Կապուսան ծով : — Փառաւան ծովափ՝ Չըւաբը, որուն հին ատեն Հիւսիսային ծով կ'ըսէին, Կէօլճի-ի որ է Ծովք լիճը կամ Խարբերդու ծովը :

Հայաստանի օդը շատ առողջարար է, ու բարեխառն դօտւոյն տակ իյնալուն համար ամառը զուարճալի : Բայց երկիրը ծովուն երեսէն բարձր և լեռնոտ ըլլալուն՝ ձմեռը սաստիկ ցուրտ կ'ընէ, և շատ ձիւն կուգայ : Հայաստանի օդոյն սրտաճառաւ է որ մէջի բնակիչները զօրաւոր կազմուած կ'ունենան և ուժով կ'ըլլան, վասն զի ծովէն հեռու ըլլալուն համար օդոյ շատ փոփոխութիւններ չըլլար, և տաքութիւնը ու ցրտութիւնը միակերպ է, որով շատ տեսակ հիւանդութիւններէ ալ ազատ է :

Հայաստանի երկրին ցրտութեանը ու չորութեանը և շատ տեղ լեռնոտ ըլլալուն պատճառաւ ամէն կողմ պտղաբերութիւնը հաւատար չէ . բայց բարեբեր դաշտեր ու հովիտներ շատ ունի, և երկրին մեծ մասը կրնանք ըսել թէ բարեբեր և պարարտ է : Գլխաւոր բերքն է արմուիք, որոց մէջ ցորենը առատ է . ունի նաև հաճար, դարի, սիսեռն, ոլոռն, բակլայ, բրինձ, և այլն : Պտուղներուն մէջ խաղողը ազնիւ է, և շատ տեսակներ ունի : Անուանի է նաև ծիրանը, որոյ նման ուրիշ տեղ չգտնուիր . ունի նաև դեղձ, սալոր, տանձ,

խնձոր, սերկևիլ, թուլթ, ընկոյզ, շագանակ, կաղին, նուռ, թուզ, ձմերուկ, սեխ, վարունգ, և այլն: Անուանի է հայաստանի մեղրն ալ, ունի նաև գազպէ, խաշնդեղ (խաշնի) որոյ բոյսը կ'ըսուի խաւթիլ, վուշ, կանեփ, բամբակ, բուրդ, ազնիւ բանջարեղէններ, ու տեսակ տեսակ ազնիւ և գոյնզգոյն ծաղիկներ: Կը բուսնի հայաստանի մէջ լաւաւ ըսուած բոյս մը, որոյ արմատը մարդոյ կը նմանի, և գեղերու մէջ կը գործածուի:

Ընտանի կենդանիներուն մէջ անուանի է արջառ, այծ, ոչխար՝ որոյ դմակը երբեմն ինչուան 12 կամ 15 օքքա կը կշռէ. այս կենդանիներուն պարարտութեանը պատճառաւ կաթնեղէններն ալ ազնիւ են: Անուանի է հայաստանի ձին, որոյ մէկ տեսակն է նժոյգը որ շատ վազուկ ու գեղեցիկ է. ունի նաև ջորի, էշ, գայլ, աղուէս, ճագար, կուզ (սամաւ), մազոտ կատու Վանայ, և այլն. ունի տեսակ տեսակ թռչուններ, հաւ, սագ, բադ, կռուակն, արագիլ և այլն: Անուանի է հայաստանի որդան կարմիր ըսուած որդը, ուսկից ազնիւ ծիրանի գոյն կ'եւլէ:

Հանքերէն Եփրատ գետոյն քով Կասպան մատէնի մէջ կայ ոսկիի և արծաթի հանք, Արղնայ մէջ սղնձի հանք Տիգրիս գետոյն քով, Երկաթի հանք Պարսար լեռներուն վրայ, սղնձի հանք Գուգարաց մէջ, և տեսակ տեսակ հանքեր Գանձակայ կողմերը. աղի հանք զանազան տեղեր, նաւթ, ծըծումբ, պողլեղ, և այլն: Ասոնցմէ զատ կան հայաստանի մէջ շատ անգործ մնացած հանքեր ալ:

Հայաստանի վաճառքն իրեն երկրին մէջ բուսած բերքերն են, զորոնք կ'առնու Պարսկաստան,

Տաճկաստան և Ռուսաստան, և են ցորեն, գարի, սիսեռն, չորցած ծիրան, գինի, մեղր, պանիր, ապխտած ձուկ, գղթոր, արջառ, ոչխար, ձի, և այլն: Ասկէ զատ մեծ վաճառականութեան ճամբայ ալ է արևելեան և արևմտեան վաճառուց. և գլխաւոր շահաստաններն են Էրզրում և Դավլէթ:

Հայաստան հին ատենը 15 նահանգ կը բաժնուէր, իսկ հիմա երեք տէրութեանց ձեռքն ըլլալով, ամէն աշխարհագիրները երեք գլխաւոր մաս կը բաժնեն. այս ինքն, Տաճկի, Ռուսաց և Պարսից Հայաստան: Տաճկին մասը շատ մեծ է, որոյ մէջ կը բովանդակուի փոքր Հայք ու մեծ Հայոց արևմտեան և հարաւային մասը. արևելեան կողմը Պարսից ձեռքն է, իսկ հիւսիսայինը Ռուսաց ձեռքը:

ՏԱՃԿԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Տաճկի Հայաստանը՝ որոյ մէջ կ'իյնան հին Հայոց Բարձր Հայք, Չորրորդ Հայք, Աղձնիք, Կորդուք, Մոկք, Տուրուքերան նահանգները, և Աստուրականի ու Այրարատայ արևմտեան կողմը, Գուգարք և Տայք նահանգներուն մէկ մասը, հիմա զէց նահանգ կամ փաշայութիւն կը բաժնուի. որ էն Էրզնէ-ն, Չլուք, Կարս, Պալէլիք, Վան, Տիւրքմէլիք:

ԷՐԶՆԻՌՈՒՄ

Էրզնուով նահանգին գերբը խիստ բարձր և լեռնոտ է. ցուրտը սաստիկ, բայց օդը առողջարար: Գլխաւոր լեռներն էն Պինիէ-լ լեռները որ ջուրերուն առատութենէն ու աղբիւրներուն շատութենէն՝ այսպէս ըսուեցան, որ խիստ զուարճալի էն, ու ամառ ատեն տեսակ տեսակ գեղեցիկ ծաղիկներով կը զարդարուին և կ'արգարացնեն երկրաւոր գրախտը այս կողմերս կարծելը: Այս լեռներէն կը բխին Երասխ և ուրիշ գետեր: Էրզնուովայ մօտ է Տաճկ- լեռն, ուսկից կը բղխէ Եփրատ. ուրիշ լեռներէն ալ կը բղխեն Ճուրխ, Թուր- լու-ճայ գետը, և այլն: Գլխաւոր բերքն է ցորեն, գարի, ծիրան, աղ, շողգամ, վայրի այծ, ջրային բազ ու սագ, ջրչուն, կուղ, և այլն: Երկրին սաս-

տիկ ցրտութեանը պատճառաւ շատ տեղ այգի չըլլար, և պտղատու ծառեր ալ խնչպէս են խնձոր, տանձ, և այլն քիչ են:

Գլխաւոր քաղաքն է Էրզրում 1010 ուր կը նշանակէ հռոմոյ կամ Յոնաց երկիր, և հին ատենը կ'ըսուէր Կարնոյ քաղաք և Թեոդոսոսպօլիս՝ փոքր Թեոդոս կայսեր անուանովը, որ այս քաղաքը շինեւ տուաւ: Դիրքը բլրոյ մը վրայ է ընդարձակ դաշտի մը մէջ, ու երկու ամուր պարիսպներով պատած, որոց վրայ 72 աշտարակ շինուած են, ունի նաև ամուր միջնաբերդ 12 աշտարակով: Շէնքերուն մէջ անուանի են բաղնիքները, վաճառանոցները, մզկիթները, որոց շատը հին ատեն եկեղեցի էին: Անուանի է Ուլու Ճամիին կամ մզկիթին քով շինուած Չիֆտէ մինարէն, որ կարմիր և կապոյտ աղիւսներով շինած է. անուանի է նաև սուրբ Աստուածածնի հայոց եկեղեցին: Էրզիւում քաղաքը հիմա Ասիոյ Տաճկաստանին վաճառաշահ քաղաքներէն մէկն է. անուանի է մետաքսը, պղնձեղէնները, և այլն: Բնակիչները 80,000 կը համարուին. մեծ մասը տաճիկ, ետքը հայ:

Էրզիւումի մօտ է Մոսպուրէն կամ Լասանուրայ վանքը, Խաւկայ վանքը, Հնթոյ վանքը հինձք գեղին մէջ որ կ'ըսուի նաև Կարմիր Վանք, իր գմբեթաւոր սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին կարմիր քարէ շինած ըլլալուն համար, որ կը կարծուի թէ մեծն Ներսէս շինած ըլլայ, որոյ մօտ կայ Հոխիսիմեանց աղբիւր մը ուխտատեղի:

Էրզիւումի մօտերը կ'իյնան նաև այս գեղերը. Արծաթի գեղ, որոյ բնակիչներուն մեծ մասը հայ են. և մէջը տաք ջրոյ ջերմուկ կայ, նոյնպէս նաև իրեն մօտ Աղբաղ գետին մէջ:

Կան գեղ, որոյ բնակիչները Անի քաղաքէն գաղ-
թական եկած կը կարծուին:

Իւիճա կամ Լւլւճա գեղ, ուր տաք ջրոյ ջերմուկ-
ներ կան:

Տօղոս գեղ, ուր սաղ ջրոյ առողջարար աղ-
բիւր կայ:

Քարոս գեղ, ուր քարի մէջ փորուած այրեր,
խուցեր կան:

Էրզնուով նահանգին ուրիշ գլխաւոր քաղաք-
ներն են, խոստ կամ խընա բերդաքաղաք, ձորի
մէջ շինուած լեռնակի մը ոտքը, որ պարսպի տեղ
քաղաքին գրեթէ չորս կողմը կը սլատէ. ունի ա-
մուր բերդ մը: Խիստ անուանի են խնուսի ձիերը:

Թորթոս գիւղաքաղաք, ձորի մէջ շինուած, ունի
պզտի բերդ մը. և իր վիճակին մէջ գրեթէ 700
չափ գեղեր կան, որոց բնակիչները տաճիկ և հայ
են: Երկիրը զուարճալի և բարեբեր է, և բաց 'ի
ձիթենիէն, ամէն տեսակ պտուղ կը բուսցնէ.
ունի նաև աղահանք Ռապա գեղին մէջ: Անուանի
են Թորթուսի մօտ Էօշ և Խախոս գեղերը, իրենց
մէջի վանքին և փառաւոր եկեղեցւոյն համար, որ
հիմա մղկիթ եղած են:

Սալէր կամ Խախի բերդաքաղաք, ձորոխ գետոյն
վրայ, բնակիչներուն մեծ մասը տաճիկ են: Այս
քաղաքին չորս դին այգեստաններ ու պարտէզներ
կան, և իր վիճակին մէջ ունի շատ գեղեր, երկիրը
բարեբեր է և շատ մեղրամոմ ունի, նաև հանքեր ալ:

Բաբէր կամ Պայպուրէ, գաշտի մէջ շինուած
բերդաքաղաք է ու երկու կողմէն լեռներով սլա-
տած է, և դիմացը քարաժայռի վրայ ունի ամուր
բերդ կէս մը փլկլկած: Քաղաքին մէջէն կ'անցնի

Ճորոխ գետը, որոյ վրայ չորս կամուրջ շինուած է: Բնակիչներուն մեծ մասը տաճիկ են: — Բաբերդայ սահմանին մէջ է Վարդուհան, որ առաջ ընդարձակ գիւղաքաղաք էր. բայց Լաղերուն յարձակմունքէն հիմա աւերակ և մեծ մասը գետինը թաղուած է. սակայն դեռ մէկ քանի քարաշէն եկեղեցիներ կեցած են, կէս մը քայքայած: Բաբերդի վիճակին մէջ կան շատ աւաններ ու գեղեր, ինչպէս Բալախոռ, Օթէշ, Վանշէն՝ որ հին ասէն կ'ըսուէր Վահանաշէն, և այլն: Բաբերդի վիճակին օղը ցուրտ է ու երկիրը լեռնոտ, բայց բարեբեր. բնակիչները հայ, տաճիկ և հոռոմ:

Եղնիս կամ Երնիս և տաճկերէն Էրնինճէան քաղաք, Գայլ դետոյն քով շինած ու պարսպով պատած: Թէպէտ և քաղաքը շատ ընդարձակ է, բայց բնակիչները համեմատութեամբ քիչ են, վասն զի ստէպ երկրաշարժ կ'ըլլայ Երզնկային կողմերը: Քաղքին մօտ է Սեպուհ կամ Գոհանաճ լեռը, որոյ վրայ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ Մանեայ այրին մէջ երկայն ասէն ճգնեցաւ: Քաղքին չորս կողմը շատ վանքեր կան, որոցմէ ոմանք Գրիգոր Լուսաւորիչը շինած է, և ոմանք ալ հին մեհեաններէ յարմարեցուցած: Ասոնց մէջ անուանի է Ներսէս հայրապետ ըսուած վանքը, զոր մեր Տիրան Արշակունի թագաւորը շինած է կ'ըսեն, անոր համար Տիբանաշէն կ'ըսուի եղեր առաջուց. բայց երբոր մեծին Ներսէսի մարմինը թիւ աւանէն հոս փոխադրեր են, անոր անունովը Ներսէս հայրապետ կոչուեր է: — Երզնկա քաղքին սահմանները շատ գեղեր կան. երկիրը բարեբեր է և ամէն տեսակ պտուղ կը բուսցընէ. ջուրը առատ է, օղը առող-

ջարար, ու հողն ալ սաստիկ բորակային, անոր համար երկրաշարժ ալ շատ կ'ըլայ: — Երզնկա քաղքին ու Էրզնկու մէջ կայ քարաշէն մեծ իջևան մը կարաւաններուն համար որ կ'ըսուի Մամախան, զոր փաշայի մը խաթունը շինած է, ու անոր համար իր անունովը կոչուած:

Կամախ կամ Քէմահ, անուանի բերդաքաղաք է, որ հին ատեն կ'ըսուէր Նաւ Անի: Իրեն մօտերն է Թորոսն գեղը, Ասֆ վանքը Թադէոս առաքելոյն անունովը շինուած: — Բագատիճ կամ Բէգեռիճ, որ երկու գեղեր են իրարու մօտ, ու կռապաշտութեան ատեն շատ անուանի էին մեհեաններով: — Կամախին շրջակայ սահմանները ազնիւ աղի հանք կայ, անոր համար հին ատեն այս կոչմբոս Դաւաշաղի գաւառ կ'ըսուէր:

Կելի գիւղաքաղաք, բնակիչներուն շատը հայ են, և մօտ է իրեն Սուրբ Կաթաղէս վանքը, որոյ քովէն կ'անցնի Օրոր գետակը, վրան քարաշէն կամուրջ շինած, որոյ վրայ նահատակուած է կ'ըսեն խաղ եպիսկոպոսը, անոր համար ալ կ'ըսուի Քելիլ Կեօքի-նի:

Բասեն գաւառը Երասխ գետոյն երկու կողմն ալ կը ձգուի, ու երկու մաս կը բաժնուի, որ կ'ըսուին Վէրին Բասեն և Վարի Բասեն, երկրորդը առջինին արևելեան կողմը կ'իյնայ և աւելի ընդարձակ է: Երկիրը բարեբեր է արմատեաց կողմանէ, բայց պտղատու ծառեր չբուսցնէր: Հիմա Բասեն գաւառը աւելի ընդարձակ կը ձգուի քան թէ հին ատեն, և Էրզնկու փաշային իշխանութեան տակն է:

Վերին Բասենոյ գլխաւոր տեղուանքն են հա-

անդամ կամ Հասանգաւէ քաղաքաւան, 5000 բնակ-
չօք՝ վերին Բասենոյ մէջ խոտաւետ լերին մը ոտ-
քը շինած՝ որ հին ատեն Ծիբանի լէռ կ'ըսուէր :
Այս լերին մէկ կողմը շինուած է ամուր բերդ մը,
որ շինողին անունովը Հասանդաւա ըսուեցաւ, ուս-
կից գիւղաքաղաքն ալ նոյն անունը առաւ որ հին
ատեն Յոսափնիանոս-պօլիս կ'ըսուէր : Բերդն ու քա-
ղաքը կրկին պարսպով պատած է, և պարսպին
չորս կողմն ալ խրամ բացած, ուր պատերազմի
ատեն քովի Հասանդաւայոս ջուր ըսուած գետէն՝ որ
հին ատեն Մուրց կ'ըսուէր, մէջը ջուր կ'արձըկեն :
Գիւղաքաղաքին մօտերը երկու տաք ջրոյ ջերմուկ-
ներ կան, որոց վրայ քարաշէն բաղնիք շինուած
են, միոքը Թէոգոս կայսեր Անատոլիս զօրավարին
ատենէն : — Հասանդաւայու քովն է Բասենոյ կամ
Հասանդաւայոս կամ Ասոր-աճաճնի ըսուած վանքը,
որ Գրիգոր Մագիսարոս շինած է, և անոր եկե-
ղեցւոյն մէջ թաղուած իր մարմինը : — Հասան-
դաւայու մօտ է Չօպան քեօթի-սի- ըսուած մեծ ու
քարաշէն կամուրջը եօթը կամարով Նրասիս գե-
տոյն վրայ, հովուի մը ձեռքով շինուած :

Հասանդաւա գիւղաքաղաքին մօտերը կ'իյնան
Ախա, Ոկո-ի, Գոմոյոր, Պափիճլան գեղերը, որոց բը-
նակիչները գրեթէ բոլոր հայ են :

Աւընիայ բերդ, որուն աաճկըները կ'ըսեն ճիւղն
Գաւէնի, հին ամուր և անառիկ բերդ և քարաժայ-
ռի մը վրայ շինած, ուր պատերազմի ատեն կ'ա-
պաւինին մօտիկ գեղերուն բնակիչները : — Աւնիկ
բերդին մօտ է Խուրդլէրան գեղը, որ գեղեցիկ ու
ծաղկով զարդարուն հովտի մը մէջ շինուած է :
Այս գեղին մօտ է Բոյնի ըսուած բարձր լեռը, բո-
լոր սև ու ասպառած քար :

Փոքր Տոմ և Մեծ Տոմ որ իրարու մօտիկ երկու գեղեր են , և հին ատեն կ'ըսուէին Ուրդուրոմ և Դոմ :

Քեօթիւրի քեօթի որ Չօսլան քեօթիւրիւսիւյին քով շինուած է , և կ'երևի թէ հին Վաղարշապատ քաղաքին տեղն է :

Իշխոմ գեղ , որ առաջուց Իշխան կը կոչուէր , ձորի մէջ շինուած է , և քովերը շատ աւերակներ կան :

Ստորին կամ Վարի Բասենոյ գլխաւոր տեղուանքն են Խարասան գիւղաքաղաք , որոյ բնակիչները կէս մը հայ կէս մը թուրք են :

Մթնիւր քաղաք , որ բերդ ունի և քովերը տաք ջրոյ ջերմուկ : Մթնկերտի մօտ է սուրբ Խաչ լեւը , որոյ վրայ սուրբ Խաչ անուանով փառաւոր եկեղեցի մը կայ . բաց ասկէ վեց եօթը հատ ուրիշ քարաշէն եկեղեցիներ , և գմբէթաւոր կլոր մատուռ մը միակտուր քարէ փորուած :

Բաց ասոնցմէ կան Ստորին Բասենոյ մէջ ուրիշ շատ գեղեր ալ մեծ ու պզտիկ , ինչպէս Ձիւսհանք , Պաշգեղ , Արմապու , Չիւրի , և այլն :

Տուժիկ գաւառը Քիւրտերուն ձեռքն է , և Էրզնու մի փաշայէն կախմունք չունի : Երկիրը ընդարձակ , ամուր և շատ բարեբեր է , որ գրեթէ ամէն տեսակ պտուղ կը բուսցընէ : Բնակիչները բոլոր քիւրտ են և աւազակութեան հետ կ'ըլլան , և շատ անգամ կարաւանները կը թալեն , զորոնք անկարելի եղած է նուաճելը իրենց երկրին ամբողջութեանը համար :

Այս գաւառին մօտ է Տէրիֆ լեւը , որոյ ծայրը մեծ եկեղեցի մը կայ 40 խորանով , զոր սուրբն Արիստակէս շինած է կ'ըսեն , բայց հիմա պանրի

ամբարանոց եղած է, և թող չեն տար Քիւրտերը որ քրիստոնեայք ներս մանեն :

ՉԸԼՏԸՐ

Այս նահանգը որ առաջ Ախլըխա ալ կ'ըսուէր, Էրզիռումայ և Վարսայ հիւսիսային կողմը կ'իյնայ. 1828էն վերջը մեծ մասը Ռուսի ձեռքն անցաւ Ախլըխա քաղքով մէկտեղ : Երկիրը ընդհանրապէս բարեբեր է. մէջէն կ'անցնի Ճորոխ գետը, և անոր Աճարա վտակը :

Գլխաւոր քաղաքներն են Արփանուշ պարսպապատ քաղաք որ ամուր բերդ ունի : — Արփան քաղաք, որոյ շրջակայ սահմանը շատ բարեբեր է, և իրեն հարաւային կողմը՝ Իշխան գիւղաքաղաքը, որոյ մէջ փառաւոր եկեղեցի մը կայ հնուց մնացած : — Արփահան բերդաքաղաք, Սաւլէլ աւան, Օւլի պարսպապատ քաղաք որ հին ատեն կ'ըսուէր Ուխի, Նաուիման որ հին ատեն կ'ըսուէր Մաւրան, Բերդագրաի գիւղաքաղաք, որոյ սահմանակից գեղերուն բնակիչները բոլոր հայ էին, բայց ետքէն շատը տաճկացան : Բերդագրակին մօտ է Խոբլընուր ըսուած երկիրը, որոյ հարաւային կողմէն Ճորոխ գետը կ'անցնի. երկիրը լեռնոտ և օդը ցուրտ, բնակիչները բոլոր հայ են :

ԿԱՐՍ

Կարս նահանգը կ'իյնայ Չըլալըր, Էրզրում և Պայէզլիս նահանգներուն մէջ: Երկիրը բարեբեր է. ունի ցորեն, գարի և տեսակ տեսակ պտուղներ: Գլխաւոր գետն է Արֆա լայը, որ համանուն լճակէն կ'ելայ, հին ատեն կ'ըսուէր Ախուրեան գետ:

Այս գետով կը բաժնուի հիմա արեւելեան կողմէն Տաճկի սահմանը Ռուսի սահմանէն: Ունի լճեր ալ, որոնց գլխաւորն է Չըլալըր, հին ատեն Ծովաի հիւսիս, կամ Պաղատիս ըսուած:

Գլխաւոր քաղաքներն են ԳԱՐՍ կամ ՂԱՐՍ փաշայանիստ ամուր բերդաքաղաք, որ սլարսպով պատած է: Բնակիչները քաղքին մեծութեանը համեմատ քիչ են, որ հիմա 12,000 կը համրուին, որոցմէ շատը քիւրտ ու հայ են: Անուանի է հոս Աբաս Թագաւորին շինած փառաւոր եկեղեցին 930ին, որ ինչուան հիմա կեցած է: Կարսին չորջակայ սահմանները 200ի չափ մանր գեղեր կան, որոց մէջ անուանի է Զարիշաք գեղը, որ հին ատեն երեւելի քաղաք էր: Այս քաղաքս վերջի պատերազմին ատեն (1855) Ռուսները առին և բերդերը աւերելով նորէն Թողուցին Օսմանեանց:

Կաղզւան կամ Գաղզան գիւղաքաղաք՝ լերին ուրքը շինած, որոյ հայ բնակիչներուն շատը Ռուսաստան գաղթուեցան: Գինւոյ ու պտղոց շատ առատութիւն ունի իրեն չըջակայ սահմանները:

Ասոր մօտերն է Վարդիհէր վանքը, որ հին ատեն կ'ըսուէր Վարդիի հայր:

Շօրեկէլ գաւառը հին Շիրակ գաւառն է, և անունը ելած է հին Շիրակաւան քաղքէն: Երկիրը շատ բարեբեր է, բայց մշակութիւնը քիչ. մէջը շատ գեղեր կան, բայց ամենէն անուանին է Անի քաղքին աւերակները. գեռ կեցած է պարսպին մեծ մասը աշտարակներովը, և տասնի չափ եկեղեցիներով, որոց երեքը չորսը կէս մը կործանած են, մէկալնոնք գեռ ամբողջ կեցած. նոյնպէս նաև Թագաւորական ընդարձակ ու զարգարուն պալատը կէս մը կործանած: Անոյ հարաւային կողմը կ'իյնան Մրէն ու Բագարան քաղաքներուն աւերակները, որ հիմա կ'ըսուին Ղարապաղ ու Բագրան: Անոյ մօտ է Խօշաշանք ըսուած մեծագործ վանքը, Ախուրեան գետոյն քով, ուր են Բագրատունի Թագաւորներուն ոմանց գերեզմանները, որորոցի ձեռով կարմիր քարէ շինուած: Ասոր մօտերը կ'իյնան Շիրակաւան ու Արգիշտի երեւելի գիւղաքաղաքաց աւերակները:

Պ Ա Յ Ե Զ Ի Տ

Պայէզիտի նահանգը կ'իյնայ Բասեն, Կարս, Երևան ու Վան գաւառներուն մէջտեղը: Բնակիչներուն շատը հայ ու քիւրտ են. երկիրը բարեբեր է, և վայրի կենդանիներ շատ ունի: Այս գաւառին մէջ կը բլկնէ Եփրատայ արևելեան ճիւղը, որ Մարաֆ կ'ըսուի, և հին ատեն Արածանի:

Գլխաւոր քաղաքներն են Պայէղէփ ամուր բերդաքաղաքը լերին վրայ շինած : Կ'երեւի թէ հին ատեն այս քաղաքը կ'ըսուէր Դարոյնք, որոյ բնակիչները 10,000 կը համրուին . շատը քիւրտ են ու վաճառականութիւնը բաւական ծաղկած է : Այս քաղաքն ալ առին Ռուսք 1854ին, ու ամրութիւնները աւրելով թողուցին :

Տէափն քաղաքաւան, ունի ամուր միջնաբերդ մը : Այս քաղքին մօտ է Ալա քաղէ, որ հին ատեն կ'ըսուէր Ծաղկոյ Լէռ, ուսկից կը բխի Եփրատ գետոյն մեծ ճիւղը . և շատ ջրաբեր ու պարարտ լեռը լալուն համար, գարնան տեսակ տեսակ ծաղիկներով կը զարդարուի : Տիատինէն երեք ժամ հեռու է Իւլ իւլիսէ ըսուած վանքը, հին Նպատ լերան վրայ շինած : Ունի մեծ ու քարաշէն եկեղեցի մը Գրիգոր Լուսաւորչի անունով, զոր Յունաց հերակլ կայսրը շինած է . թէպէտ և առաջուց հոն Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ մը հիմը ձգած էր :

Պայէղիտի արեւմտեան կողմն է Ալաշկերտ գաւառը հին Վաղարշակերտ քաղքին անունովը, որ հին ատեն կ'ըսուէր Բագրեւանդ գաւառ : Երկիրը բարեբեր ու զուարճալի է, ունի ցորեն, գարի և ուրիշ արմաթք, բայց պտուղը քիչ է : Գլխաւոր քաղաքն է Թօթրափ քաւէ լերան մը ոտքը շինուած, որոյ ծայրը բերդ մը ունի : Այս քաղաքս հին Վաղարշակերտ քաղաքն է : Ասկէ շատ հեռու չէ Քէօնէ քաղէ ըսուած ապառաժ ու անբեր լեռը, որ հին ատեն կ'ըսուէր Սո-ի-ա կամ Սո-ի-ա-էփ, որոյ վրայ նահատակեցան Սուքիասանք :

Ալաշկերտին մէջ անուանի է նաև Խամուր բերդաքաղաքը, որոյ բնակիչներուն շատը քիւրտ են :

Վ Ա Ն

Վան նահանգը կ'իյնայ Պայէղիտին, Ատրպա-
տականին, ու Տիարպէքիւրին մէջ: Բնակիչներուն
շատը քիւրտ, հայ և տաճիկ են. բերքերուն մէջ
ցորենը, գինին, մեղրը ազնիւ են: Գլխաւոր լեռ-
ներն են Նէֆրօ՛ւնայ լեռ, Գրգո՛ւ լեռ, Սիփան լեռ,
Վարաֆ՝ որոյ վրայ տասուերկու եկեղեցի կայ շի-
նած և Աւագ սուրբ նշանի վանքը: Կապոսփոռ լեռ
որ հին ատեն կ'ըսուէր Ընթափսար: Գետերուն մէջ
անուանի են Տիգրիս, և Վանայ ծով թափուող դե-
տակները, ինչպէս Անգը, Մարձի կամ Խօշապ, և
այլն: Այս ծովակին մէջէն շատ տառեխ ձուկ
կ'ելէ, ջուրը աղի, և շատ խորունկ է. և մէջը չորս
կղզի ունի, որ են Ալթամար, Առաքր, Կսուց և
Լիմ:

Ալթամարը որ Լիմ ու Կսուց կղզիներէն պղտիկ
է, կ'իյնայ Վանայ ծովուն արեւելեան հարաւային
կողմը, ուր տասներորդ դարէն 'ի վեր հայոց կա-
թողիկոսութեան մէկ ճիւղը կը նստի: Անուանի է
մէջը սուրբ Խաչի փառաւոր վանքը ու անոր եկե-
ղեցին, զոր շինեց Գագիկ արծրունեաց թագա-
ւորը:

Ասփէր կղզին Նարեկայ գեղին դիմացը կ'իյնայ
և հիմա անբնակ է:

Կսուցը կ'իյնայ Ալթամարին արեւելեան հիւսի-
սային կողմը, մէջն է սուրբ Կարապէտի վանքը:

Լիմը որ ամենէն մեծ կղզին է, Կսուցայ մօտ է,
մէջն է սուրբ Գեորգոս վանքը:

Այս վերջի երկու կղզիներուն մէջ խստակրօն ճգնաւորներ կան :

Այս նահանգին գլխաւոր քաղաքն է ՎԵՆ որ հին ատեն կ'ըսուէր նաև Շաթրաճակէրփ : Երկու ամուր պարիսպներով պատած է, և զիմացը քարաժայռին վրայ ունի անառիկ բերդ մը, զոր Ասորեստանեայց Շամիրամ Թագուհին շինած է : Այս քաղքիս բնակիչներուն շատը Տաճիկ են . հայեր ալ շատ կան, և ութը քարաշէն եկեղեցի ունին : 1648ին երկրաշարժէ քաղքին մէջ շատ տեղեր կործանեցան, ու շատ հոգի ալ փլաքականերու տակ մեռան : Հիմա բնակչաց թիւն է 25 կամ 30,000 ու առուտուրը բաւական ծաղկած է :

Վան քաղքին շրջակայ սահմաններուն մէջ կան շատ գեղեր ու վանքեր, որոց մէջ անուանի են Արփաձէք աւանը, որ ազնիւ խնձոր, տանձ և խաղող ունի : Այս աւանը շատ շինութեամբ և պարտէզներով զարդարեր էր մեր Բ. Արտաշէսն : Ավանց գեղ, որ Վանայ ծովուն վրայ բանուկ նաւահանգիստ է, անոր համար Տաճիկերէն Խաէլէ լեզուի կ'ըսուի : — Նաբէի գեղ, Վանայ ծովուն հարաւային կողմը, ուր է Նարեկայ հռչակաւոր վանքը, որոյ մէջն են Գրիգորի Նարեկացւոյն և սրբոյն Սանդիստոյ գերեզմանները : — Համուի կամ Ամուի բերդաւան, արևելեան կողմը, որ հին ատեն շատ անուանի էր, ուր Գագիկ Արծրունեայ Թագաւորը շատ շինութիւններ ըրեր էր : — Բափախանց գեղ, Վանայ ծովուն քով որ Բատ անունով իշխան մը շինած է : Ասոր մօտ է Իւլի կամ Ուլու վանքը որ լերին վրայ շինուած փառաւոր քարաշէն եկեղեցի մը ունի, որ կ'ըսուի նաև Բառասուն

խորան, քառասուն խորան ունենալուն համար, և շինած է Գագիկ Արծրունեաց թագաւորը: — Կարճրակայ վանք, Առտէր կղզւոյն գիմացը, որ քառաշէն եկեղեցի ունի Գագիկ Արծրունիէն շինած: — Թոմայ առաքելոյն վանքը որ ծովահայեաց գեղեցիկ գիրք ունի:

Վանայ նահանգին ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են խօշապ բերդաքաղաք, համանուն գետոյն քով շինած, ունի քարաժայռի վրայ ամուր բերդ: — խօշապին մօտերն է Ապագա ամուր բերդաքաղաքը որ երեք բերդ ունի, և հոգաւոր վանքը, ուր է սուրբ Աստուածածնի հրաշագործ պատկերը զոր Բարթուղիմէոս առաքեալը հայաստան բերաւ:

Ոսպան քաղաք, Վանայ ծովուն հարաւային կողմը, ունի բերդ, բայց աւերակ է. բնակիչները քիւրտ են: — Ոստանի մօտ է Քարադաշ գեղը որ հին ատեն կ'ըսուէր Մանաիւր, և Վառլիւս գեղը՝ ուր է սրբոյն Եղիշէի Թարգմանչին վանքը և գերեզմանը:

Բեւիւր քաղաք, ունի բերդ, և գիմացը սրբոյն Ստեփանոսի վանք մը լերան վրայ շինուած:

Արճէշ քաղաք, որոյ մօտ է Մեծօր վանքը:

Արծիւ բերդաքաղաք, Վանայ ծովուն մօտ, որոյ սահմանները ազնիւ ցորեն և գարի կ'եւլէ:

Խաւի քաղաք, ծովուն արեւմտեան հիւսիսային կողմը, բնակիչները քիւրտ են, և իր շրջակայ սահմանները ազնիւ ծիրան, խնձոր և ցորեն կ'եւլէ: —

Այս քաղաքս ատենօք շատ ծաղկած էր և մեջը այլազգի թագաւորներ կը նստէին, որոնց քարաշէն ձեռակերտները և գերեզմանները կեցած են:

Դապուան գեղը ծովուն արեւմտեան կողմը ապահով նաւահանգիստ ունի:

Բաղէշ կամ Պիւլիս, երեւելի և ընդարձակ բեր-
դաքաղաք է, որոյ իշխանութիւնը Քիւրտերուն
ձեռքն է, և առատ ջրեր ու պարտէզներ ունի:
Բնակիչներուն մեծ մասը քիւրտ են: — Բաղէշի
սահմանները շատ գիւղեր կան որոց մէջ անուանի
է Ծապուի գեղը, ուր առողջարար աղբիւր մը կը
բխի լեռան մը օտքը, որ ամառը շատ պաղ է և
ձմեռը տաք գոլորշիք կ'արձըկէ: Բաղէշի մօտ են
Գրգուս լեռները, որոց մէկ մասը որ Խլաթի կող-
մերը կ'իյնայ կ'ըսուի Նէբրուսայ լեռ, Նեբրովթայ
անունովը, որ մեր Հայկ նահապետին հետ պատե-
րազմելով մեռաւ. ինկած տեղը Հայկ նահապետ
կոչեց Գնէպման, որոյ մօտ է Հայոց խոր գաւառը,
որ հիմա կ'ըսուի Հոլու խոր:

Ճուլամերկ գաւառին մէջ, որ Վանայ հարա-
ւային կողմը կ'իյնայ, երեւելի են Ճուլմերի բերդա-
քաղաքը, որոյ բնակիչներուն շատը քիւրտ են, և
իշխանութիւնն ալ անոնց ձեռքն է:

Միս բերդաքաղաք համանուն վիճակին մէջ, որ
խիստ լեռնոտ է, և հին ատեն կ'ըսուէր Միս:
Բնակիչներն են քիւրտ և հայ:

Ապարանի գեղ, ուր է Ապարանից քարաշէն
վանքը:

Սասուն գաւառը կ'իյնայ Մուշին հարաւային
կողմը. օգը առողջարար է, երկիրը սաստիկ լեռ-
նոտ՝ բայց պաղաքեր, և մեծ մեծ հատերով խա-
ղող ունի: Բնակիչները որ են քիւրտ և հայ, զօ-
րաւոր և քաջասիրտ մարդիկ են: Անուանի է մէջը
Սասուն բերդը լեռան վրայ շինուած, և Աշուշաք
գեղը:

Մշոյ գաւառը որ հին ատեն ըստ մասին Տարօ-

նոյ մէջ կ'իյնար, ընդարձակ դաշտ է, օդը առողջարար, երկիրը բարեբեր. ունի ազնիւ ցորեն, ծխախոտ, երկրթի հանք, ու տեսակ տեսակ կենդանիներ և թռչուններ: Բնակիչներուն շատը հայ ու քիւրտ են, և առանձին պէյով կամ հրամանատարով կը կառավարուի: Գլխաւոր քաղաքն է ՄՈՒՇ, որ զիմացը բլրոյ վրայ բերդ ունի հին ատենէն շինուած: Իրեն մօտ են Ասպլէմէրէր կամ Ասպլէմէրէր ամրոցին աւերակները, Ծախաբ ըսուած քարաժայռը Մշոյ և Բաղէշի մէջ, որոյ տակէն ճամբայ բացուած է, և մէջէն կ'անցնին ճամբորդները:

Մուշ քաղքին մօտերը կ'իյնան Ասպլէմէրէր կամ Ղաղարու վանքը, որոյ եկեղեցւոյն բակը թարգմանչաց շատին գերեզմանները կան, այսինքն Դաւթի Անյաղթին, Մամբրէի, Ստեփանոսի, և այլն: — Մարաշէն կամ Մասնէշէն, ուր է Յովհաննու Կարապետին ճկոյթ մատը: — Սուրբ Յովհաննէս կամ Եղբարաի վանքը, որոյ քարաշէն եկեղեցին թաղէոս առաքեալը շինած է կ'ըսեն: — Սուրբ Կարապետի հռչակաւոր վանքը, որ անուանի ուխտատեղի է, և հին ատեն կ'ըսուէր Իննալէան կամ Գլախայ վանք, ուր ամէն տարի վարդավառին օրը շատ ուխտաւոր կ'երթան: — Մուշին մօտ է նաև Սուրբ Սահակ ըսուած գեղը, որ հին ատեն կ'ըսուէր Ալպիշափ, ուր թաղուած է սուրբն Սահակ Պարթև:

Մշոյ գաւառին արևելեան հիւսիսային կողմը կ'իյնայ Պաշանլի վիճակը, որուն մէջն է Մէլալիէր քաղաքը, որ հին ատեն կ'ըսուէր Մանալիէր, և ամուր քաղաք էր:

ՏԻԱՐՊԷՔԻՐ

Տիարպէքիւրի նահանգը կ'իյնայ Միջագետաց, Եփրատ գետոյն, Էրզնուումի նահանգին ու Սասունին մէջ: Բնակիչներուն մեծ մասը քիւրտ են ու ինքնագլուխ. քիւրտանի ալ կը գտնուի մէջը, որ հին քաղզէացիներէն առաջ եկած են: Երկիրը շատ բարեբեր է և ամէն տեսակ արմախք կը բուսցընէ, մանաւանդ ցորեն, գարի, բամբակ և այլն. բայց ամէնէն անուանի բերքն է սեխը որ ինչուան երեսուն քառսուն քաշ կը կշռէ, և կը բուսնի Տիգրիս գետոյն քովերը:

Գլխաւոր քաղաքն է ԱՄԻԹ կամ ՏԻԱՐՊԷՔԻՐ որ հին ասէն կ'ըսուէր Տիգրանիէթ, մեծն Տիգրան շինած ըլլալուն համար: Բոլոր քաղաքը ամուր ու լայն պարսպով պատած է, որոյ վրայ երկու կառք քովէքով կրնան քալել, վրան ալ 72 աշտարակ շինուած են, ու պարսպին չորս գին խրամ կայ, բայց հիմա երեսէ թողած: Ունի ամուր բերդ, որոյ մէջն է փաշային պալատը: Բնակչաց թիւը շատ էր, բայց 1757ին մարախէն ու երաշտէն ետև սասաիկ սով մը եղաւ, որով 80,000 հոգի մեռան: Նոյնպէս 1771ին ժանտախաէն երեք ամսուան մէջ 82,000 հոգի մեռան, որով քաղքին բնակչաց թիւն ալ շատ պակսեցաւ, հիմա 40,000 կը գնեն, և մեծ մասը Տաճիկ են: Գլխաւոր վաճառքն է բամբակ, մետաքս, սեկ ու սղըն. ձեղէն ամաններ:

Ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են Միւֆարչին ուր
հին ատեն կ'ըսուէր Նիւիւրք կամ Մարպիտուսոյ քա-
ղաք : Հիմա ըստ մեծի մասին աւերակ է :

Այլ գիւղաքաղաք, ուր հայերը պղտի եկեղեցի
մը ունին միակաւոր քարէ փորուած :

Բաւո՝ բերդաքաղաք, ուր ուր Ս. Մեսրովպ մեր
գրերը հնարեց : Ասոր մօտ է Ճապլնուր ըսուած
երկիրը :

Խարբէրդ կամ Քարթու՝ պարսպապատ մեծ քա-
ղաք է Եփրատ գետոյն մօտ, ունի լերան վրայ
բերդ մը : — Խարբերգէն օր մը հեռու անուանի է
Կապան աւանը Եփրատ գետոյն արեւելեան կողմը,
որոյ մօտերը բանուկ արծաթի հանք կայ, անոր
համար ալ տաճկերէն կ'ըսեն Կապան Տապէն : Նոյն
պէս Խարբերգին մօտերը կ'իյնայ Արշնի կամ Ար-
շանա գիւղաքաղաքը, որ ազնիւ խաղող ունի, և իր
մօտերն ալ առատ հանքեր :

Անուանի են նաև Մեծիւրք կամ Մալիւրք ուր հին
ատեն կ'ըսուէր Մանիւրք, Պալին, Խղո՝ կամ
Հղո՝ բերդաքաղաքը :

ՌՈՒՍԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ռուսի Հայաստանը կ'իյնայ մեծին Հայոց հիւսիսային արևելեան կողմը՝ որոյ մեծ մասը Հայոց տէրութեան վերջերը վրաց ձեռքը անցեր էր, անոր համար օտարազգիք այս մասը բոլորովին վրաստանի մաս կը համարին: Կը պարունակէ իր մէջը հին ատենուան Սիւնիք, Արցախ, Ուտի, Փայտակարան նահանգները, Այրարատ և Գուգարք նահանգներուն մէկ մասը: Տաճկէն և Պարսկէն նոր առած երկիրները 1840ին երկու նահանգ բաժնուեցան, որ են Երևան և Նախջուան. իսկ առջի առածները, Թիֆլիզի, Կէնճէի և Գարապաղ նահանգներուն մասն են:

Թիֆլիզու նահանգին մէջ սեպուած Հայաստանի գլխաւոր քաղաքներն են ԱխլՏխԱ որ վրաց հնչումով կ'ըսուի Ախալթիսէ և ըսել է Նոր Բերդ, որ կ'իյնայ Կուր գետոյն մօտ: Այս քաղաքս 1829էն առաջ Տաճկին ձեռքն էր. վաճառակա նութիւնը բաւական ծաղկած է, և բնակչաց թիւն է 12,000:

Ախալթաւէ՛ կամ վրաց հնչումով Ախալթաւաթի, որ ըսել է Նոր Ժառ, որոյ հիւսիսային կողմը կ'իյնայ Փառաւան լիճը, ուսկից կը բխի Կուր գետոյն մէկ ճիւղը:

Դժասին գիւղաքաղաք, որոյ մօտ է Հալէֆա ու

Սանահին գեղերը Սոֆիէն գաւառին մէջ . որոց մէջ անուանի են համանուն հռչակաւոր վանքերը . երկուքին մէջ ալ Թագաւորազուններու և երևելի վարդապետներու գերեզմաններ կան :

Լոռի հին և անուանի գիւղաքաղաք է՝ աւերակ , անոր մօտ է Շահյուլէ բերդաւանն նոյնպէս աւերակ :

Գանձակ և Գարապաղ նահանգաց մէջ գլխաւոր տեղուանքն են ԳԱՆԶԱԿ կամ ԿԵՆԾԵ բերդաքաղաք որ կ'ըսուի նաև Եղիսաբէթոպօլիս , Կուր գետոյն մօտ . մեծ և անուանի քաղաք է , 20,000 բնակչով . Գարապաղու մէջ է Գանձասար վանքը լեռնակի վրայ շինած , որ հին ատեն Աղուանից կաթողիկոսներուն աթոռն էր : — Ասոր մօտ է Շահի քաղաքը , որ հիմայ Գարապաղու մայրաքաղաքն է , ամուր բերդով . հոս փոխադրուած է Գանձասարայ աթոռը . Գարապաղու երկիրը հին Սիւնեաց , Արցախու և Ուտեաց մասն է . այս ետքի նիս մէջն էր Պարսաւ կամ Պերսէ քաղաքը երբեմն մայրաքաղաք Աղուանից , հիմայ աւերակ է : Ասոր մօտ է Շահուր աւանը Կուր գետոյն քով , որոյ մէջ 180 ոտնաչափ բարձր աշտարակ մը կար կարմիր աղիւսով շինած , և երկրաշարժէ կործանեցաւ : — Գարապաղու Սիւնեաց երկրին մասը հիմայ Ղաթան կ'ըսուի . մէջը անուանի են Կիւրիս աւանը , Տաթևոս մեծ և հին վանքը , որ Ս . Եւստատիոս անունով առաքելոց աշակերտի մը անուամբ շինուած , և Սիւնեաց եպիսկոպոսարան եղած էր : Ուրան գեղը և Բաղաբէրդ ամուր բերդը , և այլն :

Երևան նահանգին գլխաւոր քաղաքներն են ԵՐԵՒԱՆ բերդաքաղաքն որ հրապտն կամ Զէնի

գետոյն վրայ է, տափակ դաշտի մէջ շինած ու չորս կողմը լեռներով պատած: Բերդը քաղքէն քիչ մը հեռու է: Այս քաղաքը առաջ Պարսից ձեռքն էր, բայց 1827ին Ռուսերը տիրեցին. բնակիչներուն թիւն է 20,000. բամբակի, նութի ու ալի մեծ առուտուր ունի: — Երևան քաղքին մօտ է Անանիա առաքելոյն վանքը և Խոյ Վիգապ ուր հին Արքայապ քաղքին տեղն է. Խոր Վիրապին վրայ քարաշէն գմբեթաւոր եկեղեցի շինած է Գրիգոր Լուսաւորչի անունով, և տարին երկու երէք անգամ պատարագ կ'ըլլուի այս Խոր Վիրապին մէջ, որոյ հիմակուան խորութիւնն է 5 գրկաչափ, և մէջը խորան շինած է:

Երևանայ սահմանին մէջ կ'իյնան Բնի գեղը Զանկու վտակին քով որ Գրիգորի Մագիսարոսի կալուածն էր, և երբեմն արքեպիսկոպոսի աթոռ: — Կիւմի քաղաք որ կ'ըսուի հիմա նաև Աշխարհապօլիս Ռուսաց կայսրուհւոյն անունովը: Այս քաղաքը կ'իյնայ Ախուրեան գետոյն արևելեան եզերքը, որ օրէ օր ծաղկելով բազմամարդ ու վաճառաշահ քաղաք կ'ըլլայ: — Սարգսապատ ամրոց. զոր շինեց հիւսէին Ղուլի Երևանայ սարտարը 1819ին, կ'իյնայ հին Արմաւիր քաղքին աւերակներուն քով, որոյ շինութեանը համար գործածեց նոյն Արմաւիր քաղքին մնացած աւերակներուն քարերը, և անուանեց Սարտարապատ, և պատած է կրկին պարսպով, և հին ատեն կ'ըսուէր տեղոյն անունը Քէալալէալի, համանուն գետակին անունովը որ Երասխայ հետ կը միանայ: — Գառնի գեղ որ կ'ըսուի նաև Թաղա Տրապայ, հոն Տրդատ Թագաւորը իր քրոջը Խոսրո-

Վիգիտոյն փառաւոր ու թագաւորական սլա-
ւատ մը շինելուն համար, որուն զարմանալի
տերակները կեցած են: Գառնիին մօտ է Սեա-
նայ ծովը որ հին ատեն Գեղամայ ծով կ'ըսուէր, և
մէջն է Սեան կղզին ուր հռչակաւոր վանք մը կայ
ճգնաւորաց:

Երևան քաղքին արևմտակողմն է Էջմիածինը
որուն տաճիկները Խալ Ժիւսէ կ'ըսեն, մէջի երէք
եկեղեցիներուն համար որ են Շողակաթ Աս-
տուածածնի, Հռիփսիմեայ ու Գայիանեայ, տեղը
Վաղարշապատ քաղքին քովն է, չորս կողմը
պարսպով պատած է, և է մեծ վանք և հայոց
գլխաւոր կաթողիկոսին աթոռը: Հռիփսիմեայ ու
Գայիանեայ վանքերը իրենց նահատակութեան
տեղը շինուած են. Էջմիածնայ Շողակաթի եկե-
ղեցին ալ Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ և Տրդատ
Թագաւորն հիմնարկեցին, այն տեղը՝ ուր որ Լու-
սաւորիչ տեսեան մէջ տեսաւ զԲրիստոս երկնքէն
իջած, անոր համար ըսուեցաւ Էջ-Միածին: Վեր-
ջի կաթողիկոսները շատ նորոգութիւն ըրած են
այս վանքիս մէջ:

Էջմիածնի մօտ են Օշական գեղը, ուր է սրբոյն
Մեսրոպայ գերեզմանը. Կարբի կամ Քարբի աւա-
նը, Եղիշարդ, Փարպի և Ուլի գեղերը, Սաղմասաւանք
և Յովհաննաւանք, Լաւրեւանք վանքերը, և այլն:

Նախջուան նահանգին գլխաւոր տեղուանքն են
ՆԱԽՋՈՒՅՆ սլարսպապատ քաղաքը Երասխայ ձախ
կամ արևելեան գին, Նոյ նահապետին առաջին
բնակութեան տեղը կը կարծուի, և հոս է կ'ըսեն
իրեն գերեզմանը: Հին ատեն անուանի ու բաղ-
մամարդ քաղաք էր, բայց հիմա մեծ մասը աւե-

ըսկ է : Բնակիչներն են 12,000 : — Նախջուանայ սահմանին մէջ կ'իյնան Ջահուի աւանը , Խուլիալէն որ հին ատեն կ'ըսուէր Խուլիոնի : Ապրանի գեղ որոյ մօտ սուրբ Կարապետի վանք մը կայ . Ապրանէր կամ Ապարանէր գեղ , աս ալ վանք մը ունէր Ունիթոռաց : — Ասպապապ աւան Երասխայ հիւսիսային կողմը , տուները քարաշէն և ըստ մեծի մասին փառաւոր : Երնլաի որ կ'ըսուի հիմա Աւիլա Գաւէսի , լերին վրայ շինուած ամուր բերդ է : Ջուղա կամ հին Ջուղա , հին ատեն վաճառաշահ քաղաք էր , բայց հիմա մեծ մասը աւերակ է . որոյ մօտ է Շուռի կիսաւեր աւանը : Տարալաֆ կամ Շաֆ գեղ , որ հին ատեն կ'ըսուէր Խրամ քաղաք , որոյ մօտ կայ Ստեփանոսի նախավկայի վանք մը : Ափուլի գեղ , որոյ մօտ է Վանանգ գեղը որ ազնիւ ծիրան ունի : — Ուրդուապ կամ Ուրպապապ քաղաք Երասխայ քով . հին ատեն գեղ մ' էր :

ՊԱՐՍԻՅ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Պարսից Հայաստանը առաջ աւելի ընդարձակ էր, բայց հիմա մէկ մասը Ռուսաց ձեռքը անցնելուն համար պղտիկցած է, և Ատրպատականին կամ Ատրպէճանին մասը կը համարուի, և է մեծին Հայոց Այրարատ, Վասպուրական, Փայտական և Պարսկահայք նահանգներուն մասերը: Երկիրը շատ բարեբեր ու զուարճալի է, և ամէն տեսակ պտուղ կը բուսցընէ:

Գլխաւոր քաղաքներն են ԴԱՎԻԺ կամ Թէլ-էլ, զոր շինեց մեծն Խոսրով Հայոց Թագաւորը. և ինչպէս որ հին ատեն շատ ծաղկած էր, նոյնպէս հիմա ալ ծաղկած է, ամէն տուն պարտէզ ունի, անոր համար ընդարձակ է քաղքին չըջապատն ալ: Մէջը շատ հնութիւնք ու երեւելի շէնքեր կան: Շատ անգամ գետնաշարժէ քաղքին մեծ մասը կործանած է, ինչպէս նաեւ 1854ին ալ: Բնակչաց թիւը 70-80,000 է:

Արաա-իւ կամ Էրաէպիւ կասալից ծովուն մօտ, որ վաճառականութեամբ շատ ծաղկած է, և մէջը անուանի մզկիթներ ու շէնքեր ունի, և փառաւոր շիրիմներ, որոց մէջ ամենէն հռչակաւորն է Պարսից Շահ Սէֆի Թագաւորին և իրեն մէկ քանի յաջորդներուն շիրիմները:

Մարաղա Որմեայ ծովակին մօտ ամուր բերդաքաղաք է. բնակիչները 10,000. մէջը անուանի է հուլաւուն խանին գերեզմանը և իրեն շինած գիտարանը:

Ուրիշ կամ Ռուսի քաղաք Որմեայ ծովակին ա-
րևմտեան կողմը, որոյ անունով ծովակն ալ այս-
պէս կոչուած է, որ կ'ըսուի նաև Դաւրէթոս ծով:
Ջուրը սաստիկ աղի է, մէջը անբնակ միանր կղզի-
ներ կան:

Սալմաս կամ Սալմաս քաղաք, որ հին ատեն
կ'ըսուէր Սալմաս, և կ'իյնայ Որմեայ ծովակին ա-
րևմտեան հիւսիսային կողմը. արմուիք շատ ունի,
գինին ալ աղնիւ. հիմա աւերակ է. իրեն մօտ է
Տիւման գիւղաքաղաքը, խաւովա գեղը, Թէսու ա-
ւանը, և ուրիշ շատ գեղեր:

Խոյ քաղաք որ է հին հէք քաղաքը, Որմեայ ծո-
վակին հիւսիսային գին ընդարձակ դաշտի մը մէջ
չինած. սլարտէղներ շատ ունի, չըջակայ սահման-
ներն ալ բարեբեր են. բնակիչքն 25,000:

Մաւանդ կամ Մէրէն քաղաք, 10,000 բնակիչ
ունի, Ահէ և Սիւս քաղաքներ, և այլն: Մակու
քաղաքաւանը Այրարատայ կողմը, ամուր քա-
րափոր բերդ ունի. ասոր քովերն է Արտազու-
դաշտը, ուր որ նահատակեցան Ս. Վարդանանք:
Հոն է նաև Թադէի վանքը, Ս. Թադէոս առաքե-
լոյն և Սանդուխտ կուսին նահատակութեանց տե-
ղը. ուր որ հին ատեն Շաւարշան անունով Թագա-
ւորական բնակարան մը կար:

Մուղան կամ Մուկան ընդարձակ դաշտը կը
ձգուի Երասխ գետոյն արևելեան կողմէն ինչուան
Կասպից ծովը, և հիմա կէս մը Պարսից, կէս
մ' ալ Ռուսաց ձեռքն է: Երկրին մեծ մասը ան-
բեր է և օձերով լեցուն, և մէջը բնակութեան
համար շէնքեր գեղեր չկան, բայց եթէ Կասպից
ծովուն քով. մէկ մասն ալ խոտաւէտ դաշտ է,
ուր անթիւ հօտեր կ'արածին ձմեռ ատեն:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ Ի ՀԱՅԱՍՏԱՆ

ՓՈՒՐ ՀԱՅՔ

Փոքր Հայք կ'իյնայ Եփրատ գետոյն արևմտեան կողմը, մեծին Հայոց սահմանակից: Երկիրը ընդհանրապէս բարեբեր է, թէպէտ և լեռնոտ, Անտիտաւրոս լեռանց թռեւում. գլխաւոր գետերն են Գեւեւ շրջագ, որ հին ատեն կ'ըսուէր Աւի, կը թափի Սև ծովը: — Եւրէի շրջագ, որ կ'ըսուի նաև Թագաւ սոյոս, Ամասիա սոյոս, երկու մեծամեծ վտակներէ միացած, որոց մէկը հին ատեն կ'ըսուէր Լիֆոս կամ Գայլ գետ, մէկաւր Իւի: — Գարա սոս, որ հին ատեն կ'ըսուէր Մելոս կամ Մելա, Կեսարիոյ կողմերէն կը բխի, և կը թափի Եփրատայ մէջ:

Փոքր Հայք հին ատեն երեք մաս կը բաժնուէր Առաջին, Երկրորդ և Երրորդ Հայք. իսկ հիմա կէս մը Գարամանիա ու կէս մ'ալ Սըվաղ նահանգին մէջ կ'իյնայ: Ինչուան հիմա այս կողմերս շատ Հայ կը գտնուին. և սլաւաճառը այս է որ Բագրատունեաց տէրութեան վերջերը երբոր Հայաստան թշնամիներէն ոտնակոխ կ'ըլլար՝ շատ Հայեր թողլով իրենց երկիրը եկան փոքր Հայոց մէջ բնակեցան, որ Յունաց ձեռքն էր: Ինչպէս ժԱ դարուն կէսին Վասպուրական աշխարհին թագաւորը բոլոր իր ժողովրդովը Սեբաստիա քաղ-

քին կողմերը եկաւ բնակեցաւ, իր աշխարհը Յու-
նաց կայսեր թողլով, նոյնպէս Կարսի թագաւորն
ալ, նաև ուրիշ նախարարներ և մեծամեծներ :

Սըվազ նահանգին երկիրը շատ ստղաբեր է,
օդը առողջարար և ցուրտ • ունի ազնիւ մեղր, մե-
տաքս, պղնձէ հանք, և այլն : Մէջն գլխաւոր քա-
ղաքն է Սըլաւ կամ Սևաս, որ հին ատեն կ'ըսուէր
ՍԵՐԱՍՏԻԱ, Եէշիլ ըրմագին մօտ, որոյ մէկ վտա-
կը քաղքին մէջէն կ'անցնի : Քաղաքը անպարիսպ
է և ունի երկու բերդ, և շրջակայ սահմանները
բաւական բարեբեր են և աղէկ արմախք կը բերեն :
Սըվազի մօտ է Քառասուն ճանխան, ըսուած տեղը,
ուր հին ատեն Քառասուն մանկանց վանք կար,
բայց հիմա աւրուած է : Ասոր մօտ է սևագոյն ու-
լեղի ջրով սզտի լճակը, ուր նահատակեցան 40
մանկունք, որ և ուխտատեղի է : — Սըվազի մօտ
կան Բոգնիկ և Զառա գեղերը և ուրիշ շատ գե-
ղեր, և սուրբ Նշանի վանքը երեք եկեղեցիով : Այս
քաղքիս մէջ ծնաւ 1676ին Մխիթար օբբաճայր :

Ուրիշ գլխաւոր քաղաքներն են Թագաւ որ հին
ատեն կ'ըսուէր ԵՒԴՈՎԻԱ, Եէշիլ ըրմագին մօտ,
վաճառականութիւնը բաւական ծաղկած է, և
փոքր Ասիոյ վաճառականութեան կեդրոնը կը
համարուի : Ունի հին բերդ մը աստուածի վրայ
կէս մը կործանած : Քաղքին սղնձագործները
շատ երևելի են Ասիոյ մէջ • Հայերը եօթը եկեղե-
ցի ունին : Այս քաղաքս 1823ին երկրաշարժէ
շատ փնասներ քաշեց : Թոգաթին մօտ են Կոմա-
նա քաղքին աւերակները :

Զիւէ քաղաք, որոյ բնակիչներուն շատը զօրա-
ւոր, սրտոտ ու առևտուրի ետևէ եղող մարդիկ են :

Նիկիտայ որ հին ատեն կ'ըսուէր Նիկիտայիս, բերդաքաղաք է, և քովերը ամէն տեսակ պտղոյ առատութիւն ունի, մանաւանդ կեռասխի:

Գարահիտայ քաղաք, որ ուրիշ Գարահիտայ քաղաքներէն որոշելու համար կ'ըսուի սովորաբար Շապին Գարահիտայ, և հին ատեն կ'ըսուէր Նիկիտայիս, ունի պզտի ամուր բերդ մը սև քարաժայռի վրայ շինած: Քաղքին մօտերը առատ պաղլէղի հանք կայ: — Գարահիտային մօտերն է Ախլար օժաբարեբեր գաշտը, որոյ մէջն են Ախլար և Ածալբէր գեղերը:

Եփրատայ և Մեծ Հայոց մօտ քաղաքներն են, Տիվրիի կամ Տիվրիի գիւղաքաղաք, ունի բերդ բարձր տեղ շինած, և մօտերը սուրբ Լուսաւորւի վանք մը: Տիվրիիկին մօտ է Տէրէֆէ քաղաք՝ որ բերդ մը ունի քարաժայռ բլրոյ վրայ շինած և մօտը Ալափի գեղը, ուր է Ս. Յակոբ վանքը, որ Հայոց առաջնորդարան է. Կաս գեղը, որոյ քովերը կան երկաթի և մագնիսի հանք:

Կիւրիան քաղաք, լեռներու մէջ, 1,000 տունէն աւելի հայ բնակիչ ունի, որ առուտուր կ'ընեն: Ասոր մօտ է Ս. Թորոս վանքը Մանճուլի գեղին մէջ, ուր է Հայոց առաջնորդարանը:

Արաբիէի գիւղաքաղաք, որոյ շրջակայ սահմանները շատ բարեբեր են, և մօտերը արծըթի հանք կայ: Արաբիէիին մօտ է Ոսկի գետի վտակը որ Եփրատայ հետ կը խառնուի, և մէջէն շատ կարմրախայտ ձուկ կ'ելլէ:

Ան կամ Էլի գիւղաքաղաք, Եփրատ գետոյն քով, որոյ վրայ կամուրջ ձգուած է քաղքին գիւմարը: Այս քաղքիս շրջակայ սահմանները շատ

լեռնոտ են, անոր համար ցորեն, գարի և ուրիշ արմախք չեն բուսցըներ: Բնակիչներուն մեծ մասը հայ են, բնութեամբ ճարտար և աշխոյժ. կը գըտնուին նաև հայհոռոմներ ու տաճիկ: — Ակնայ գիւղաքաղաքին մօտ է Սաբի Երեւոյն կամ Սաբի Երեւան ըսուած վանքը, որ բարձր տեղ շինուած է, և Աբախայ գեղը՝ որոյ բնակիչները բոլոր տաճիկ են. գեղէն գուրս կայ Գրիգոր Նարեկացւոյն գերեզմանը պատով պատած, որ ուխտատեղի է, ու Տաճկներն ալ կը պատուեն, և հին ատեն գերեզմանին վրայ եկեղեցի ու վանք կար Նաբէլ անունով, ուսկից գեղն ալ Նաբէլայ գեղ ըսուած էր, և հիմա աւերուելով Աբախայ գեղ ըսուեր է:

Պիւր կամ Պիւրիճիլ քաղաք, ունէր ամուր բերդ, հիմա թէ պարիսպները և թէ բերդը բոլոր քայքայած են. հին ատեն անուանի էր նաև վաճառականութեամբ: Պիւր քաղքին մօտ է Հոմիլ կամ Ռոմֆալէ Եփրատ գետոյն քով քարաժայռի վրայ շինած ամուր բերդ: Մէջը երեք հին քարաշէն եկեղեցիներ կան, որոց մէկն է Սաբի Ներսէս Երեւոյն, ուր կայ իր գերեզմանը, և եկեղեցւոյն քովն է հին կաթողիկոսարանը, որուն մեծ մասը հիմա աւերակ է:

Մալաթիա որ հին ատեն կ'ըսուէր Մելիթիէ և Երրորդ հայոց մայրաքաղաքն էր. կռապաշտութեան ատեն ալ, քրիստոնէութեան ատեն ալ անուանի եղած է, բայց շատ պատերազմներէ աւրուած. հիմակուան բնակիչներն են 14,000: Քաղքէն գուրս կայ Գրիգոր Լուսաւորչի վանք մը, ուր կը նստի Մալաթիա քաղքին հայոց առաջնորդը: Երկիրը շատ պտղաբեր է:

Մաշաթիա գաւառին մէջ անուանի են նաև Սափոսի կամ Սափոս քաղաքը որ հին ատեն կ'ըսուէր Սամոստիա Եփրատայ մօտ: Հընդհանուր քաղաք կամ Ափէսման Սամոստին մօտ: — Պէհէսնի քաղաքաւան, որոյ խաղողը և տախտակը ազնիւ է:

Գայաշէրիէ կամ Ղայաշէրի գաւառը հին ատեն կ'ըսուէր Կապադոկիէա և Առաջին Հայք, հիմա Գարամանիայի կամ Ղոնիայի նահանգին մասն է: Երկիրը բարեբեր, օդը ցուրտ. բնակիչները ճարտար ու յաջող մարդիկ են: Գլխաւոր քաղաքն է Գայաշէրիէ, որ հին ատեն կ'ըսուէր Մաթոս և ԿԵՍԱՐԻՅ, և շինուած է դաշտի մը մէջ Էրճիէշ (Արգէոս) լերան հիւսիսային կողմը: Ունի սղտի բերդ մը, և քաղաքին մէկ կողմը սլաքսպով պատած է: Շէնքերուն մէջ անուանի է Ուլու ճափ կամ մզկիթը կապարով ծածկած, և մեծ մինարէ մը ունի: Կ'ըսեն թէ այս մզկիթը հին ատեն եկեղեցի էր, և մէջը թաղուած էր սուրբն Բարսեղ: Այս քաղաքիս բնակիչները որ հիմա 65,000 կը համրուին, տաճկընէրէն ետև հոռոմներէն աւելի հայերն են: Անուանի է քաղաքիս ապուխտը ու սեկը:

Կեսարիա քաղաքին մօտերը կ'իյնան Սուրբ Կաբադէփի վանքը ուր կը նստի Հայոց առաջնորդը: — Թալաս գեղ, Կաբիբ կամ Կէրփի գեղ, Նիւշէ կամ Նիւշիէ գեղ որ հին ատեն կ'ըսուէր Նիսաս, ուսկից էր Գրիգոր Նիւսացին. Սիսասոն գեղ որ հին ատեն կ'ըսուէր Նապտանց քաղաք կամ Նիսիսաբիա ուսկից էր Գրիգոր Աստուածաբան: — Տէրէվան կամ Տէրէվէն գեղ, որոյ մօտ սղտի վանք մը կայ սրբոյն Սարգսի անունով, որոյ եկեղեցին ու քովի խուշ-

ըը ամբողջ քարի մէջ փորած է արեղայի մը ձեռքով :

ՄԻՋԱԳԵՏՔ

Հայոց Միջագետաց գլխաւոր քաղաքներն են ՈՒՐՖԱ կամ Ուրհա քաղաք որ 40,000 բնակիչ ունի, և հին ատեն կ'ըսուէր ԵՒԵՍԻԱ, բերդաւոր անուանի քաղաք է, չորս կողմը պարսպով պատած, ու պարսպին չորս դին խրամ բացած: Բերդը ապառաժի վրայ շինած է, և մէջը կայ քարաշէն փառաւոր մզկիթ մը, որ հին ատեն սրբոյն Սարգսի եկեղեցի էր, որոյ երկու քարաշէն բարձր զանգակատունները կան մինչև հիմա: Քաղքին մէջ կան երեւելի վաճառանոցներ, բաղնիքներ ու մզկիթներ՝ որոցմէ շատը հին ատեն եկեղեցի էին: Ասոնց մէջ անուանի է Քառասուն մանկանց գրմբեթաւոր ու զարդարուն եկեղեցին բոլոր քարէ շինած, որ հիմա մզկիթ է: Հայերը մէկ եկեղեցի միայն ունին որ է սուրբ Աստուածածնի եկեղեցին, Աբգար թագաւորէն շինուած: Ուրհայի մօտ կայ Հայոց «ուրհ» ջսուած քարաշէն ու փառաւոր վանքը, ուր բնակած է կ'ըսեն սուրբն Յակոբ Մծբնայ հայրապետը. և «ուրհ» Սարգիս վանքը, որոյ եկեղեցւոյն մէջ քարէ մեծ տապան մը կայ ուր թաղուած է կ'ըսեն սուրբն Եփրեմ ասորի: Սրբոյն Սարգսի վանքին մօտ կայ Աբգարու անուամբ եկեղեցի մը բոլոր ապառաժ քարի մէջ փորուած շատ աշխատութեամբ ու ծախքով, որոյ

քովերը այլ և այլ աւերակներ կան, որ Աբգար
Թագաւորին ամարանոցներն էին կ'ըսեն: Կայ նաև
մութ քարանձաւ մը ուր երկու գերեզման կան,
մէկը Աբգար Թագաւորինն է կ'ըսեն, մէկալը իր
Աբգիու իշխանին:

Ռաբբի կամ Ռաբի որ հին ատեն երևելի քա-
ղաք էր, բայց հիմա մեծ մասը աւերակ է: Ասոր
հիւսիսային կողմը կ'իյնան Խառան քաղքին աւե-
րակները:

Մէրփին ամուր բերդաքաղաք է, բարձր ապա-
ռաժ լերան վրայ շինած ու պարսպով պատած,
ունի շատ մզկիթներ և բաղնիքներ. կաթողիկէ
հայերն ալ եպիսկոպոսանիստ եկեղեցի մը ու-
նին: Մերոփինն շրջակայ սահմանը բարեբեր է, և
հարաւային արևելեան կողմը կ'իյնայ Մծբին կամ
Նիփփին քաղքին աւերակները, ուր կան ամբողջ
մնացած սրբոյն Յակոբայ Մծբնայ եկեղեցին և ու-
րիշ մէկ քանի շէնքեր:

Ճէշէրէ բերդաքաղաք, կ'իյնայ Տիգրիս կամ
Շադ գետոյն արևմտեան կողմը, որ երբոր բարձ-
րանայ ամռան մէջ, քաղքին չորս գին կղզւոյ
պէս կը պատէ, անոր համար Ճէշիրէ ըսուած է,
որ արաբացւոց լեզուով կղզի ըսել է, հայերէն ալ
Գղիրա ըսուեր է: Այս քաղքին իշխանութիւնը
իր շրջակայ սահմանովը մէկտեղ քիւրտերուն
ձեռքն է, և ասոր անունովը հիմա բոլոր Միջա-
գետք Իւ Ճէշէրէ կ'ըսուի: — Այս կողմերս, և Ա-
ֆփիէ քաղքին ու Սինճաւ քաղքին և լերանց կող-
մերը կը բնակին շատ Եզլիտի աղանդաւորք, որոնք
կէս հեթանոս կէս մահմետական են, քրիստոնէա-
կան աւանդութիւններ ալ ունին:

Կ Ի Լ Ի Կ Ի Լ

Կիլիկիան որ հիմա կ'ըսուի Ասիա, կ'իյնայ Միջերկրական ծովուն քով Գարամանիային հարաւային դին: Օգը ամուռան մէջ շատ տաք ունէ՛ղացուցիչ է և գլխաւոր քաղաքները գրեթէ բոլոր ցած ու տաք տեղ շինուած ըլլալուն համար՝ ամառը մէջի բնակիչները բոլոր գեղերու մէջ կը ցրուին: Երկիրը լեռնոտ, բայց շատ բարեբեր է. մանաւանդ բամբակը խիստ առատ է: Գլխաւոր գետերն են Ճիհան և Սէյհուն. կան ուրիշ մանր գետեր ալ: Բնակիչներուն մեծ մասը տաճիկ, քիւրտ և հայ են:

Գլխաւոր քաղաքներն են ԱՏՅՆԱ բերդաքաղաք՝ Սէյհունի քով որ հին ասէն կ'ըսուէր Սաւոս, որոյ վրայ քաղքին դիմացը քարաշէն մեծ կամուրջ շինած է: Վաճառականութիւնը բանուկ է. և ամառը օգը գէշ և միասակար, անոր համար բնակիչները կը ցրուին գեղերու և ամարանոցներու մէջ: Բնակչաց թիւն է 20,000:

Սի՞ բերդաքաղաք, որոյ չորս կողմը ամուր պարսպով պատած է, բայց տեղ տեղ փլփլած: Քաղքին հարաւային կողմն է կաթողիկոսարանը, ուր հայոց առանձին կաթողիկոս կը նստի, որ կ'իշխէ Կիլիկիոյ և փոքր հայոց մէջ եղած հայերուն վրայ: Հին շէնքերէն մնացած են հիմա գանձատունը, բանտը, սրբոյն Սոփիայ եկեղեցին, որոյ մօտ է Ռուբինեանց թագաւորական պալատը

կամ դարսպար. բայց ամէնքն ալ երեսէ թողած
ու կէս մը աւերակ: Սոց հիւսիսային կողմը կ'իյ-
նայ Պէրսպէր՝ բերդը լեռներու վըայ շինած, որ
հին ատեն կ'ըսուէր Բաբէր Բէրդ:

Անարզաբա բերդաքաղաք, Ճիհան կամ հին Պիւ-
ռամոս գետոյն քով շինած ու կրկին պարսպով
պատած. որ հիմա բոլորովին անբնակ է, և մէջը
կ'երևին շատ եկեղեցիներ, տուներ, պալատներ,
և այլն:

Միւս քաղաք որ հին ատեն կ'ըսուէր Մապու-
փա կամ Մամէսփա. մէջէն կ'անցնի Ճիհան գետը,
և ունի բերդ մը:

ԹԱՐՍՈՒՍ կամ Թէրփա քաղաք որ հին ատեն
կ'ըսուէր Տարսոն, շինուած է Միջերկրական ծո-
վուն մօտ Կիւղնոս կամ Գարասու գետոյն Մի-
ջերկրական ծովը թափելու տեղոյն մօտ: Հին
Տարսոն քաղքին ընդարձակ աւերակները ասոր
քովը կ'իյնան, որ առաջ շատ ծաղկած էր վաճա-
ռականութեամբ: Հիմա նաւահանգիստն է Մէր-
փն գեղը, քաղքէն հինգ ժամ հեռու. բնակչաց
թիւն է 3,000: Տարսոնի մօտ է Նէճրոս-Գաւէ, որ
է 1 լամբրոն բերդը:

Այսս կամ Փայսս քաղաք Միջերկրական ծոցոյն
քով. ունի ծովեզերեայ ամուր բերդ և նաւահան-
գիստ: Պէյլան կամ Պէլէնի՝ լերանց մէջ քաղաքա-
ւան մըն է, իբր 1000 տունով, կէսը հայ:

Մարաշու գաւառը կ'իյնայ Ատանային ու Գա-
րամանիային արևելեան կողմը Եփրատ գետոյն
քով, որ հին ատեն կ'ըսուէր Կոմագեն կամ Կո-
մագ, ետքէն ըսուեցաւ Եփրատացոյ աշխարհ, և հի-
մա կ'ըսուի Մարաշ համանուն գլխաւոր քաղքին

անուանով: Մակայն Հիմակուան Մարաշու նա-
հանգը հին Եփրատացուց երկրէն շատ աւելի
ընդարձակ է, և կը հասնի ինչուան Մալաթիա
կամ Մելիտինէ, հին ատենուան Երրորդ Հայոց
մէկ մասը մէջը բովանդակելով Մելիտինէ ու Սա-
մոսիա քաղաքներուն հետ մէկտեղ: Երկիրը բա-
րեբեր է, գլխաւոր բերքն է բրինձ, ցորեն, բամ-
բակ, և այլն: Ունի երկրթի հանք Մարաշ քաղ-
քին ու Զէյթունի սահմանները:

Գլխաւոր քաղաքն է Մարաշ որ հին ատեն Գեր-
ժանի կ'ըսուէր, և ունի բերդ բարձր բլրոյ վրայ շի-
նած: Մէջը շատ բաղնիքներ և մզկիթներ կան.
բնակիչներն են 20,000, որոնցմէ 600 տուն հայ.
գլխաւոր արուեստնին է ներկարարութիւն ու ոս-
տայնանկութիւն:

Այնթափ կամ Այնթափ բերդաքաղաք, որոյ բնա-
կիչներն են 40-50,000. որոնցմէ 10,000ի չափ
հայք են: Օդը առողջարար, բայց ստէպ ստէպ
երկրաշարժներ կ'ըլլան:

Զէյթունի կամ Զէյթուն քաղաք, բնակիչները բո-
լոր հայ են՝ կարիճ և ինքնագլուխ մարդիկ, 1,000
տունէն աւելի. քաղաքին երկու կողմէն ջուր կ'անց-
նի: Մէջը եօթն եկեղեցի կայ և քովը Աստուա-
ծածնայ վանքը, ուր կը նստի եպիսկոպոսը. քովերն
ալ երկաթի հանք կայ որ տեղացիք կը բանին:

Ունի գեղ որ Զէյթունէն վեց ժամ հեռու է,
ասոր մէջն է սրբոյն Ստեփանոսի ունեցւոյն վան-
քը, և մատուռ մը որոյ մէջն է իր գերեզմանը, և
մեծ ուխտատեղի է: Ունի մօտ է Ֆըռնուզ աւա-
նը, 600 տուն հայ բնակչօք. ունի վանք մը Ս. Կա-
րապէտ անուանով, ուր եպիսկոպոս կը նստի:

ԱՐԱՅԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԱՅԻՈՅ մէջ հին ատենը այլ և այլ բնակիչներ կային վրանաբնակ. եօթներորդ դարուն մէջ Մէհէմմէտ ասոնց մեծ մասը միացուց, որ զօրաւոր տէրութիւն մը ձևացան ու քիչ ատենի մէջ տարածուեցան իրենց երկրէն ինչուան Սպանիոյ ծայրը. բայց Օսմանցիք բոլորովին վերուցին ասոնց տէրութիւնը: Հիմա Արաբիոյ բնակիչներէն ոմանք Փէլլահ կ'ըսուին, որ երկրագործութիւն կ'ընեն, ոմանք ալ Պէրէշէ, որ վրանաբնակ ու հովիւ են:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Արաբիոյ սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Տաճկաստանն է, արեւելքէն Պարսից ծոցը, հարաւէն Հնդկաց ովկիանոսը, արեւմուտքէն Կարմիր ծովը:

Տարածութիւնն է 800,000 քառակուսի մղոն:

Երկիրն ընդհանրապէս դաշտային ու աւազուտ է: Արաբիոյ մէջ են երկու անուանի լեռները՝ Սինա ու Քորէբ:

Օղը չոր ու խիստ տաք է, մանաւանդ հիւսիսային կողմը, ուր շատ խորշակ ալ կ'ըլլայ, ու անձրեւ խիստ քիչ կուգայ:

Հողն անբեր է . բայց Եմէն գաւառը սաստիկ պտղաբեր ըլլալուն՝ Երջանի՛ Արաբիա կ'ըսուի :

Գլխաւոր բերքն է խնկեղէն , ձէթ , շաքարի եղէգ , բամբակ , աղնիւ խաճուէ , արմաւ , թուղ , բալասան : Կենդանիներէն ալ շատ անուանի է ձին . ունի նաև ուղտ , ջայլամ , կապիկ . Կարմիր ծովուն մէջէն աղէկ բուստ (Ֆէրճան) կ'ելլէ , Պարսից ծոցէն ալ մարգրիտ :

Բնակիչն է 12,000,000 :

Կրօնքը մահմետական :

Երկրին մեծ մասը Օսմանեաց ձեռքն է . մէկալ տեղուանքը այլ և այլ շէխերու և իմամներու ձեռքով կը կառավարուին :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՄԵՔՔԵ (60,000) Մէհմէտին ծնած քաղաքն է . Տաճկաց հաճիները հոս կուգան Քեապէն տեսնելու :

ՄԵՏՆԵ (6,000) հոս մեռած է Մէհմէտ , որ Մէքքէէն հոս քաշուեր էր 622ին . անոր համար հիճրէն ըսուած թուականը ան տարիէն կը սկսի :

ՄԱՀԿԱԴ (60,000) Էօմէնի ծոցին վրայ Արաբիոյ ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է . ասոր քովէրը կապարի հանք կայ :

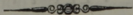
ՃԻՏՏԵ (15,000) Կարմիր ծովուն վրայ Մէքքէի նաւահանգիստը կը սեպուի , և կեդրոն վաճառականութեան Եգիպտոսի , Հնդկաց և Արաբիոյ :

ՄՈՒՔԱ (5,000) Կարմիր ծովուն վրայ բանուկ նաւահանգիստ է , ու Եմէնի խաճուէն ասոր անունովը Մոքայի խաճուէ ալ կ'ըսուի :

ԱՏԷՆ. Համանուն գաւառի մը գլխաւոր քաղաքն է Եմէնի մէջ. Արաբիոյ վաճառաշահ նաւահանգիստներէն մէկն է Հնդկաց ծովուն վրայ: Անգղիացիք հոս հաստատուեցան 1838ին:

Կարմիր ծովուն քովերն է Սինա լեռը, որուն վրայ հռոմի վանք մը կայ՝ սուրբ Կատարինէ ըսուած՝ բերդի նման:

Արաբիոյ ներսի կողմը 60,000 հրեայ կայ վրանաբնակ՝ Ուրդի Թեաքայ ըսուած:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ ատենով աշխարհիս ամենէն մեծ թագաւորութիւններէն մէկն էր. եօթներորդ դարուն մէջ Արաբացիք առին, ու իրենց հաւատքը Պարսից սորվեցուցին: Քիչ ատենէն Պարսիկները զօրանալով իրենց երկրին մէկ մասը նորէն ձեռք ձգեցին. իսկ 1747ին բոլոր երկիրը երկու տէրութիւն բաժնուեցաւ. այսինքն Իրան կամ բուն Պարսկաստան, և Աֆղանիստան, որուն մէջ է Խորասան ու Պէշուաճիստան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Պարսկաստանի սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանը, Կասպից ծովն ու Թուրքաստանն է. արեւելքէն Աֆղանիստանը, Խորասան ու Պելուճիստանը. հարաւէն Էօմէն ու Պարսից ծոցը. արեւմուտքէն Ասիոյ Տաճկաստանը :

Տարածութիւնն է 400,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրը լեռնոտ ու բարեբեր է :

Օդը հիւսիսային կողմը բարեխառն է, իսկ հարաւային կողմը տաք :

Գլխաւոր բերքերն են երկաթ, պղինձ, կապար, մարմարիոն, նաւթ, ցորեն, բրինձ, գինի, ազնիւ պտուղներ, կտաւ, կանեփ, մետաքս, բամբակ, բուրդ, ծխախոտ, մեկոն, և մարգարիտ : Ձին ալ անուանի է, ինչպէս նաեւ ուղտը, ոչխարներն և ուրիշ կենդանիք :

Բնակիչն է 10,000,000, մեծ մասը պարսիկ, միացածը տաճիկ, քիւրտ, թիւրքմէն, հրեայ, հայ :

Կրօնքն է մահմետականութիւն՝ Ալիին ազանդը :

Տէրութեան կառավարութիւնն է ազատ միապետական :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԳԻՆԸՐԱՆ (80,000) Պարսից շահը հոս կը նստի 1794էն ՚ի վեր. ամառուան օդը վնասակար է :

ՊԱՆՃՌՈՒՇ (230,000) Կասպից ծովուն մօտ, Պարսկաստանի ամենէն վաճառաշահ ու բազմամարդ քաղաքն է :

ԱՍՊԱՀԱՆ (60,000) Պարսից առաջին մայրաքաղաքը, արևելքի մեծ ու աղուոր քաղաքներէն մէկն է: Քոյն է նոր Զուղան՝ որ հին Զուղայէն քշուած հայերուն բնակած տեղն է:

ՇԻՐԱԶ (52,000) ասոր գինին ու վարդի եղը շատ ազնիւ է: Աս քաղաքիս մօտ են Ստահր կամ Պերսեպոլիս քաղաքին աւերակները, որ հին առէն Պարսկաստանի մայրաքաղաքն էր:

ՀԱՄԱՏԱՆ (45,000) հին Եկբատան քաղաքին տեղը շինած է. մորթի գործարաններ ունի:

ԳԱԶՊԻՆ (40,000) Պարսկաստանի մեծ քաղաքներէն մէկն է, արուեստները շատ ծաղկած. ազնիւ գինի, սիստակ (Քլարի), մետաքս ու կարպետ ունի:

ԵԶՏ (35,000) վաճառաշահ քաղաք է. հոս կրակապաշտ սարսիկներ կան:

ՊԷՆՏԵՐԱՊԱՍԻ (20,000) Պարսկային ծոցին վերայ բանուկ նաւահանգիստ է:

ԱՖՂԱՆԻՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՖՂԱՆՆԵՐԸ հին Աղուանք ազգն են, զորոնք թաթարները Հայաստանէն հոս քշեր ու տաճկըցուցեր են: Ասոնք ատենով Պարսից տակն էին, բայց 1747ին ինքնագլուխ տէրութիւն ունեցան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Աֆղանիստանի սահմանը հիւսիսէն Պարսկաստանն է, արևելքէն Հնդկաստանը, հարաւէն Հընդկաց ծովը, արևմուտքէն Պարսկային ծոցը:

Տարածութիւնն է 200,000 քառակուսի մղոն: Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է, բայց արևելեան կողմը աւազուտ:

Հողը շատ բարեբեր է, և օգն առողջ:

Բերքն է ամէն տեսակ ցորեն, ստուղ ու կենդանի. ունի նաև առիւծ, վագր, ընձառիւծ, բորենի, գայլ և արջ: Ունի ոսկի, արծաթ, երկաթ, սնդիկ, կապար, սիլինձ և ուրիշ մետաղներու հանքեր:

Բնակիչն է 10,000,000, աֆղան, պարսիկ, հնդիկ:

Կրօնքը մահմետական:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՔԵՍՊԻԼ կամ ՔԵՊՈՒԼ (80,000) գլխաւոր վա-
ճառքն է աղէկ ձի, ցորեն և պտուղ :

ՔԱՏՏԱՀԱՐ (100,000) ամուր բերդով բոլոր
երկրին հին մայրաքաղաքն ու առուտուրի տեղն է :

ՀԷՐԱՒ (100,000) Խորասանի ամենէն մեծ քա-
ղաքն է :

ՊԷԼՈՒՃԻՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԷԼՈՒՃԻՍՏԱՆԸ հարիւր տարի առաջ Պարսից
հնազանդեցաւ, բայց ետքը ինքնագլուխ եղաւ :
Անգղիացիք պատերազմով առին մայրաքաղաքը
յամին 1839 և բնիկ կառավարիչ մը նստեցուցին
ու ետ քաշուեցան :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Պէլուճիստանի սահմանը հիւսիսէն Աֆղանիս-
տանն է, արեւելքէն Հնդկաստանը, հարաւէն
Պարսից ծոցը ու արեւմուտքէն Պարսկաստանը :
Տարածութիւնն է 180,000 քառակուսի մղոն :

Երկիրը լեռնոտ է, բայց ընդարձակ աւազուտ
անապատներ ալ ունի :

Հողն այնչափ բարեբեր չէ, բայց աշխատանքով
տեսակ տեսակ ցորեններ կը հասցունէ :

Վայրի կենդանիները շատ են, ինչպէս վագր,
ընձառիւծ, բորենի և գայլ :

Բնակիչն է 2,000,000 • կրօնքը մահմետական :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՔԵԼԱԴ (20,000) մայրաքաղաքն է, և ամուր
բերդեր ունի :

ԿՈՒՆՏԱՎԱ (17,000) կառավարիչը ձմեռն հոս
կը նստի :

Կան նաև Սարաւան, Քէճ և Պէլա :

ԹՈՒՐԲԱՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԹՈՒՐԲԱՍՏԱՆԻՆ մէջ ատենով այլ և այլ ազատ
ցեղեր կը տիրէին. ասոնցմէ ելան ատեն ատեն Օս-
մանցիք, Հոնք, Թաթարները, և Լէնկ(թիմուրը՝ որ
մէկդիէն ինչուան Չինու սպարիսպը, մէկալ դիէն
ինչուան Միջերկրական ծովը տիրէ : Հիմակուան

ընտկիչներն են Իւզպէք, Պուխարացի, Թիւրքմէն
և Խըրղըզ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Թուրքաստանի սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է, արեւելքէն Չինու երկիրը, հարաւէն Պարսկաստանը, արեւմուտքէն Կասպից ծովը :

Տարածութիւնն է 500,000 քառակուսի մղոն :

Թուրքաստանը չորս գլխաւոր մաս կը բաժնուի .
Խըրղըզ, Խիվա, Պուխարա, Խոքանտ :

Երկիրը արեւելեան կողմը լեռնոտ ու խիստ բարեբեր է, բայց քիչ մշակած . միւս կողմերը ընդհանրապէս դաշտային և աւազուտ են . աղի լճեր ալ շատ ունի :

Օդը բարեխառն ու առողջարար է :

Գլխաւոր բերքն է ոսկի, արծաթ, յակինթ, մետաքս ու բամբակն ալ աղնիւ է :

Բնակիչն է 7,000,000 :

Կրօնքը մահմետականն :

Կառավարութիւնը չորս գլխաւոր ազատ խաներու ձեռքն է :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՊՈՒՒՍՐԱ (100,000) հին ու վաճառաշահ և Թուրքաստանին ամենէն ծաղկած քաղաքն է . շատ դպրոցներ ունի մահմետականներուն համար :

ՍՄԸՐՂԱՅՏ (10,000) վաճառաշահ քաղաք է . Լէնկթիմուրն իր աթոռը հոս գրեթէ կը, և ինչուան հիմա մէջը իր գերեզմանը կայ յասպիս քարէ :

ԽՒՎԱ (20,000) ասիկայ գերիներու վաճառք ունի :

ԽՈՔԱՆՏ (100,000) վաճառաշահ ու արուեստները ծաղկած քաղաք է :

ԲԱՀԼ ԿԱՄ ՊԱԼԽ (2,000) հին ատենը Բակտրիոյ Թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր , ուստի Ասիոյ ամենէն հին քաղաքներէն մէկն է :

Հ Ն Դ Կ Ա Ս Ս Ա Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿ ՈՒԹԻՒՆ

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ մէջ հին ատենը այլ և այլ ինքնագլուխ տէրութիւններ կային . 1100ին ատենները Աֆղանները տիրեցին հիւսիսային կողմերուն , ետքը Լէնկթիմուրը՝ ասոր Թոռներէն մէկը 1526ին Մողոլի տէրութիւնը հաստատեց հոն . բայց 1739ին Պարսից Նատըր շահը գնաց մէկ մասին տիրեց : Անկէց ետքը երբոր Մողոլներն ու Մահրադները իրարու գէմ կռոււտելու հետ էին , Եւրոպացիք սկսան տեղ տեղ ուղբերնին հաստատել : Իսկ 1700ին վերջերը անգղիացի վաճառականներն սկսան Հնդկաստանին Վալիադա ու Մաորաս քաղաքներուն տիրել . 1803ին Մողոլի տէրութիւնը ջնջեցին , Մահրադները նուաճեցին . 1821ին ալ գրեթէ բոլոր արևելեան Հնդկաստանի

տիրեցին : Անոր համար աս ընկերութիւնն որ
Հնդկաստանի ընկերութիւն կ'ըսուէր, ինչուան մօտ
տարիներս ինքնագլուխ հասարակապետութեան
պէս կը տիրէր հոն անբաւ հարստութեամբ . միայն
հարկատու էր Անգղիոյ թագաւորին, ու երբեմն
երբեմն համար կու տար երկրին կառավարութեա-
նը վրայ : Բայց վերջերս այս ընկերութեան իշխա-
նութիւնն անցաւ բոլորովին Անգղիոյ թագաւորին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Հնդկաստանի սահմանը հիւսիսէն Չինու եր-
կիրն է, արեւելքէն Չինու ծովը, հարաւէն Հնդ-
կաց ովկիանոսը, արեւմուտքէն Աֆղանիստանը :

Տարածութիւնն է գրեթէ 1,000,000 քառա-
կուսի մղոն :

Հնդկաստան երկու գլխաւոր մաս կը բաժնուի .
մէյմը բուն Հնդկաստան կամ Գանգէսէն ասդիս
եղած երկիրները, մէյմըն ալ Հնդկա-Չին կամ
Գանգէսէն անդին եղածները :

Գլխաւոր լեռներն են Հիմալայա ըսուած բարձր
գօտիները, որոնց վրայ Գամալարի և Տավալակիրի՝
աշխարհիս վրայ ամենէն բարձր լեռներն են, որոց
առաջինը՝ ծովուն երեսէն 9,000 մէգր բարձր է,
իսկ երկրորդը 8,600 մէգր . Կադ լեռները՝ որ ին-
չուան Գոմորին կ'երթան, և Մոկ լեռները որ ին-
չուան Մալաբարային ծայրը կը հասնին :

Գլխաւոր գետերն են Ինդոս, Գանգէս և Պրահ-
մաբուդրա :

Հողն ընդհանրապէս խիստ բարեբեր է :

Օդը չոր ու տաք . ձիւն գրեթէ ոչ երբեք կու-

գայ, անձրեւներն ալ կանոնաւոր ժամանակ ունին, որ ամիսներով կու գան:

Գլխաւոր բերքերն են առատ ոսկի և ադամանդ՝ Կոլգոնտ գաւառին ու Պիրմանի տէրութեան մէջ. Սէյլան կղզիին քովերէն ազնիւ մարգարիտ կ'ելէ. Մալաիվեան կղզիներուն քովերէն ալ տեսակ մը ոստրէ կ'ելէ որ հնդկաստանցիք ստակի տեղ կը բանեցընեն: Բոյսերուն մէջ գլխաւորներն են բըրինձ, սրնան, շաքար, խնկեղէն, ափսոն, ազնիւ բամբակ ու մետաքս, արմաւ, սլամպու ըսուած եղէգը, թուզ և ազնիւ փայտ: Կենդանիներէն ալ շատ կը գոթւին ուղտ, վայրի այծ, փիղ, ռնդեղջիւր, վագր, առիւծ, սօա օձ, կապիկ, սիրամարդ և դրախտահաւ:

Բնակիչն է 200,000,000, մեծ մասը հնդիկ, մնացածը պարսիկ, հրեայ, հայ ու եւրոպացի ազգեր:

Լեզունին հնդկերէն է, որուն դրաբառը *սանսկրիտ* կ'ըսուի, իսկ աշխարհաբառը շատ տեսակ կը բաժնուի:

Արուեստներն ու ձեռագործները շատ ծաղկած են:

Կրօնքը կռասպաշտութիւն է՝ Պրահմայի աղանդը. հոգեփոխութեան հը հաւտան, անոր համար կենդանեաց պատիւ կ'ընեն, ու անոնց միսը չեն ուտեր. մասնաւոր կերպով կով կը պաշտեն իրենց *թափա* ըսուած կռատուններուն մէջ:

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԳԱՆԳԻՍԻՆ ԱՍԴԻՍ

Գանգէսէն ասդիս եղած երկիրները չորս կտոր
կը բաժնուին • Անգղիացւոց Հնդկաստան , Անգ-
ղիացւոց հարկատու երկիրներ , Ազաւ Հնդկաց
երկիրներ , ու Եւրոպայի այլ և այլ ազգաց տե-
ղուանք :

ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

ԿԵԼԿԱՏ (1,000,000) Հնդկաստանի ամենէն
ծաղկած քաղաքն է՝ Թէ՛ գիտութեան և Թէ՛ ա-
րուեստից կողմանէ : Անգղիական կառավարութե-
պետը հոս կը նստի • մեր ազգէն ալ չափաւոր
բազմութիւն կայ հոս , ու եկեղեցի մըն ալ ունին :
ՏԸԼԷԻ (200,000) Մողոլի Թագաւորութեան
մայրաքաղաքն է :

ԱԿՐԱ (100,000) ատենով զարդարուն քաղաք
էր , բայց հիմա երեսէ ձգուած է :

ՊԵՆԱՐԻՍ (600,000) Գանգէսին վրայ Հնդկաս-
տանցւոց ուսումնարանն ու մեծ ուխտատեղին է :

ՄՈՒՐԸԻՏԱՊԱՏ (146,000) շատ վաճառաշահ
քաղաք է :

ՏԱՔԲԱ (200,000) Գանգէսին վրայ ծաղկած
քաղաք է :

ՔԱՐԴԱՔ (40,000) աս քաղաքիս մօտ է Ճակը-
նագ կուռքին մեծ կռատունը :

ԳԱԼԻԳՈՒԴ (24,000) Եւրոպացիք Հնդկաստա-
նին մէջ առաջ աս քաղաքս ունեցան :

ՄԱՏՐԱՍ (502,000) Պենկալայի ծոցին վրայ շատ

վաճառաշահ քաղաք է. բամբակի ու ապակիի գործարաններ ունի. մեր ազգէն ալ երևելի վաճառականներ ու ժողովուրդ կայ հոս, ինչպէս նաև Հնդկաստանի ուրիշ քաղաքները :

ՍԻՐԻՆԿԱՐԱԴԱՆ (32,000) ատենով Հնդկաստանցւոց մեծ ցեղի մը մայրաքաղաքն էր :

ՊՈՄՊԵՅԻ (253,000) պզտի կղզիի մը մէջ Անգղիացւոց վաճառականութեանը գլխաւոր քաղաքն է. հոս կրահապաշտ Պարսիկներ կան որ մեծ կրակատուն ալ ունին :

ԱՃՄԻՐ (25,000) ամուր քաղաք է. բնակիչները երկրագործութենէն զատ ուրիշ արօւեստ չեն գիտեր :

ԳԱՄՊԱՅԱ (30,000) վաճառաշահ քաղաք է, բայց հաւահանգիստը շատ վտանգաւոր՝ ծանծաղուտ ըլլալուն համար :

ԱՀՄԷՏԱՊԱՏ (100,000) ատենով ծաղկած էր, հիմա կէսն աւերակ է :

ՍՈՒՐԱԴ (160,000) ամուր քաղաք է, և բանուկ ու վաճառաշահ հաւահանգիստ ունի :

ԲՈՒՆԱ (150,000) Հնդկաստանցւոց թագաւորութեան ետքի մայրաքաղաքն էր :

ՍԻՅԼԱՆ (1,500,000) կղզին ալ Անգղիացւոց ձեռքն է. գլխաւոր քաղաքն է Գոլոմպոյ (40,000) :

ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ ՀԱՐԿԱՏՈՒ

ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ԼՈՒՔՆՈՎ (300,000) Մողոլի տէրութեան վերջուէն ետքը՝ Հնդկաստանին ծաղկած քաղաքն աւ է :

ՈՒՃԷՆ (160,000) ուխտատեղի է Հնդկաց' բազմաթիւ բակոտներուն համար:

ՀԱՅՏԵՐԱՊԱՏ (200,000) մեծ ու անուանի քաղաք է:

ԿՈՒԳՈՆՏ • ամրոց և երբեմն մայրաքաղաք համանուն տէրութեան • ադամանդի մեծ վաճառականութիւն ունի:

ԱՐԷՆԿԱՊԱՏ (60,000) մեծ քաղաք է, բայց կէսը աւերակ:

ՊԵՃԲՈՒՐ • երբեմն անուանի քաղաք էր մի լիոն մը բնակչօք, հիմա կիսաւեր է:

ՄԱՅՍՈՒՐ (50,000) համանուն տէրութեան մայրաքաղաքն է:

ԳՈՉԻՆ (30,000) Մալապարի ափանցը վրայ նաւահանգիստ է:

ՆԱԿԲՈՒՐ (115,000)	}	ասոնք ալ մէյմէկ թագաւորութիւններու մայրաքաղաքներ են:
ՊԱՐՈՏԱ (100,000)		

ԼԱԳԵՏԻՎԵԱՆ կղզիներն ալ Անգղիացւոց պաշտպանութեան տակն են, թէպէտ և տեղացի իշխան մը կը տիրէ հոն:

ԱՂԱՏ ՀՆԴԿԱՅ ԵՐԿԻՐՆԵՐ

ԼԱՀՈՐ (100,000) ատենով շատ անուանի էր • ասոր ոչխարներուն բուրդը բարակ ու աղնիւ է: Յամին 1849 Անգղիացւոց ձեռքն անցաւ:

ՓԷՇԱՎԷՐ (70,000) ունի գործարան բամբակի, մետաքսի և սալատ արքունի:

ԱՄՐԵԳՍԻՐ (100,000) ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է:

Մ ՈՒԼԴԱՆ (60,000) արուեստից կողմանէ ծաղկած • անուանի է մահճատական ուսումնարանը :

ՔԱԴՄԱՆՏՈՒ (20,000) Նէբալի Թագաւորութեան մայրաքաղաքն է • շատ կուստուներ կան մէջը :

ԿԱՇՄԻՐ (150,000) խիստ անուանի է ազնիւ շալերուն համար :

ՄԱԼՏԱՎԵՆ կղզիները, որ հազարաւոր մանր Ժայռերէ ձևացած են • ասոնց մէջ 40 կամ 50 մը կայ որ աւելի մեծ են, բարեբեր ու բազմամարդ, և մէկ Թագաւոր մը ունին՝ որ Մալէ կղզին կը նստի :

ԵՒՐՈՊԱՅԻ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ԱԶԳԵՐՈՒՆ

ՏԵՂՈՒԱՆՔԸ

ԲՈՆԻՒՇԵՐԻ (25,000) | Գաղղիացւոց ձեռքը՝
ՉԱՏԵՐՆԱՎՈՐ (30,000) | Երկուքն ալ վաճառաշահ քաղաքներ են :

ԿՈՍ (30000) Բորդուգէզներուն ձեռքը՝ ամուր քաղաք է, և ապահով ու բանուկ նաւահանգիստ ունի :

ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ ԳԱՆԳԵՍԻՆ ԱՆԴԻՆ

Գանգէսէն անդին եղած երկիրը վեց մաս կը բաժնուի • Պիրման, Սիամ, Մալագգա, Աննամ, Անգղիացւոց երկիրները, և Կղզիները : Աս Թագաւորութիւնները գրեթէ ամէնն ալ ազատ միապետական են ու կուսպաշտ : Թէպէտ և վերջերս առաքելաշան քարոզիչներու աշխատանքովը քրիս-

տոնէութիւնը բաւական մտած է այս երկիրնե-
րուն մէջ :

Պ Ի Ր Մ Ա Ն

Պիրմանի տէրութիւնը առաջուց Բէկու Թա-
գաւորութեան տակն էր, բայց հիմա ազատ է :
Ասոր բնակիչները շատ պատիւ կ'ընեն Ճերմակ
փղի մը, որ Թագաւորին պալատին քովը մեծ պա-
լատ մը ունի . կ'ըսեն Թէ իրենց Թագաւորին հո-
գին ան փղին փորը պիտի մտնէ : Վերջերս Անգ-
ղիացիք այս երկիրը կոխեցին և բոլոր հարաւային
մասին տիրեցին :

Պիրմանի բնակչաց թիւն է 4,000,000 :

ԱՒԱ (40,000) մայրաքաղաքն է :

ԱՄԱՐԱԲՈՒՐԱ	} Աւային այնչափ մօտ են աս երկու մեծամեծ քաղաքներն
ՍԱՅԿԱՆ	

որ անոր մասը կրնան սեպուիլ :

ԲԵԿՈՒ . ատենով զատ Թագաւորութիւն էր .
անուանի է ասոր բրգաձև կռատունը 300 ոտնա-
չափ բարձր : Այս քաղաքն Անգղիացւոց ձեռքն է :

ԻՒՆԿՈՒՆ (20,000) մեծ առուտուր ունի և շատ
նուէր կ'երթան հոն : Այս քաղաքն ալ հիմա
Անգղիացւոց ձեռքն է :

Ս Ի Ա Մ

Սիամի Թագաւորութիւնը ատենով պզտիկ էր,
բայց հիմա խիստ ընդարձակ է :

Բնակիչն է 6,000,000 :

ՊԵՆՔՈՒՔ (400,000) Սիամի մայրաքաղաքն է .
աս քաղաքիս բնակիչներուն մեծ մասը Չինացի
են . բոլոր շէնքերուն մէջ անուանի է մեծ կռա-
տունը , ուր 1,500 կուռք կայ :

ԱՅՈՒԹԻՅԱ (30,000) Մէնամ կղզւոյն վրայ հին
մայրաքաղաքն է . բաղմաթիւ բուրգեր , տաճար-
ներ և մեծագործ շինուածներ ունի :

ՄԱԼԱԳԳԱ

Աս թերակղզւոյն (1,000,000) արևելակողմը հի-
մա Սիամի տէրութեան ձեռքն անցած է . հարա-
ւակողման մասին բնակիչները վայրենի ու թափա-
ռական մարդիկ են , որ այլ և այլ իշխաններ ու-
նին իրարմէ ազատ . իսկ հիւսիսային կողմը Անգ-
ղիացւոց ձեռքն է , ինչպէս նաև ՄԱԼԱԳԳԱ
(60,000) քաղաքը :

ԱՆՆԱՄ

Աննամին բնակիչները (12,000,000) Չինաց լե-
զուն և աղանդն ունին , և շատը գետերու վրայ կը
բնակին նաւակներով :

Կը բովանդակէ երեք զատ երկիրներ ու չորրոր-
դի մըն ալ մէկ մասը . այսինքն Գոնկէին , Գոչին-
չին , Չամբա ու Գամպոճայի մէկ կտորը :

ՀՈՒԷ (100,000) գլխաւոր քաղաքն է , խիստ
ամուր ու վաճառաշահ :

ՔԱՅԱՈՅ (80,000)	} մեծ մեծ քաղաքներ են :
ՍԱՅԿՈՆ (180,000)	

ԳԱՄՊՈՃ (40,000) արքունի պալատ և ձե-
հեաններ ունի :

ԱՆԳՂԻԱՑԻՈՑ ԵՐԿԻՐՆԵՐԸ

Անգղիացւոց երկիրներուն բնակիչներէն ոմանք
ինքնագլուխ են, ոմանք հարկատու :

ԱՐԱԳԱՆ (100,000) } խիստ վաճառաւահ քա-

ՍԽԿԱԲՈՒՐ (24,000) } ղաքներ են :

ԿՂԶԻՆԵՐԸ

Գանդէսէն անդին եղած կղզիներն են ԱՆՏԱՄԱՆ
և ՆԻԳՈՊԱՐ կղզիները : Ասոնց բնակիչները քի-
չուոր ու ինքնագլուխ են :

Չ Ի Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՈՒՅՐԶԻՍ առաջին ծաղկած տէրութիւններուն մէկն է Չինը. բայց Չինացիք ուրիշ ամէն ազգերէն զատուած կենալնուն համար՝ արուեստի ու գիտութեան մէջ շատ առաջ գնացած չեն:

Թաթարներուն յարձակմունքէն ազատ մնալու համար՝ իրենց երկրին հիւսիսային կողմը 1,100 մղոն երկայնութեամբ պատ մը քաշած են. բայց եօթնևտասներորդ դարուն մէջ՝ Մանչու թաթարները տիրեցին Չիներուն, և հիմակուան Չինութեալորը անոնց ցեղէն է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Չինու սահմանը հիւսիսէն Ասիոյ Ռուսաստանն է, արևելքէն Մեծ ովկիանոսը, հարաւէն Հնդկաստանը, արևմուտքէն Թուրքաստանը:

Տարածութիւնն է 4,000,000 քառակուսի մղոն:

Տէրութիւնը հինգ գլխաւոր մաս կը բաժնուի. բուն Չին, Չինու թաթարստան, Գորէա, Չինաց հարկատու երկիրներ ու Կղզիները:

Երկիրն ընդհանրապէս դաշտային ու աղէկ մշակած է. բայց արևմտեան ու հիւսիսային կողմերը լեռնոտ են:

Օդը բարեխառն, տեղ տեղ ալ շատ տաք է :

Հողը խիստ բարեբեր է :

Գլխաւոր բերքն է չայ, քափուր, մետաքս, բամբակ, վերնիճ, յախճապակ, մուշկ, այծու բուրդ, և թանաք : Շերամի որդը և ոսկեգոյն կարմրախայտ ձուկը Չինէն Եւրոպա եկած են :

Եւրոպացիք ընդհանրապէս Գանդոնէն ներս չէին կրնար երթալ վաճառականութեան համար . միայն Անգղիացիք 1842ին Չինու տէրութեան հետ դաշնագրութիւն ընելով՝ հրաման առին որ աս հինգ քաղաքներու մէջ կարենան վաճառականութիւն ընել, Գանդոն, Սուչէու, Հիամէն, Նինկբօ, և Շանկհաւ : Բայց 1860ին յաղթութեամբ Գաղղիացւոց և Անգղիացւոց՝ Չինու նաւահանգիստները բացուեցան Եւրոպացւոց վաճառականութեանը :

Բնակիչն է 415,000,000, որով աշխարհիս մէջ ամենէն բազմամարդ տէրութիւնն է :

Կրօնքը կոապաշտութիւն, բայց կարդացողներն ու մեծերը Կոնփուկիոսի աղանդին կը հետեին, հասարակ Ժողովուրդը Փոյի աղանդին : Միլիոնէն աւելի հրէայ կայ տէրութեան մէջ՝ հին ատենէ մտած . քանի մը հազար ալ կաթողիկէ քրիստոնէայ՝ որ գրեթէ միշտ հալածանքի մէջ էին առաջ, բայց հիմա կրօնից ազատութիւն կայ :

Զօրքն է 1,500,000 . նաւատորմիդը 826 կտոր նաւ :

Կառավարութիւնն է ազատ միապետութիւն . իշխանները Մանպաւին կ'ըսուին :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԲԵՔԻՆ (2,000,000) աշխարհիս ամենէն մեծ քաղաքը կը սեպուի, ու երկու կտոր կը բաժնուի. մէկուն մէջ թաթարները կը բնակին, մէկալին մէջ Չինները. մեծագործ է թագաւորական պալատը՝ որ գրեթէ վեց մղոն շրջապատ ունի: Հատ հսկայածէ կռատուններ կան մէջը, կաթողիկէ մայր եկեղեցի մը, Ռուսաց վանք մը և եկեղեցի մը:

ԳԱՆԴՈՆ (100,000) Եւրոպացի վաճառականներն աս քաղաքս կրնան գալ. ասոր մեծ վաճառքը չայ է:

ՆԱՆՔԻՆ կամ **ՔԵՆՆԻՆ** (800,000) ինչուան 1421 ասիկայ էր Չինու մայրաքաղաքը. անուանի է ասոր աշտարակն ինը յարկով ու 200 ոտք բարձրութեամբ, որ վերէն'ի վար յախճապակով զարդարուած է:

ՄԱՔԱՍ (33,000) աս քաղաքիս մեծ մասը Բորդուգէզներուն ձեռքն է:

ԼԱՍՍԱ (80,000) Դիպէդի գլխաւոր քաղաքն է. ասոր մօտ կը բնակի Փոյի կրօնքին գլխաւորն որ Տալայի լաճա կ'ըսուի:

ՍՈՒՉԻՈՒ (600,000) արուեստի ու վաճառականութեան կողմանէ ծաղկած քաղաք է. շատ ուսումնական մարդիկ ալ կը բնակին մէջը:

ՀԻՍՄԷՆ կամ **ԷՄՈՒՅ** (250,000) շատ վաճառաշատ ու բանուկ նաւահանգիստ ունի:

ՆԻՍԿՐՕ (300,000) աս քաղաքը միայն արտօնութիւն ունի ճաբոնի հետ վաճառականութիւն ընելու:

ՀԱՆԿՉԻՈՒ (700,000) հարաւային Չինու գլխաւոր քաղաքն է:

ՇԱՆԿՀԱՒ (500,000) ասոր նաւահանգիստը՝ տարին 20,000 նաւ կը մանէ կ'ըսեն:

ՆԱՆՉԱՆԿ (300,000) ասոր մեծ վաճառքն է յախճապակ՝ որ մօտերը կը շինուի:

ԳՈՐԷՅՆ բազմամարդ երկիր մըն է՝ որ ութը գաւառ կը բաժնուի. բայց Եւրոպացիք խիստ քիչ տեղեկութիւն ունին վրան:

ՀՈՆԿՔՈՆԿ (30,000) կղզեակ Գանդոն գետին բերանը, կալուած Անգղիացւոց 1842էն ետև: Գլխաւոր քաղաքն է Վիկտորիա (13,000):

Չինու կղզիներուն մէջ անուանիններն են ՀԱՅՆԱՆ, ՖՈՐՄՕՋԱ ու ԲԷՍԳԱՏՈՐԷՍ:

Ճ Ա Բ Ո Ն

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՃԱՐՈՆԻ երկիրը թէպէտ երեքտասաներորդ դարուն մէջ սկսաւ ծանօթ ըլլալ Եւրոպացւոց, բայց վրան աւելի տեղեկութիւն առնողներն եղան Բորդուգէզները 1542ին: Ճաբոնները Չինեւրուն մէկ ցեղը կը սեպուին, բայց հիմա անոնցմէ աւելի ծաղկած են թէ՛ արուեստի և թէ՛ պատե-

բաղմի մէջ: Տէրութեան մէջ օտար ազգէ մտրդ
չէր կրնար մտնել. երկրցիք ալ իրենց տէրութե-
նէն դուրս չէին կրնար ելլել, չէ նէ սլատիժնին
մահ էր. կը յուսացուի որ ասկէ ետքը ուրիշ ազ-
գաց հեա բարեկամութիւն ունենան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ճաբոնի տէրութիւնը աս չորս գլխաւոր կղզի-
ներէս ձևացած է. Նիժոն, ՍիքոքՖ, Բիուսիու
և Եսոյ: Ասոնց չորս գին սլատած է Արևելեան
ովկիանոսը, որ մեծ Թաթարստանին արևելեան
կողմն է:

Տարածութիւնն է 180,000 քառակուսի մղոն:

Երկիրը լեռնոտ է, և շատ հրաբուխներ ունի.
անոր համար գետնաշարժ ալ շատ կ'ըլլայ հոն:

Հողը բարեբեր ու աղէկ մշակած է:

Գլխաւոր բերքերն են ոսկի, արծաթ, պղինձ,
երկաթ, աղնիւ քարեր, քափուր, չայ, բամբակ,
մետաքս և յախճապակ:

Բնակիչը 40,000,000, ամէնքը կռապաշտ:

Կառավարութիւնն երկու հոգւոյ ձեռք է. մէկը
Տայեի կ'ըսուի, որ հաւատոյ բաներուն կը խառ-
նուի. մէկալը Քուպայ, որ տէրութիւնը կը կառա-
վարէ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԵՏՈՅ (1,500,000) Ասիոյ մեծ ու աղուոր քա-
ղաքներէն մէկն է. հոս կը նստի իրենց Քուպայ
կամ Սէփ-ն թագաւորը:

ՕՍԵՔԱ. վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի :

ՄԻՆԲՈՅ (600,000) ուսման կողմանէ ճաբոնին ամենէն ծաղկած քաղաքն է . ընդարձակ գործարաններ ունի յախճասպակի, և ոսկւով, մետաքսով ու արծաթով հիւսուած ձեռագործներ : Տայիրին հոս կը նստի :

ՆԱՆԿԱՍԱՔԻ (50,000) երկար ատեն օտար ազգերն առ քաղաքս միայն կրնային մտնել վաճառականութեան համար :

ՍԻՄՈՏԱ. օտարաց բաց երեք նաւահանգիստներէն մէկն է :

ՉԱՔՈՏԱՏ. օտարաց բաց երեք նաւահանգիստներէն երրորդն է :

ՄԱՅՄԱՅ (50,000) Եսոյ կղզիին ծայրը վաճառաշահ քաղաք է :

ԼԻՈՒՔԻՈՒ կղզիներն ալ ճաբոնի մաս կը սեպուին, բայց առանձին թագաւոր մը ունին Չինու և ճաբոնի հարկատու :

ԱՓՐԻԿԷ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՓՐԻԿԷԻ սահմանը հիւսիսէն Միջերկրական ծովն է, արեւելքէն Վարմիր ծովն ու Հնդկաց ովկիանոսը, հարաւէն Հարաւային ովկիանոսը, արեւմուտքէն Ատլանտեան ովկիանոսը:

Տարածութիւնն է 8,500,000 քառակուսի մղոն:

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Ափրիկէն տասնութինը աշխարհք կը բաժնուի. ասոնցմէ երեքը հիւսիսային կողմն են, եօթը մեջտեղումնքը, ինը հարաւային կողմը:

Հիւսիսայիններն ասոնք են. Եգիպտոս, Պէրպէրիստան, Սահրա:

Միջիններն ասոնք են. Սենեկամպիա, հիւսիսային Վուինէա, Նիկրիտիա, Նուպիա, Եթովպիա, Ատէլ, Այան:

Հարաւայիններն ասոնք են. հարաւային Վուինէա, Օդդենդաղոց երկիրը, Գլուխ Բարեյուսոյ,

Քաֆրաստան, Մոնոմոդաբա, Մոզամպիբ, Ջան-
կէպար, Անժանթ երկիր, և Մատակասգար կըղ-
զին :

Ծ Ո Վ

Չորս սահմանակից ծով ունի Ափրիկէն. Մի-
ջերկրական ծովը, Ատլանտեան ովկիանոսը, Մեծ
ովկիանոսը և Հնդկաց ծովը :

Ծ Ո Յ

Ափրիկէի գլխաւոր ծոցերն ասոնք են .
Կուինէայի ծոց՝ Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ .
Արաբիոյ ծոց կամ Կարմիր ծով՝ Հնդկաց ծովուն
մէջ .
Սիրդ և Գապէս՝ Միջերկրական ծովուն մէջ :

Կ Ղ Ձ Ի

Ափրիկէի գլխաւոր կղզիներն ասոնք են .
Ասորեան կղզիները, Մատէրա կղզին, Գանարեան
կղզիները, Դաւարի գլխոյ կղզիները, Կուի-
նէայի ծոցին կղզիները, Սուրբ Մատթէոս,
Սուրբ Համբարձումն, Սուրբ Հեղինէ՝ Ատ-
լանտեան ովկիանոսին մէջ :
Մատակասգար, Սոգոդորա, Ջանզիպար, Սէյ-
չէլ, Գոմորեան կղզիները, և Մասգարենեան
կղզիները, որոնցմէ գլխաւորներն են Պուրպօն
կղզին, Գաղղիոյ կամ Մաւրիաիոս կղզին, և
Ռոարիկ կղզին՝ Հնդկաց ծովուն մէջ :

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ

Ափրիկէի գլխաւոր հրուանդաններն են .
Պոն , Սեւդա՝ Պէրպէրիստանի մէջ .
Պընդոյ կամ Սպիտակ՝ Սահրայի մէջ .
Դաւարի կամ Կանաչ գլուխ , Սուրբ Մարիամ ,
Կարմիր գլուխ՝ Սենեկամպիոյ մէջ .
Բալմա , Երեց ծագաց գլուխ՝ Հիւսիսային Կուի-
նէայի մէջ :
Լոբէզ , Նեկրոյ՝ հարաւային կուինէայի մէջ .
Դլուխ Բարեյուսոյ , Ակուհաս՝ Քաֆրաստանի
մէջ .
Տեղատոյ՝ Մոզամպիքի հիւսիսային դին .
Կարտաֆուի՝ Ատէլի արեւելեան դին .
Նադալ՝ Մատակասգարի հիւսիսային դին :

Լ Ե Ռ

Լեռներու հինգ գլխաւոր գօտի կայ Ափրիկէի
մէջ .
Առլա՝ Պէրպէրիստանի մէջ .
Քոնկ՝ Նիկրիաիոյ ու Կուինէայի մէջ .
Լուսնի լեռները՝ Եթովպիոյ հարաւային կողմը .
Լուբագա լեռները՝ Ափրիկէի հարաւային կողմը .
Մատակասգար՝ համանուն կղզիին մէջ :

Լ Ի Ճ

Ափրիկէի գլխաւոր լիճերն ասոնք են .
Չատ՝ Նիկրիաիոյ մէջ .

Տեմպէա՝ Եթովպիոյ մէջ .

Նիանզա կամ Վիկտորիա՝ Հասարակածին տակը :

Գ Ե Տ

Ափրիկէի գլխաւոր գետերն ասոնք են .

Նեղոս՝ որ կը թափի Միջերկրական ծովը .

Սենեկալ, Կամպիա, Նիկէր, Զայիրէ, Օրանժ .

Ատլանտեան ովկիանոսը .

Զամպէզ՝ Հնդկաց ծովը :

ՕԴ, ՀՈՂ, ԲԵՐԲ

Ափրիկէն այրեցած գօտիին տակն ըլլալուն համար սաստիկ տաք է . մեծ մասը երկու եղանակ ունի՝ մէկը չոր, մէկալն անձրեային, վասն զի վեց ամիս գրեթէ միակերպ անձրև կու գայ :

Երկիրը դաշտային է, և շատ տեղ մեծամեծ աւաղուտ անապատներ կան : Հողն ընդհանրապէս անբեր է . բայց գետերուն քովերը քիչ մը պտղաբեր են . աւաղի անապատներուն մէջ ալ տեղ տեղ կղզիի պէս երկիրներ կան Ուսիւ ըսուած՝ որ շատ բարեբեր են :

Գլխաւոր բերքերն են արմաւ, թուզ, ժանտա, թուզ, քոքօ, կասիա, խէժ, խնկեղէն, պասպապ ծառը՝ որ աշխարհիս մէջ ամենէն խոշոր ծառն է, և ուրիշ աղնիւ փայտեր . տեղ տեղ ալ կը գտնուի բրինձ, շաքար, սղպեղ, բամբակ, կտաւ, լեղակ, ոսկի, արծաթ, երկաթ ու քարեր :

Բարեյուսոյ գլխոյն գինին խիստ աղնիւ է :

Կենդանիներուն մէջ գլխաւորներն են առիւծ,

վազր, ինձ, յովազ, բորենի, ռնգեղջիւր, գոմէշ,
փիղ, ընձուղտ, վայրի էշ, կոկորդիլոս, ձիագե-
տի, տեսակ տեսակ կապիկներ, մեծամեծ օձեր,
ջայլամ, թուլթակ և կռունկ :

ԲՆԱԿԻՉ, ԿՐՕՆՔ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ,
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ափրիկէի բնակիչն է 140,000,000, գոյներնին
սև, բնութեամբ ընդհանրապէս պակասամիտ,
տգէտ ու վայրենի :

Կրօնքը՝ Եգիպտոսին, Պէրպէրիստանին ու Նու-
պիայի մէջ մահմետական է, Եթովպիայինը քրիս-
տոնեայ, իսկ մէկալ տեղերունը կռապաշտ :

Քաղաքականութեան կողմանէ Ափրիկէի մեծ
մասը բարբարոսութեան մէջ մնացած է . ինչուան
հարկաւոր արուեստներն ալ հոն չեն գտնուիր . իսկ
ուսմունք ու գիտութիւն ամենեկին չկայ : Միայն
Եգիպտոս ու Միջերկրականին ծովեզերքը քիչ մը
քաղաքականութիւն սկսած է :

Կառավարութիւններն ազատ միապետական են
Ափրիկէի մեծ մասին մէջ :

Ե Գ Ի Պ Տ Ո Ս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Հիւս ատենը խիստ ծաղկած էր Եգիպտոս ամէն արուեստի ու գիտութեանց կողմանէ . մէջը շատ մեծաշէն քաղաքներ կային, և Թագաւորութիւնը զօրաւոր ու անուանի էր . բայց երկու հազար տարիէն աւելի է որ քանի գնաց տկարացաւ, առջի մեծութիւնը գրեթէ ամենևին չմնաց : Եօթներորդ դարուն մէջ Արաբացիք տիրեցին Եգիպտոսի, և Աղէքսանդրիոյ հռչակաւոր գրատունը այրեցին . ետքը անցաւ Մէմլուք ըսուած Չէրքէզներուն, անոնցմէ ալ Օսմանցւոյ ձեռքը . 1798ին Գաղղիացիք առին, բայց խիստ քիչ դիմացան . ետքէն Մէհմէտ Ալի փաշան սկսաւ ծաղկեցընել Եգիպտոսի մէջ արուեստներն ու վաճառականութիւնը, ուր կը տիրէ հիմա իր ընտանիքը :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Եգիպտոս Միջերկրականին ու Կարմիր ծովուն մէջտեղն է՝ Արաբիոյ հետ կապած :

Տարածութիւնն է 140,000 քառակուսի մղոն :

Օդը խիստ տաք է . անոր համար մանր աւազի փոշիներէն՝ որով օդը շատ անգամ լեցուած կ'ըլ-

լայ՝ հօն տեղի բնակիչներուն շատին աչքը ցաւոտ է կ'ըսեն :

Երկիրն աւազուտ ըլլալուն համար շատ սրտղաբեր չէ . միայն Նեղոսի մօտ տեղուանքը խիստ պտղաբեր կ'ըլլան , որովհետեւ աս գետը ամէն տարի կանոնաւոր կերպով կը բարձրանայ ու ամիսներով կը ծածկէ երկու կողմի դաշտերն ու արտերը :

Գլխաւոր բերքն է բրինձ , արմաւ , մնրացորեն , բամբակ , շաքար ու պատկառուկ խոտը . կենդանիներուն մէջ ալ անուանի է հիլոս ըսուած մուկը , որ կոկորդիլոսին թշնամի է , ու քաջահաւ թռչունը՝ որ օձերը կը սպաննէ :

Բնակիչն է 5,125,000 , ղփաի որ հին Եգիպտացիքն են , տաճիկ , արաբացի , հայ և հրեայ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԳՅՀԻՐԷ կամ ՄԸՍԸՐ (265,000) մեծ ու վաճառաշահ քաղաք է . ասոր մօտ են երեք անուանի բուրգերը , որոնց մեծին բարձրութիւնն է 428 ոտնաչափ , և մեծ գետնափոր գերեզմաննոցը՝ որուն մէջ 3,000 տարուան մումեաներ կան :

ԱԼԵԲՍՍՆԴԻՐԻՍ կամ ԻՍԲԵՆՏԵՐԻՅԷ (170,000) ատենով Եգիպտոսի թագաւորութեան մայրաքաղաքն էր , հիմա աշխարհիս վաճառաշահ քաղաքներէն մէկն է :

ԲՍՀԻՏ կամ ՌՕԶԷՐԻՍ (18,000) Նեղոսին բերանը՝ Եգիպտոսի բանուկ նաւահանգիստներէն մէկն է :

ՏՍՄԻՍԻ (37,000) նաւահանգիստը բանուկ քաղաք է :

ՍՌՈՒՒ (15,000) Ափրիկէի ներսերը գնացող
կարաւանները ասկէ ճամբայ կ'ելեն :

ՍՒՎԵՅԻԶ (5,000) համանուն պարանոցին վը-
րայ պղտի քաղաք է :

ՃԻԶԻ (7,000) ասոր քովն են Մեմփիս քաղա-
քին աւերակները :

ԼՈՒՔՍՈՐ • հին Թեբէ քաղաքին աւերակներուն
մէջ՝ պղտի գեղ մըն է :

ՔՐՍԵՅՐ • Կարմիր ծովուն վրայ նաւահանգիստ
է, և շտեմարան վաճառականութեան Արաբիոյ
հետ :

ՍԻՆ կամ ԱՍՈՒՍՆ • մօտ է Եգիպտոսի հին
սահմանին, և հռովմէական կայսերութեան Օգոս-
տոսի ատենն :

ՍՌՈՒՅԷ • համանուն Ոսիսին մէջ, Եգիպտոսի
արեւմտեան կողմը • կը կարծուի թէ աս ըլլայ Ամո-
նի հին Ոսիսը :

ՊԵՐՊԵՐԻՍՏԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԵՐՊԵՐԻՍՏԱՆԸ, որ Բարբարոսաց աշխարհ ալ կ'ըսուի, հին ատենը Կարբեդոնացւոց ձեռքն էր. ետքը Հռովմայեցւոց անցաւ, անկէց ալ ետքը Արաբացւոց ձեռքը. հիմա մէկ մասը այլ և այլ իշխանութեանց տակն է, մէկ մեծ մասն ալ Գաղղիացւոց ձեռքն է:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Պէրպերիստան կ'ըսուի Ափրիկէի հիւսիսային ծովեզերքը՝ Եգիպտոսէն ինչուան Ատլանտեան ուղի կիանոսը, և կը բաժնուի Ճէզայիր, Մարոգ, Դուհուզ և Դրիբոլի:

Օղը բարեխառն է ու երկիրը բարեբեր:

Գլխաւոր բերքն է բրինձ, ցորեն, շաքար, ձի, ուղտ և առիւծ:

Բնակիչն է 20,000,000 պէրպեր, մուղլի, աա՝ ճիկ, հրեայ, գաղղիացի:

Կրօնքը մահմետական:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՃԵԶԱՅԻՐ

ԱԼՃԵՐԻ կամ **ՃԵԶԱՅԻՐ** (52,000) նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ, երկար ատեն Օսմանեցոց հարկատու էր քովի երկիրներով, բայց 1830էն ետքը Գաղղիացոց ձեռքն անցաւ, ու ամէն կողմանէ սկսաւ հետզհետէ ծաղկիլ ու զարգարուիլ:

ՕՐԱՆ (28,000) նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ, երկար ատեն Սպանիացոց ձեռքն էր, որոնք 1792ին թողուցին:

ԿՈՍՏԱՆԴԻՆԱ (30,000) ամուր բերդ է, զոր Գաղղիացիք առին 1837ին: Ասիկայ հին Սիրդաքաղաքն է, ուր ծնան Մասինիսսա և Յուզուրթ:

ՊՈՆ (9,000) նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ, մօտ Հիպպոնա քաղաքին աւերակացը, որուն եպիսկոպոս եղաւ մեծն Օգոստինոս՝ հինգերորդ դարուն մէջ:

ԴԼԷՄՍԷՆ կամ **ԴՐԷՄԷՍԷՆ** (7,000) Ժամանակաւ բազմամարդ քաղաք մըն էր:

ՄՈՍԴԱԿԱՆԷՄ (7,000) ունի ամուր և վաճառաշահ նաւահանգիստ Միջերկրականին վրայ:

ՖԻԼԻԲԿԻԼ (6,000) զոր կանգնեցին Գաղղիացիք յանուն Լուդ. Փիլիպպոսի թագաւորին՝ Ռոմսիկադայ աւերակացը վրայ:

ՄԵՏԻՅԱ (5,000) Դիդերիի պէյը հոս կը նստէր 1830էն առաջ:

ՄԱՍԳԱՐԱ (4,000) Ապտ-իւլ-Քատէր հոս կը նստէր. քանդեցին զայն Գաղղիացիք 1835ին:

ՇԵՐՇԵԼ (2,000) նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ, փոխանակ Կեսարիոյ՝ որ մայրաքաղաք եղաւ Կեսարական Մաւրիտանիոյ՝ Հռովմայեցւոյ ժամանակ :

ՊՈՒՃԻՍ. նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ. ամրոցներ ունի :

Մ Ա Ր Ո Ք

ՖԵՍ (100,000) ատենով արուեստի ու գիտութեան կողմանէ ծաղկած քաղաք էր. և Մարոքի կամ Մէրաբէշի ինքնագլուխ կայսերութեան գրւխաւոր քաղաքն էր :

ՄԱՐՈՔ (70,000) Մարոքի կայսերութեան մայրաքաղաքը՝ շատ վաճառաշահ. կաշին ազնիւ է :

ՄԷՔԻՆԷ2 կամ ՄԸԳՆԱՍԱ (60,000) բարեբեր հովտի մը մէջ. Մարոքի կայսրը տարւոյն մէկ մասը հոս կը նստի :

ՄՈԿԱՏՈՐ (36,000) Ատլանտեան ովկիանոսին վրայ՝ Մարոքի կայսերութեան ամենէն վաճառաշահ քաղաքն է :

ՆՈՐՆ-ՍԱԼԷ կամ ՌԱՊԱԴ (25,000) գէմ յանդիման Սալէի, որուն ելուղակները շատ վախ կուտային նաւարկուաց :

ԴԵԴՈՒՍ (16,000) նաւահանգիստ է Միջերկրական ծովուն վրայ և առուտուրը շատ բանուկ :

ԴԱԼԷՆԴ. Մարոքի կայսերութեան հարաւակողմը՝ անկախ տէրութեան մը մայրաքաղաքն է :

ԴՈՒՆՈՒՋ

ԴՈՒՆՈՒՋ (150,000) Կարբեգոնի աւերակներուն մօտ մեծ քաղաք է, վաճառականութիւնն ու արուեստները ծաղկած. ասոր սէյը կամ իշխանը Օսմանցւոց հարկատու և հպատակ է:

ՔԱՐՎԱՆ (40,000) վաճառաշահ քաղաք է, երկար ժամանակ արաբացի թագաւորութեան մը մայրաքաղաքն էր:

ԳԱՊԷՍ (20,000) վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի Միջերկրական ծովուն վրայ:

ԴՐԻՖՈԼԻ

ԴԱՐԱՊՈՒԼՈՒՍ կամ ԴՐԻՖՈԼԻ (25,000) համանուն փաշայութեան գլխաւոր քաղաքը Միջերկրական ծովուն քով. վաճառականութիւնն ու արուեստից ճարտարութիւնն ըստ կարի ծաղկած է:

ՊԷՆՂԱՋԻ | Միջերկրական ծովուն վրայ՝ վա-
ՏԵՌՆԷՀ | ճառաշահ նաւահանգիստներ են:

ՄՈՒՐՁՈՒՔ. Ֆէզլանի գլխաւոր քաղաքն է, ուր կուգան կարաւանները Գահիրէէն կամ Ափրիկէի ներսէն:

Ս Ա Հ Ր Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Աս երկիրն ընդարձակ անապատ մըն է, որ Պերպէրիստանի հարաւային կողմը կ'իյնայ, և կը բովանդակէ Սիտի Հէշամ ու բազմաթիւ ուս-սիսներ:

Երէքհարիւր հազար մղոն տարածութեան մէջ հաղիւ թէ մէկ միլիոն բնակիչ ունի, բոլորն ալ գրեթէ վայրենի մարդիկ:

Կրօնքնին մահմետական ու կռապաշտ:

Գլխաւոր քաղաքներն են Դալէնգ, Հոտէն, Դապու, Առնա, Ակապլի և Պիլմա. բայց վրանին խիստ քիչ տեղեկութիւն կայ:

ՍԵՆԵԿԱՄՊԻԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՍԵՆԵԿԱՄՊԻԱՆ Սահրային հարաւային կողմը կ'իյնայ. անունը Սենեկալ ու Կամպիա գետերէն առած է:

Երկիրն ընդհանրապէս աւազուտ է :

Օգը խիստ տաք . յուլիսէն ինչուան հոկտեմբեր միակերպ անձրև կուգայ զարհուրելի փոթորիկներով :

Բերքն է առատ ոսկի, խնկեղէն, պղպեղ, ջալամի փետուր, փղոսկր, և պաօպապ ծառը՝ որ ինչուան 90 ոտնաչափ հաստութիւն կ'ունենայ : Կենդանիներէն ալ տաք երկրի գազաններուն ամեն տեսակէն ալ ունի :

Բնակիչն է գրեթէ 12,000,000 կռապաշտ :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՊԱՄՊՈՒՔ . մեծ ոսկիի հանք ունի :

ԴԻՄՊՈՒ . բոլոր երկրին աւելի կրթուած մարդիկն ասոր բնակիչն են :

ՔԱՇԷՕ . Բորգուգէշներուն ձեռքն է :

ՍՈՒՐԲ ԼՈՒԴՈՎԻԿՈՍ . Գաղղիացւոց ձեռքն է պղտի կղզւոյ մը վրայ Սենեկալի բերանը :

ՍԵՆԴ ՃԷՅՄՍ . աս երկրին մէջ Անգղիացւոց գլխաւոր քաղաքն է :

Գաղղիացւոց ձեռքն է նաև Կորէա կղզին ալ՝ Դաւարի գլխոյն մօտ :

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՒՒՆԷՍ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԿՈՒՒՆԷՍՆ ՍԵՆԵԿԱՄԱԽՈյ Հարաւային Կողմի
ծովեզերքն է :

Աս երկրիս մեծ մասին Եւրոպացիք տիրած են :
Օղը տաք, Թաց ու փաստակար է :

Գլխաւոր բերքերն են բամբակ, շաքար, լե-
ղակ, և ոսկիի աւազ . կենդանիներէն ալ փիղ,
վազր, առիւծ, ռնգեղջիւր ու մեծամեծ օձեր :

Բնակիչն է 10,000,000 Կապաշտ, որ մարդա-
շուհ ալ կ'ընեն :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԳՈՒՄԱՍԻ . Աշանդիի Թագաւորութեան մայ-
րաքաղաքն է :

ԱՊՕՄԷՅ . Տահոմէի Թագաւորութեան մայրա-
քաղաքն է :

ՊԷՆԻՆ . ԼԱԿՈՍ . ՈՒՐԷՅ . այլ և այլ տէրու-
թեանց մայրաքաղաքներ են :

ՖՐԻԴՈԸԱՆ . ԳԼՈՒԽ ԳՈՐՍ . ՔՐԻՍՏԻԱՆՊՈՐԿ .
Անգղիացւոց ձեռքն են :

ԱՍՍԻՆԵՍ } Գաղղիացւոց ձեռքն են :
ԿԱՊՈՒՆ }

ԷԼ-ՄԻՆԱ . Հոլանտացւոց ձեռքն է :

Մ ՈՆՐՈՎԻՍ. Լիպերիոյ հասարակապետութեան
մայրաքաղաքը, զոր հաստատեցին ամերիկացի
գաղթականք. գերութենէ ազատած սեւերուն հա-
մար :

ՆԻԿՐԻՏԻԱ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ.

ՆԻԿՐԻՏԻԱՆ Սահրային հարաւային կողմն է :

Երկրին մեծ մասը աւազուտ անասուտ է :

Բերքն է ոսկի, արծաթ, արմաւ, բրինձ, բամ-
բակ ու վայրի գազաններ :

Բնակիչն է 20,000,000, բոլորն ալ սև ու բար-
բարոս մարդիկ են :

Կրօնքնին կապալաշտ ու մահմետական :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ.

ՍԱՔԻՍԴՈՒ (80,000) մայրաքաղաքն է Ֆէլա-
դա ըսուած կայսերութեան :

ԷՆԿՈՌՈՒ (50,000) երկրին գլխաւոր վաճա-
ռաշահ քաղաքն է :

ՍԵԿՈՅ (30,000) Պամպարրա ըսուած թագա-
ւորութեան գլխաւոր քաղաքն է. հոս քիչ մը
ժամանակ կեցաւ Մոնկոյ-Բարբ :

ԴՈՄՊՈՒՔԴՈՒ (16,000) Համանուն Թագաւորութեան մայրաքաղաքն է. ոսկիի, փղոսկրի ու խէժի մեծ առուտուր ունի:

ՔՈՒՔԱ Չատ լճին մօտ Պոռնուի մայրաքաղաքն է:

Անուանի են նաև Հին Պոռնու, Նոր Պոռնու՝ նոյն տէրութեան մէջ:

ԴԱՆՏԵԼԴԻ. Տարփուրի տէրութեան մայրաքաղաքն է:

ԴՈՊՊԷ. նոյն տէրութեան հին մայրաքաղաքն է:

ՕՊԷԻՏ. Քորաոֆանի գլխաւոր քաղաքն է:

Ն Ո Ւ Պ Ի Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՆՈՒՊԻԱՆ Եգիպտոսի հարաւային կողմը կ'իյնայ ու հիմա Եգիպտոսի կուսակալին ձեռքն է:

Երկիրն աւազուտ, քարոտ ու անբեր է:

Բերքն է ոսկի, փղոսկր, եբենոս ու արմաւ. կենդանիներէն ալ ամեն տեսակ վայրի գաղաններ: Բնակիչն 2,000,000 մահմետական, կռապաշտ ու քրիստոնեայ:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՍԵՆՆԱՍԻ (9,000) ՇԵՆՏԻ • Նեղոսին վրայ վա-
ճառաշահ քաղաքներ են :

ՆՈՐ ՏՈՆՎՈԼԱ կամ ՄԱՐԱՔԱ՝ Նեղոսի ձախա-
կողմը, և ՀԻՆ ՏՈՆՎՈԼԱ՝ որ գրեթէ աւերակ է :

ՍՈՒԱՔԷՄ • Կարմիր ծովուն վրայ բանուկ նա-
ւահանգիստ է Մէքքէ գնացող կարաւանաց :

ՔԱՐԴՈՒՄ • Նեղոսի երկու բազկաց խառնուր-
դին մօտ՝ նշանաւոր քաղաք մըն է • հոս կը նստի
Նուպիոյ կուսակալը :

Ե Թ Ո Վ Պ Ի Ս

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԵԹՈՎՊՈՅԻՔ որ հապէշ կամ խափշիկ աւ կ'ը-
սուին՝ հին ատենը Ափրիկէի ծաղկած ազգերէն
մէկն եղած են, ու չորրորդ դարուն մէջ քրիստո-
նէութիւնը մտեր է մէջերնին • բայց հիմա տէրու-
թիւննին շատ տկարացած է, ու գիտութիւն ամե-
նեին չունին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Եթովպիան Նուպիոյ հարաւային կողմը՝ ընդարձակ երկիր է՝ այլ և այլ ինքնագլուխ տէրութիւններ բաժնուած :

Երկիրը լեռնոտ ու բարեբեր է :

Բերքն է ցորեն , բրինձ , շաքար , խաչուէ , բամբակ . եղները խիստ խոշոր են , ու Ափրիկէին հասարակ գաղանները հոն ալ կը գտուին :

Բնակիչը 4,000,000 քրիստոնեայ եւտիփական :

Գլխաւոր քաղաքն է Կօնտար (50,000) որ Ամհարայի թագաւորութեան մայրաքաղաքն է :

Մէկալ տէրութիւններուն գլխաւոր քաղաքներն են Անքոսէր , Աքսում , Տոպարվա , Արբիբօ :

Ա Տ Է Լ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԱՏԷԼԸ Եթովպիոյ արեւելեան կողմը՝ սղտի տէրութիւն մըն է :

Երկիրը թաց է և օդը փնասակար :

Բերքն է ոսկի , կնդրուկ , խէժ , մոմ ու փղոսկր :

Բնակիչն է 200,000 մահմետական :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

ԶԵՅԼԱ. որ Պապիւլմանտէպի նեղուցին մէջ
կղզի է :

ՊԱՐՊՈՐԱ. նաւահանգիստ է , և Արաբիոյ հետ
առուտուր ունի :

ԱՒՍԱԿՈՒՐԷԼ. ատենով Ատէլի մայրաքաղաքն
էր :

ՀՈՒՐՐՈՒՐ. պզտի տէրութեան մը մայրաքա-
ղաքն է :

Ա Յ Ա Ն

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

**ԱՅՆՆ Ափրիկէի արեւելեան ծովեզերքն է . աս
երկրիս ներսի կողմը անքնակ անապատ է :**

Երկիրն աւազուտ , բայց ստղաբեր է :

**Բերքն է ոսկի , դեղին սալ , փղոսկր , խունկ ,
խէժ :**

**Բնակիչն է 150,000 մահմետական ու կուա-
սաշտ :**

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԿՈՒՒՆԷՍ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՀԱՐԱՒԱՅԻՆ ԿՈՒՆԷՍՈՒՆ, որ Գոնկոյ ալ կ'ըսուի, լեռնոտ ու բարեբեր երկիր է՝ Ափրիկէի հարաւային կողմը :

Ասոր վայրի գաղաններուն մէջ երևելի է պօս ըսուած ահագին օձը, և ուրիշ շատ մնասակար ճճիներ. տեսակ մը մթէխ կայ որ խայթելուն պէս կը մեռցընէ կ'ըսեն. տեսակ մը խոշոր մըջիւն՝ Էնտիպի ըսուած, որ փղին պատիճը մանելով՝ կը կատղեցընէ ու կը սպաննէ զանիկակ. տեսակ մըն ալ որդ, որ ինչ վաճառք կամ կարասիք ըլլայ՝ կը կրծէ, փռի կը դարձընէ :

Բնակիչն է 5,000,000 կռասպշտ ու վայրենի :

Գլխաւոր տեղուանքն են Լոանկոյ, Գոնկոյ, Գապենտա, Լոանտայ, Պէնկուէլա՝ վերջի երկուքը Բորգուգէշներուն ձեռքն է :

ՕԴԴԵՆԴԱՅԻՈՅ ԵՐԿԻՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՕԴԴԵՆԴԱՅԻՔ բնակութեան քաղաք չունին ,
հապա գեղերու պէս տեղուանք խումբ խումբ
բաժնուած կը բնակին :

Բնութեամբ վայրենի են , աւազակաբարոյ , ա-
ղէկ վազող , և թունաւոր նետ կը բանեցընեն :

Ամենքը մէկէն 400,000ի չափ են :

ԳԼՈՒԽ ԲԱՐԵՅՈՒՍՈՅ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԲԱՐԵՅՈՒՍՈՅ գլուխը՝ Ափրիկէի հարաւային
ծայրն է՝ Անգլիացւոց ձեռքը :

Օգը բարեխառն է ու երկիրը բարեբեր :

Ափրիկէի բոյսերուն գրեթէ ամենն ալ կը բուս-
ցընէ . իսկ վայրի գազանները հիմա քիչցած են ,
ոչխարները խոշոր դմակ ունին , ծովեղերքէն ալ
չատ կէտ կամ պալէնա կ'երևն :

Բնակիչն է 260,000, կէսը ճերմակ՝ կէսը սև:

Գլխաւոր քաղաքն է ԳԼՈՒՄ ԲԱՐԵՑՈՒՍՈՅ կամ ԳԱԲ, և կամ Գարօ-տի-սլօնա-սբէռանձա (20,000) Եւրոպայէն Հնդկաստան դացող եկող նաւերը հոս կը հանգչին, ուստի աշխարհիս խիստ երևելի քաղաքներէն մէկն է:

Գոնսդանս, գեղ մըն է, որուն շրջակայքը կը բերեն կոստանդեան ըսուած հոջակեալ գինին:

ՔԱՖՐԱՍՏԱՆ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՔԱՖՐԱՍՏԱՆԻՆ մեծ մասը լեռնոտ է, մնացածը աւազուտ, բայց բարեբեր:

Բնակիչն է 2,000,000 սև, կտրիճ, աղէկ վազող ու վարպետ որսորդ:

Գլխաւոր տեղուանքն են Լիդդաքու, Քուր-րիչան, Մէլիդա, Մաշով, Բորդ Նադալ:

ՄՈՆՈՄՈԴԱԲԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՄՈՆՈՄՈԴԱԲԱՆ ատենով մեծ թաղաւորութիւն էր, հիմա մանր տէրութիւններ բաժնուած, ու ծովեզերքը Բորդուգէշներու ձեռքն է :

Օդը բարեխառն է, հողը բարեբեր, ոսկին ու արծաթը շատ :

Բնակիչն է 1,400,000 :

Գլխաւոր տեղն է Չիմպաուէ :

ՄՈԶԱՄՊԻՔ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՄՈԶԱՄՊԻՔԸ Բորդուգէշներուն ձեռքն է, բայց բնակիչները ինքնագլուխ են :

Գլխաւոր բերքն է ոսկի, արծաթ, բրինձ, փղղոսկր :

Բնակիչը 2,600,000 :

Գլխաւոր քաղաքն է Մոզամպիք :

ԶԱՆԿԷՊԱՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԶԱՆԿԷՊԱՐԸ ԼՂԲԱԴԱ ԸՆՆԵՐՈՒՆ արևելեան
կողմը ծովեզերեայ ցած երկիր մըն է, օդն ալ
վատառողջ:

Բերքն է խէժ, փղոսկր, ծարիր ու կապոյտ
արջասպ:

Բնակիչը 1,000,000, կէսը արաբացի, կէսը տե-
ղացի կռապաշտ:

Գլխաւոր տեղուանքն են Մակատոքսոյ, Պրա-
վա, Քիլօա, Մոնկալլոյ, Մոմպազա, Մէլինտա:

ԱՆԾԱՆՈԹ ԵՐԿԻՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՆԻՎՐԻՏԻՈՅ Լ ՕԴԳԵՆԴԱԿԵՆԵՐԿՐԻՆ մէջտեղը
ընդարձակ երկիր մը կայ, որ դեռ անծանօթ է:
Մէջը շատ վայրենի ու բարբարոս ժողովուրդ կայ,
որ ատեն ատեն արշաւանքներ ըրեր են իրենց քո-
վի երկիրներուն վրայ:

ԱՓՐԻԿԵՒԻ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ ԶԵՌՔԸ

ՖԵՐՆԱՆՏՈՅ ԲՈՅ (30,000) ԿՈՒՆԷՅԻ ՄԷՂ:

ՎԵՐԱՓՈԽՈՒՄՆ (7,000) ԿԱԿՈՒՄՈՒՄՆ ԵՆ ԱՆՔԵՐ
ԿՂԶԻ ՄԷՂ Է:

ՍՈՒՐԲ ՀԵՂԵՒԵ (7,000) ՀՈՍ ՄԵՈՒՄ ՆՈՐՈՒ
ԼԷՈՆ Ա. 1821/ին:

ՄԱՐԻՏԻՆՈՍ ԿԱՄ ԳԱՂՂԻՈՅ ԿՂԶԻ (168,000)
ԿԱՐԿԱՅ ԿԱՄՂ ԳԱՂՂԻՈՅ ԶԵՐՔՆ ԷՐ. 1814/ին
ԱՆԳՂԻՈՅ ԿԱՄՂ: ԳՆԱԿՈՐ ԿԱՂՂԻՈՅ Է ԲՈՐ-ԼՈՒ:

ՌՈՏՐԻԿԵՂ, ԿԱՄ ԿՂԶԻՆ ԳԱՂՂԻՈՅ ԶԵՐՔՆ
ԱՆԳՂԻՈՅ:

ՍԵՂԵՒԵՆ ԿՂԶԻՆԵՐԸ (6,000) ՈՐ ԿԱՄ ՎԱՃԱ
ԿԱՄՂ ԷՆ:

ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ ԶԵՌՔԸ

ՊՈՒՐՊՈՆԻ ԿՂԶԻ (110,000) ՀՆԳԿԱՅ ԾՈՒՈՆ
ՄԷՂ, ՀՈՍ ԿԱՄՂ ԿԱՄՂՆ ԿԱՄ ԿԱՄՂՆ ԿԱՄՂՆ Է:

ՄԱՅՈՒԴԱՅ ԳՈՒՐԵԱՆՅ ՄԷՂ, Կ ՆՈՍՍԻ-ՊԵ ԿԱ
Ս. ՄԱՐԻՆՍՍ՝ ՄԱՄԱԿԱՄԿԱՐԻ ՄՈՒ:

ԲՈՐԴՈՒԳԷՇՆԵՐՈՒՆ ԶԵՌՔԸ

ԱՍՈՐԵԱՆ կղզիները (235,000) ասոնց մէջ գըլխաւորներն են Դէրճէյրա, Սուրբ Միքայէլ, Սուրբ Մարիամ, Բիգոյ ու Փլորէս կղզին:

ՄԱՏԵՐԱ կամ ՄԱՏՅԵՐԱ (120,000) ասոր գիւնին շատ անուանի է. ատենովբոլոր կղզին անտառ է եղեր. Բորգուգէշները 1431ին կրակ տուին այրեցին, անկէտքը երկիրը բարեբեր եղաւ: Գլխաւոր քաղաքն է Փունկալ:

ԴԱԼԱՐԻ ԳԼՈՅՈՅ կղզիները (80,000) ասոնց գլխաւորներն են Սուրբ Յակոբ, Սուրբ Անտոն ու Աղի կղզին. շատին մէջն ալ հրաբուխ կայ:

ՍՈՐԲ ՄԱՏԹԵՈՍ. Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ անբնակ կղզի է:

ՍՈՐԲ ԹՈՎՄԱՍ (20,000) և ԻՇՆԱՆԻ ԿՂԶԻ (4,000) Կուինէայի ծոցին մէջ. շատ շաքար կուտան:

ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՅ ԶԵՌՔԸ

ԳԱՆԱՐԵԱՆ կղզիները (200,000) ասոնց գլխաւորներն են Գանարիա, Դէնէրիֆֆա, Բալմա, Երկաթի կղզին, և Փորդալէնդուրա, որոնց գըլխաւոր բերքն է աղնիւ գինի:

ԱՆՆԱ ՊՈՆԱ (1,200) Կուինէայի ծոցին մէջ:

ԱԶԱՏ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ՄԱՏԱԿԱՍԻԱՐ (3,000,000) Ափրիկէի կղզիներուն մեծն է. ասոր ծովեզերքը միայն ծանօթ է, ուր օդը թաց ու միասակար է: Կ'ըսեն թէներսերը աղէկ մշակած է: Ծանօթ գլխաւոր քաղաքներն են Դանանարիվոյ, Մուչանկայէ, Պոմպեդոք, Փուլ-Բուէն, Դամագաւէ և Անտեվուրանդ:

ՍՈՒՈՒՈՐԱ (100,000) ասոր բնակիչներն արաբացի են:

ԶԱՆԶԻՊԱՐ. Զանկէպարին ծովեզերքն է. գլխաւոր վաճառքն է խէժ ու փղոսկր: Առաջին քաղաքն է Զանկէպար՝ որ 10,000 բնակիչ ունի:

ՔՈՄՈՐԵԱՆ կղզիները (20,000) Արաբացոց ձեռքն են:

ԱՄԵՐԻԿԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՆ ատենով անծանօթ երկիր էր . 1492ին Քրիստափոր Գոլոմպոս ճենովացի նաւորդը ան կողմերը դնաց Սպանիոյ թագաւորին կողմանէ , ու նախ Կուանահանի ըսուած կղզին գտաւ , որ Լուգայեան կղզիներուն մէկն է : Ետքը Ամերիկոս Վեսքուչչի խաւացին ան երկրին մէկ մասը պտըտեցաւ , ու ստորագրութիւնն ընելուն համար երկիրն ալ իրեն անունովը Ամերիկա ըսուեցաւ :

ՍԱՀՄԱՆ ԵՒ ՄԵԾՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկան Եւրոպայի արեւմտեան դին կ'իյնայ . հիւսիսային կողմէն պատած է Սառուցեալ ծովը , արեւելքէն Ատլանտեան ովկիանոսը , արեւմուտքէն Հարաւային ովկիանոսը :

Տարածութիւնն է 11,146,000.քառակուսի մղոն :

ԲԱԺԱՆՈՒՄՆ

Ամերիկան երկու մեծ կտոր կը բաժնուի, Հիւսիսային ու Հարաւային. ասոնք իրարու կպած են Բանամայի սլարանոցովը:

Ամերիկայի մէջ 16 աշխարհք կայ. ասոնցմէ վեցը Հիւսիսային կողմը կ'իյնան, տասը Հարաւային:

Հիւսիսայիններն ասոնք են, Ռուսի Ամերիկա, Կրէնլանտիա, Նոր Բրիտանիա, Միացեալ Նահանգներ, Մեքսիկոյ, Կուադէմալա կամ միջին Ամերիկա:

Հարաւայինները ասոնք են, Գոլուամպիա, Բէրու, Պոլիվիա, Քիլի, Կուլանա, Պրազիլ, Բարակուայի, Ուրագուայի, Բլադա, Բադակոնիա:

ԾՈՎ

Ամերիկայի սահմանակից ծովերն են. Սառուցեալ ովկիանոս և Պաքիֆինի ծովն՝ Հիւսիսային կողմը.

Ատլանտեան ովկիանոսն ու Անդիլեան ծովն՝ արեւելեան դին.

Մեծ Ովկիանոսն ու Պէհրինկայ ծովը՝ արեւմտեան կողմը:

Ծ Ո Յ

Ամերիկայի գլխաւոր ծոցերն ասոնք են. Հոլասընի ծոցը, Սուրբ Լաւրենտիոսի ծոցը, Մեքսիկոյի ծոցը, Հոնտուրաս ծոցը, Գալիֆոռնիայի ծոցը:

ՆԵՂՈՒՑ

Ամերիկայի գլխաւոր նեղուցներն ասոնք են .
Պէհրինկայ նեղուցը՝ Ամերիկայի և Ասիոյ մէջ
տեղը .

Լէնքէսդը, Տէւիս, Գըմպըրլէնս, Հուսսըն՝ Նոր
Բրիտանիոյ հիւսիսային կողմը,
Պէլ-Իլն նեղուցը՝ Նոր Բրիտանիոյ արեւելեան
կողմը .

Պահամայի ջրանցքը՝ Միացեալ Նահանգներուն
հարաւային կողմը .

Մակէյլանի նեղուցը, և Լըմէր՝ Բադակոնիոյ հա-
րաւային գին :

Կ Ղ Զ Ի

Ամերիկայի գլխաւոր կղզիներն են .

Սառուցեալ ծովուն մէջ՝ Կրէնլանտիա .

Պաֆֆինի ծովուն կղզիները .

Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ՝ Ս . Լաւրենտիոսի
ծոցի կղզիները, Լոնկայլէնս, Պերմուտեան
կղզիները, Լուգայեան կղզիները, Մեծ ու
Փոքր Անգիլեան կղզիները .

Մեծ ովկիանոսին մէջ դէպ 'ի հարաւ՝ Նոր Գէոր-
գիա, Մալուինեան կղզիները, Մակէյլանեան
կղզիները կամ Երկիր հրոյ, Աստուածամօր
կղզիները, Քիլոէ կամ Չիլոէ կղզին, Խուան,
Ֆէրնանտէզ և Կալաբարկոս :

Պէհրինկի ծովուն կղզիները :

ԹԵՐԱԿՂԶԻ

Ամերիկայի գլխաւոր թերակղզիներն են .
Լապրատոր և Նոր Սկովտիա կամ Ագատիա՝ Նոր
Բրիտանիոյ մէջ .
Փլորիտա՝ Միացեալ Նահանգաց հարաւային կող-
մը .
Հարաւային Գալիֆոռնիա և Եուքադան՝ Մէքսի-
կոյի մէջ .
Ալապա՝ Ռուսի Ամերիկային մէջ :

ՀՐՈՒԱՆԴԱՆ

Ամերիկայի գլխաւոր հրուանդաններն են .
Ֆերուէլ՝ Կրէնլանտի հարաւային կողմը .
Ուոսդէնհոլմ և Չէրլս՝ Լապրատորի մէջ .
Սապլ՝ Նոր Սկովտիոյ հարաւային կողմը .
Դանգա՝ Փլորիտայի հարաւային կողմը .
Գադոջ՝ Եուքադանի հիւսիսային արեւելեան զին .
Ս . Ռոքոս՝ Պրազիլի արեւելեան կողմը .
Փրովարա՝ Ամերիկայի հարաւային վերջի ծայրը .
Հոան՝ Մակեյլանի արշիպելագոսի հարաւային
զին .
Պլանգոյ՝ Բերուի հիւսիսային կողմը .
Ս . Ղուկաս՝ Գալիֆոռնիոյ հարաւային ծայրը .
Արեւմտեան գլուխ՝ Ռուսի Ամերիկային արեւմտեան
կողմը :

Լ Ե Ռ

Ամերիկայի մէջ լեռներու գլխաւոր գօտիներն
ասոնք են .

Ալէկէնի՝ Միացեալ Նահանգներուն մէջ .

Ապառաժուտ լերինք՝ որ հիւսիսէն դէպ 'ի հարաւ
կը ձգուին .

Գորտիլեան լեռներն , որոնց ամենէն բարձրը Չիւմ
պորասոյ կ'ըսուի , ու Պրազիլի լեռները :

Հ Ր Ա Բ Ո Ւ Խ

Ամերիկայի անուանի հրաբուխներն ասոնք են .

Սուրբ Եղիա՝ Ռուսաց Ամերիկային մէջ .

Բոբոգադէբէզլ՝ Մէքսիկոյին մէջ .

Գոդոբախի , և Բիչինգա՝ Գոլումպիոյ մէջ .

Արէքիբա՝ Բէրուին մէջ :

Լ Ի Ծ

Ամերիկայի գլխաւոր լճերն են .

Սորկաց և Ուիննեբէկ լճերը՝ նոր Բրիտանիոյ
մէջ .

Վերին Լիճ , Միչիկան , Հուրոն , Էրիէ , Օնդա-
րիոյ , Միացեալ Նահանգաց հիւսիսային դին .

Նիգարաղուա Լիճ՝ միջին Ամերիկայի մէջ .

Մարագախաւոյ՝ Գոլումպիոյ մէջ .

Դիգիգադա՝ Բէրուի մէջ .

Բադոս՝ Պրազիլի հարաւային կողմը :

Գ Ե Տ

Ամերիկայի գլխաւոր գետերն ասոնք են .
Մաքենզի՝ գէպ 'ի հիւսիս կը թափի .
Նէլսըն , որ հոռտսընի ծոցը կը թափի .
Ս . Լաւրենտիոս՝ Ատլանտեան ովկիանոսը .
Միսիսիբի , և Ռիոյ Նորդէ՝ Մեքսիկոյի ծոցը .
Գոլուամպիա կամ Օրեկոն՝ Մեծ ովկիանոսը .
Գոլորաաոյ՝ Գալիֆոռնիոյ ծոցը .
Մակտալէնա՝ Անգլիէանց ծովը .
Օրենոք , Ամազոնաց գետը , Դոգանդին , Ս . Փրան-
չիսկոս , ու Բլադա՝ Ատլանտեան ովկիանոսը
կը վազեն :

ՕՒ , ՀՈՂ , ԲԵՐԲ

Ամերիկան հիւսիսային բևեռէն ինչուան հա-
րաւայինը տարածուած ըլլալուն՝ աշխարհիս մէ-
կալ մասերուն ամեն կլիմաներն ունի : Միայն թէ
Ամերիկայի մէջ աւելի քիչ է մի և նոյն կլիմային
տաքութիւնը՝ քան թէ Արիւիկէի և Ասիոյ մէջ .
սպառնալուն է Ամերիկայի լեռներուն շատութիւնը ,
որոնց վրայէն ամառ ձմեռ՝ ձիւնը պակաս է :

Հողը տեղ տեղ աւազուտ է , բայց ընդհանրա-
պէս շատ բարեբեր , ու Եւրոպայէն հոն տարուած
բոյսերուն ամենն ալ աղէկ առաջ եկած են :

Բերքերուն մէջ Ամերիկայի հանքը շատ առատ
է . ոսկիի և արծաթի մեծ հանքերը՝ Մեքսիկոյի ,
Գալիֆոռնիոյ ու Բէրուի մէջ անսպառ են . յա-
կինթը՝ Գոլուամպիոյ մէջ , ադամանդը՝ Պրազիլի

մէջ : Առատ են նաեւ ուրիշ մետաղներն ու հանքերը , ինչպէս են երկաթ , մագնիս , սղինձ , անագ , կապար , սնդիկ , բլադին , ծծումբ , աղ և հանքածուխ :

Բոյսերուն մէջ՝ բուն Ամերիկայի բերքն է գետնախնձոր , մարացորեն ու ծխախոտ . այրեցած գօտիին տակն ալ տաք երկրի ամեն բերքերը կը գտնուին :

Ամերիկան գտնուած ատենը մեր կողմերուն ընտանի կենդանիները հոն չէին տեսնուեր , բայց հիմա խիստ շատցած են : Վայրի կենդանիներէն հիւսիսային կողմը կը գտնուի եղջերու , գայլ , արջ , ջրչուն . հարաւային կողմերն ալ վայրի խոզ , կապիկ , լամա , և այլն :

ԲՆԱԿԻՉ , ԿՐՕՆՔ , ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ ,
ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ամերիկայի բնակիչն է 60,000,000 . ասոնց մէկ մասը բուն եւրոպացի է , նոյնչափ մըն ալ բուն ամերիկացի , մնացածը ասիականցի գերիներ :

Կրօնքը՝ հարաւային կողմը գրեթէ ամեն տեղ կաթոլիկէ է , Միացեալ նահանգներուն ու Անգլիացւոց երկիրներուն մէջ նորադանդ . իսկ տեղացի վայրենիները կռապաշտ են :

Կառավարութիւնը շատ տեղ հասարակապետութիւն է , Պրազիլ ու Մեքսիկոյ ալ սահմանադրական կայսերութիւն են :

ՌՈՒՍԻ ԱՄԵՐԻԿԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒՍԻ Ամերիկան Ռուսաց կայսրը վաճառականներու ընկերութեան մը յանձնած է, բայց բնակչաց մեծ մասը դեռ ինքնագլուխ են, ասոնց մէկ ցեղին պոկունքը երկու ճեղքուած՝ անասնաբարոյ մարդիկ են:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ռուսի Ամերիկային միայն ծովեզերքը յայտնի է, ան ալ գրեթէ միշտ ձիւնով ծածկած. իսկ ներսերն անծանօթ:

Գլխաւոր վաճառքն է տեսակ տեսակ մորթ ուսպալէնա ձուկը:

Տարածութիւնն է 864,000 քառակուսի մղոն:

Բնակիչը գրեթէ 50,000 կուսպաշտ:

Գլխաւոր քաղաքն է Նոր Արգանկէ՛լ՝ Սիդգա կղզւոյն մէջ:

ԿՐԻՆԼԱՆՏԻԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԿՐԻՆԼԱՆՏԻԱՆ Ամերիկայի հիւսիսային ծայրն է, բոլորովին սառնապատ, ու միայն ծովեզերքը ծանօթ :

Օդը ցուրտ. տարուան մէջ ատեն կ'ըլլայ որ իրեք ամիս միակերպ գիշեր, իրեք ամիս ալ ցորեկ կ'ունենան :

Բերքն է ամիսնդ, հանքային ածուխ, կրանիդ, և ուրիշ քարեր :

Բնակիչները Եսքիմացիք կ'ըսուին՝ որ հասակով պղտիկ մարդիկ են, ու որսորդութեամբ կ'ապրին. ձմեռը գետնափոր տեղուանք կը բնակին, իսկ ամառը ծովու շան կաշիէ շինած վրանի տակ :

Աս երկիրը Տանիմարդացիք դտան 983ին. բայց հիմա կէսը Անգղիացոց ձեռքն է :

Բնակիչն է 22,000, դրեթէ բոլորն ալ քրիստոնեայ :

ՆՈՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋ աս երկրին մեծ մասը Գաղղիացւոց ձեռքն էր . 1760ին Անգլիացիք առին , անուէնն ալ դրին Նոր Բրիտանիա :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Նոր Բրիտանիոյ մեծ մասը անծանօթ է , հողը թաց , օդը ցուրտ , միայն հարաւային կողմը բարեբեր է :

Բնակիչը 3,300,000 , շատը գաղղիացի և կաթողիկէայք են , մնացածը տեղացի կուսպաշա :

Գլխաւոր քաղաքներն են .

Քէդօք (40,000) Գանատային մէջ ամուր ու վաճառաշահ քաղաք է :

Մոնրէալ (44,000) մորթի վաճառք ունի :

Հէլիֆօքս (15,000) աղուոր նաւահանգիստ ունի Ատլանտեան ովկիանոսին վրայ :

Ուրիշ քաղաքներն են . Ֆրետերիքդըն , Ս . Յովհաննէս , Սիտնէյ , Լուիզպուրկ , Քինկսդըն և Եօք :

ՄԻԱՑԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳԻ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԻԱՑԵԱԼ նահանգներն ատենով մեծ մասամբ Անգղիացոց ձեռքն էին. ետքը կամաց կամաց ափսոսմէ և ուրիշներէն զատուեցան ու առանձին տէրութիւն եղան իրարու դաշնակից, որոնք հիմա 36 նահանգ են և վեց գաւառ, և մէկ գլխաւոր իշխան մը ունին՝ որ չորս տարին մէյմը կը փոխուի:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Աս ընդարձակ երկիրն Ատլանտեան ովկիանոսէն ինչուան Մեծ ովկիանոսը, Մեքսիկոյի նեղուցէն ալ ինչուան Սուրբ Լաւրենտիոս գետը կ'երթայ:

Օդը տեղ տեղ ցուրտ է, տեղ տեղ ալ տաք. իսկ հարաւային կողմի օդը թաց ու մնասակար է:

Գլխաւոր բերքն է բամբակ, շաքար, ծխախոտ, քաքառոյ, լեղակ:

Տարածութիւնն է 2,122,000 քառակուսի մղոն: Բնակիչը 31,445,000, շատը եւրոպացի նորադանդ, մնացածը տեղացի:

Զօրքը 40,000, և նաւատորմիդը 671 կտոր նաւ: Աս երկրիս մէջ քաղաքականութիւնը, արուեստներն ու գիտութիւնները քիչ ատենի մէջ շատ առաջ գնացած են, ինչպէս նաև երկաթուղիները:

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՎՈՒՈՇԻՆԿԴԸ (62,000) գլխաւոր քաղաքն է :
ՆՈՐ ԵՕՌՔ (806,000) վաճառականութիւնը
շատ բանուկ է :

ՓԻԼՍԴԵԼՓԻԱ (566,000) աս քաղաքիս մէջ գի-
տութիւնները շատ ծաղկած են :

ՊԵԼԴԻՄՈՐ (213,000) ասոր նաւահանգիստը
2,000 նաւ կրնայ առնել :

ՆՈՐ ՕՌԷԵՍ (170,000) բնակիչներուն մեծ
մասը գաղղիացի են :

ՊՈՍԴԸ (178,000) հոս ծնած է ֆռանգլին բնա-
խօսը :

ՍԵՆ-ՖՐԱՆՉԻՍԿՈՅ (103,000) գեղեցիկ ծոցի մը
վրայ նոր շինուած քաղաք է, որուն բնակիչներն
օրէ օր կ'աճին :

ՄԵՔՍԻԿՈՅ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԵՔՍԻԿՈՅԻ երկիրը 1521ին Սպանիացւոց
ձեռքն անցաւ. բայց 1820ին բոլոր բնակիչները
գլուխ քաշեցին ու զատ զատ հասարակապետու-
թիւններ եղան՝ իրարու դաշնակից : Յամին 1863
սահմանադրական կայսերութիւն կազմեցին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Մեքսիկոյի երկիրը ընդհանրապէս լեռնոտ է, ու շատ հրաբուխներ ունի :

Գլխաւոր բերքն է արծաթ, ոսկի բամբակ, շաքար, ծխախոտ, ցորեն, լեզակ, որդնուկ որ ծիրանի ներկ կ'ըլլայ :

Օդը ներսերը բարեխառն է, իսկ ծովեզերքը տաք, թաց ու ինասական :

Տարածութիւնն է 775,000 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 8,218,000 կաթողիկէայք :

Զօրքը 22,000 :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՄԵՔՍԻԿՈՅ (200,000) Ամերիկայի ամենէն մեծ ու ամենէն աղուոր քաղաքն է, մայր եկեղեցին մեծագործ ու հարուստ, փողերանոցը շատ երևելի : Մեքսիկոյին մօտ եղած լճերուն վրայ եղէգներով շինած շարժական պարտէզներ կան :

ԲՈՒԵՊԼԱ ՏԵ ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԵՍ (75,000) վաճառաշահ քաղաք է :

ԿՈՒԵՆԱ ԽՈՒԵՐՈՅ (63,000) Մեքսիկոյին հարուստ արծաթահանքը հոս է :

ՔԵՐԵԴԱՐՈՅ (48,000) շատ գործարաններ ունի չուխայի, կաշիի ու ծխախոտի :

ՈՒԵՐԱԳԱ (25,000) կը բերէ բամբակ, շաքար, մետաքս, որդնուկ :

Ս. ԼՈՒԻՍ ԲՈՂՈՍԻ (34,000) շատ հարուստ հանք ունի :

ԳԱՄԲԷՉԻ (20,000) ԵՌԱԿԱԴԱՆ ԹԵՐԱԿԿԸՆՆ
արևմտեան ափանցը վրայ՝ մեծ վաճառականութի
ունի մոմի և գունաւոր փայտի մը որ իր անուամբը
կը կոչուի :

ՉՈՒՈՒԼՍ (16,000) ատենով Մէքսիկացւոց
կրօնքին գլխաւոր քաղաքն էր . հոն մեծ քառ-
կուսի բուրգ մը կայ աւերակ :

ՎԷՐՍ ԳՐՈՒՍՀ (15,000) ԵՐՈՍՊԱԿԱՆՈՒ
վաճառականութեան բանուկ տեղն է :

ԿՈՒՍԴԵՄՍԼՍ

Կ Ս Մ

Մ Ի Ա Յ Ե Ա Լ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Ք Մ Ի Ջ Ի Ն

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ո Յ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՒՍԴԵՄՍԼԱՆ Երկար ատեն Սպանիացւոց
ձեռքն էր . 1821ին զատ հասարակապետութիւն
եղաւ , հինգ անկախ տէրութիւններէ ձևացած .
Կուադալախա , Սան Սալվատոր , Հոնաուրաս , Նի-
դարակուա և Գոսդաուիգա :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Կուսակցական հասարակագետութիւնը Մէքսիկոյէն ինչուան Բանամայի պարանոցը կ'երթայ :

Երկիրը լեռնոտ է, հողը բարեբեր, օդը բարեխառն՝ բայց փնասակար :

Հատ հրաբուխներ ունենալուն համար՝ գետնաշարժն անպակաս է :

Բերքն է մսրացորեն, բամբակ, շաքար, լեղակ ու աղնիւ փայտեր :

Տարածութիւնն է 131,600 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 2,485,000 կաթոլիկեայք :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԿՈՒՅԴԵՄԱԼԱ-ՆՈՐ (60,000) համանուն հասարակագետութեան մայրաքաղաքը կանգնեցաւ բարեյարդար յամին 1774 Մեծ ովկիանոսէն քիչ հեռու :

ՍԱՆ-ՍԵԼԱՅՏՈՐ (25,000) համանուն հասարակագետութեան մայրաքաղաքը, որուն մօտ հրաբուլիս կայ :

ԳՈՄԵՅԵՎՈՒՆ (18,000) հունտուրասի հասարակագետութեան մայրաքաղաքն է :

ԴՐՈՒԽԵԼՈՅ. նոյն հասարակագետութեան վաճառաշահ նաւահանգիստն է :

ԼԷՈՆ (35,000) Նիգարակուայի հասարակագետութեան մայրաքաղաքն է՝ գեղեցիկ և բարեշէն :

ՍԱՆ ԵՕԶԷ ՏԷ ԳՈՄԵՆ ՌԻԿԱ (30,000) Գոսդալի հասարակագետութեան մայրաքաղաքն է :

ԳԱՐԴԱԿՈՅ (20,000) նոյն հասարակապետութեան մէջ նաւահանգիստ է . ասոր ծովեզերքէն տեսակ մը ասորէ կ'ելլէ որ փորուն մէջ կարմիր ներկ ունի :

ԳՈԼՈՒՄՊԻԱ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Այ երկրիս բնակիչները 1811ին Սպանիացւոյմէ գլուխ քաշեցին , և իրեք հասարակապետութիւն եղան իրարու դաշնակից . Նոր Կրանադա , Վենեցուելա և Քիդոյ կամ Էգուադոր :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Գողումպիան Բաժնաւայի պարանոցէն ինչուան Կոլյանա ու Բէրու կ'երթայ :

Երկիրը լեռնոտ է ու շատ հրաբուխներ ունի :

Օգը բարեխառն , տեղ աեղ ալ ցուրտ , ծովեզերքի օգը փնասակար է :

Բերքն է ոսկի , արծաթ , փլադին , պղինձ , ազնիւ քարեր , քաքաոյ , ծխախոտ ու քինա ,

Տարածութիւնն է 924,000 քառակուսի մղոն :

Բնակիչը 5,400,000 կաթողիկեայք :

ԳԼԽԱԽՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՆՈՐ ԿՐԱՆԱԴԱ

ՊՈԿՈԴԱ ԿԱՄ ՍԱՆԴԱ—ՖԷ ՏԷ ՊՈԿՈԴԱ (40,000) մայրաքաղաքն է, ասոր գիւղքը խիստ բարձր է, օդը բարեխառն. մօտերը մեծ ջրվեժ մը կայ որ 850 ոտք բարձրութենէն վար կ'իյնկնայ:

ԲԱՆԱԾԱ (10,000) հարաւային և հիւսիսային Ամերիկայի մէջտեղը շատ աղուոր գիւղք ունի:

ԳԱՐԳԱՃԵՆԱ. ԲՈՐԴՈՅ—ՊԷՅԼՈՅ. Անդիլեանց ծովուն վրայ բանուկ նաւահանգիստներ են:

ԲՈՐԱՅԱՆ. Սոգորայ հրաբլխին ոտքը զուարճալի գիւղք ունի:

ՎԵՆԵՑՅՈՒԵԼԱ

ԳԱՐԳԱՍ (50,000) մայրաքաղաքն է Անդիլեանց ծովուն մօտ՝ զուարճալի ու բարեբեր դաշտի մը մէջ. վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի Կոսայրա անունով:

ՎԱՐԻՆԱՍ. ծխախոտն աղնիւ է:

ՄԱՐԱԳԱՅԻՊՈՅ (20,000) համանուն ծոցին վերայ նաւահանգիստ է:

ՎԱԼԵՆՍԷՆԱ. հին մայրաքաղաքն է:

ԲՈՒԵՐԴՈՅ ԳԱՊԵՅԼՈՅ. ամուր քաղաք է և վաճառաշահ նաւահանգիստ ունի:

ԳՈՒԾԱՆԱ. ասոր հիւսիսային կողմը կը բարձրանայ Մարգարիտա կղզին:

ՔՒԴՈՅ

ՔՒԴՈՅ (76,000) մայրաքաղաքն է Բիչինչայ հրաբլիսին ոտքը . աշխարհիս մէջ ամենէն բարձր դիրք ունեցող քաղաքն է , ծովուն երեսէն 2885 մէդր բարձր գեղեցիկ ձորի մը մէջ շինած , անոր համար օդը տաք չէ , թէպէտ և գրեթէ հասարակածին տակը կ'իյնկնայ :

ԳՈՒԵՆԳՍ . ճարտարութեանց կողմանէ յառաջացած է :

ԿՈՒՅՅԱԲԻԼ . Մեծ ուկրաինսին վրայ նաւահանգիստ է :

ԿՈՒՅԱՆԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԿՈՒՅԱՆԱՍ Օրենոք գետին ու Ամազոնաց գետին մէջտեղը կ'իյնայ :

Ասոր ծովեզերքը շատ լճեր կան :

Օդը բարեխառն է . տարին ութը ամիս միակերպ անձրև գալէն ետքը , չորս ամիս անանկ չոր ու տաք կ'ըլլայ որ կենդանիներուն շատը անօթի , ծարաւ կը ջարդուին :

Բերքն է խահուէ , շաքար , խէժ , քոքոյ , բամբակ ու սղպեղ :

Բնակիչն է 280,000 կաթողիկեայք :

Երկրին մեծ մասը Գոլումպիոյ ու Պրազիլի կը տորը կը սեպուի . մնացածին մէկ կտորը Հոլանտացւոց ձեռքն է , մէկը Անգղիացւոց , մէկն ալ Գաղղիացւոց . ներսի կողմերը դեռ անծանօթ են :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԲԱՐՍԲԱՐԻՊՈՅ (20,000) Հոլանտացւոց գլխաւոր քաղաքն է , շատ վաճառաշահ :

ՃՈՐՃԴՈՂՎՆ կամ ՍԴԱՊՐՈՒՔ (20,000) Անգլիացւոց ձեռքը վաճառաշահ քաղաք է :

ԿԱՅԷՆ (5,200) Գաղղիացւոց ձեռքը՝ համանուն կղզիին մէջ առուտուրի քաղաք է : Հոս արտորուեցան Գաղղիոյ վերջին խռովութեան ոճրագործ մարդիկը :

ՊՐԱԶԻԼ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊՐԱԶԻԼԻ երկիրն ինչուան 1822 Բորդուգէշ ներուն ձեռքն էր . անկէջ ետքը Բորդուգալի Թագաւորին տղան ինքնագլուխ կայսր եղաւ հոն . բայց 1835էն 'ի վեր միապետական կառավարութիւնը սահմանադրական եղաւ :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Պրազիլը հարաւային Ամերիկայի արեւմտեան կողմը կ'իյնայ :

Այրեցած գօտիին տակն ըլլալուն համար խիստ տաք է, բայց ամիսներով ալ անձրեւ կուգայ :

Հողը շատ պտղաբեր է :

Գլխաւոր բերքն է ոսկի, պղինձ, ադամանդ, և ուրիշ ազնիւ քարեր ու փայտեր, մանաւանդ Պրազիլի փայտ ըսուածը՝ որ աղէկ կարմիր ներկ կ'ըլլայ. անկէջ զատ բրինձ, բամբակ, ծխախոտ, շաքար : Կենդանիներէն ալ կապիկ, կոկորդիլոս, ջայլամ, օձ ու աղուոր թիթեռնիկներ :

Տարածութիւնն է 2,362,000 քառակուսի մղոն :

Բնակիչը 10,000,000 բոլորն ալ կաթողիկէայք :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՌԻՕ ԵՅՆԵՅՐՕ կամ ՌԻՈՅ ԺԵՆԵՅՐՈՅ կամ ՍՈՒՐԲ ՍԵՐԱՍՏԻԱՆՈՍ (300,000) աշխարհիս ամենէն ապահով ու մեծ նաւահանգիստներէն մէկը :

ՊԵՀԻՍ կամ ՍԱՆ՝ՍԼԱՎՏՈՐ (120,000) ինչուան 1763 Պրազիլի մայրաքաղաքն էր. հիմա ալ բոլոր երկրին արքեպիսկոպոսը հոս կը նստի :

ԲԵՌՆԵՄՊՈՒԳՈՅ կամ ՓԵՌՆԵՄՊՈՒԳՕ կամ ՌԵՍԻՓԵ (60,000) խիստ վաճառաշահ քաղաք է. հոս աեսակ մը փայտ կայ որ եփելով կարմիր ներկ կը շինեն՝ ու քաղքին անուանովը Փէռնամպուս գ կ'ըսուի :

ՍՈՒՐԲ ՊՕՂՈՍ (22,000) մեծ ոսկեհանք ունի :

ԲԱՐՍ կամ ՊԵԼԵՄ (25,000) վաճառաշահ քաղաք է:

ԴԻՅՈՒԳՈՅ • մօտերն ադամանդի հանք ունի:

Նշանաւոր են նաև Վիլլա Պօնա, Սան Լուիս տէ Մարանեաոն, Ռիոյ Կրանտէ կամ Սան Բետրոյ:

Բ Ե Ր Ո Ւ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՔԱՆՒ ՈՐ Ամերիկան գտնուած չէր, Բէրուի Թագաւորութիւնը շատ զօրաւոր ու հարուստ եղած է. 1821ին Բէրուի բնակիչները գլուխ քաշեցին Սպանիացւոցմէ ու զատ հասարակապետութիւն եղան:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Բէրուն Գոլումուիոյ հարաւային կողմը՝ Մեծ ռվկիանոսին ծովեզերքն է:

Երկիրը շատ տեղ աւազուտ է:

Մեծ ռվկիանոսին ծովեզերքը ոչ անձրև կուգայ, ոչ որոտմունք կ'ըլլայ:

Բերքն է ոսկի, արծաթ, սնդիկ, զմրուխտ, ունի նաև գինի, օղի, շաքար, քինա, բուրդ: Վայ

րի կենդանիներուն մէջ անուանի է լամա ըսուած ոչխարի նման կենդանին : Թաց տեղուանքը ահա գին օձեր ու անթիւ ճճիներ կը գտնուին : տեսակ մը ճճի ալ կայ «*ԿԿԵԼԵ*» ըսուած՝ որ թղթի նման բոյն կը շինէ :

Տարածութիւնն է 383,000 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 2,500,000 կաթողիկեայք, բայց կռապաշտ լեռնցիներ ալ կան :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԼԻՄԱ (80,000) մայրաքաղաքն է, զոր Սպանիացիք շինեցին 1524ին՝ երեք փարսախ ծովէն հեռու՝ նաւահանգիստ ունենալով Գալետայ քաղաքը :

ԳՈՒՍԳՈՅ (46,000) Բէրօւի հին թագաւորութեան մայրաքաղաքն է :

ԱՐԷՔԻՓԱ (36,000) Դիւքը գեղեցիկ, բայց մեծ հրաբուխի մը մօտ ըլլալուն համար՝ շատ գետնաշարժ կ'ունենայ :

ԴՐՈՒԽԻՅԼՈՅ (14,000) Սպանիացիք շինեցին աս քաղաքը : մօտերը կան Բէրօւացի հին շինուածոց մնացորդներ :

ԿՈՒՅՆԳԱՎԵԼԻԳԱ (12,000) ունի առատ սնդկի հանք :

Երեւելի են նաև հուանուգոյ և Բինոյ :

Պ Ո Լ Ի Վ Ի Ա.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՊՈԼԻՎԻԱՆ 1825էն 'ի վեր ինքնագլուխ հասարակասկետութիւն մըն է :

Երկրին մէջտեղուանքը լեռնոտ, արևելեան կողմը բարեբեր, արևմուտքը անբնակ անապատ :

Բերքն է գինի, ձէթ ու աղնիւ փայտեր :

Տարածութիւնն է 634,200 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 2,000,000 կաթողիկէայք :

ԳԼԽԱՒՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ԼՎ ԲԼԱԴԵ կամ ՉՈՒԲԻՍՍԳԵ (25,000) մայրաքաղաքն է . ասոր քովերը հարուստ արծաթահանք կայ :

ԼՎ ՓԱՍՀ (40,000) օսկեհանքն անուանի է :

ԲՈԴՈՍԻ (11,000) ասոր արծաթահանքը աշխարհիս ամենէն մեծ հանքերէն մէկն է :

ԲԱՐԱԿՈՒԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԲԱՐԱԿՈՒԱՆ ատենով Սպանիացւոց ձեռքն էր : Բնակիչներուն մէկ մասը Յիսուսեան կրօնաւորներուն ձեռքովը շատ կըթուեցաւ 1767ին . երբոր անոնք հեռացան , ժողովուրդն ալ շատ պակսեցաւ : Հիմա ինքնագլուխ հասարակապետութիւն է :

Երկիրը դաշտային ու խիստ բարեբեր է :

Գլխաւոր բերքն է չայ , ծխախոտ , բամբակ , շաքար :

Տարածութիւնն է 265,230 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 1,340,000 կաթոլիկեայք :

Գլխաւոր քաղաքն է ԱՍՈՒՆՑՀՒՈՆ կամ ՎԵՐԱՓՈՒՈՒՄՆ (48,000) :

Լ Ա Բ Լ Ա Դ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Լ Ա Բ Լ Ա Դ Ա Ն 1515ին Սպանիացիք գտան . 1810ին բնակիչները գլուխ քաշեցին անոնցմէ, և ինքնա գլուխ հասարակապետութիւն մը եղան Դաշնակցութիւն Արհէնդինայ անուամբ :

Երկրին մեծ մասը թաց է , օդը տաք :

Բերքն է գինի , ձէթ , բամբակ , շաքար ու լոմայի աղնիւ բուրդ :

Տարածութիւնն է 270,000 քառակուսի մղոն :

Բնակիչն է 2,000,000 կաթողիկէայք :

Գլխաւոր քաղաքն է Պոռեւոս Աթրէս (90,000) Բլադա գետին վրայ , օդը շատ աղէկ . վաճառաշահ քաղաք է :

ՄԵՆՏՈՋԱ (20,000) աղնիւ գինի ունի :

ԳՈՐՏՈՎԱ (16,000) մեծ վաճառականութիւն ունի :

Նշանաւոր են նաև Սանդա-Ֆէ և Սալդա :

ՔԻԼԻ ԿԱՄ ՉԻԼԷ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՔԻԼԻԻՆ բնակիչները 1818ին զատուեցան Սպա-
նիացւոցմէ ու ազատ հասարակապետութիւն ե-
ղան :

Քիլին Բէրուի հարաւային կողմը՝ Գորտիլէան
լեռներուն ու խաղաղական ովկիանոսին մէջտեղը
կ'ընայ :

Երկիրը լեռնոտ ու ջրոտ է , օդը բարեխառն :

Բերքն է պղինձ , ոսկի , արծաթ ու ազնիւ
քարեր :

Տարածութիւնն է 87,332 քառակուսի մղոն :

Բնակիչը 1,700,000 կաթողիկէայք :

Գլխաւոր քաղաքն է ՍԵՆԴ-ԻԼԱՊՈՅ (80,000) ո-
րուն նաւահանգիստն է Վալֆարաիլայ :

ՎԱԼԲԱՐԱԻԶՈՅ (37,000) գեղեցիկ նաւահան-
գիստ ունի , և Ամերիկայի արեւմտեան ափանցը ա-
մենէն վաճառաշահ քաղաքն է :

ՎԱԼՏԻՎԻԱ (5,000) Ամերիկոյ գեղեցիկ նաւա-
հանգիստներէն մէկն է :

Նշանաւոր են նաև Գոնսէքսիոն , Գոքիմպոյ
կամ Սերենա , Բեդորգա , Արաւգոյ և Գասգրոյ՝
Չիլէ կղզւոյն մէջ :

Բ Ա Դ Ա Կ Ո Ն Ի Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ԲԱԴԱԿՈՆԻԱՆ Ամերիկայի հարաւային ծայրն է ,
դրեթէ բոլորն ալ անծանօթ :

Արեւելեան ծովեղբբը տաք ու աւազուտ է , և
անուշ ջուր չունի :

Բնակիչն է 200,000 բարձրահասակ ու հիւրա-
սէր մարդիկ . ասոնք բնակութեան քաղաք չու-
նին , հապա խումբ խումբ դաշտերու մէջ կը բնա-
կին :

Ա Ն Դ Ի Լ Ե Ա Ն Կ Ղ Զ Ի Ք

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՆԴԻԼԵԱՆ կղզիներն որ Աբեխեան հնդկա-
սան ալ կ'ըսուին , գտաւ Քրիստափոր Գոլոմպոս
1492ին : Ետքը Սպանիացիք կամաց կամաց տիրե-
ցին բոլոր առ կղզիներուն , ու տասը տարուան
մէջ Մեծ Անդիլեաններուն բնակիչները ջնջեցին ,
որ վախկոտ մարդիկ էին :

Փոքր Անդիլեան կղզիներուն բնակիչներն որ Գարայի կ'ըսուէին, կտրիճ ըլլալով Սպանիացւոց շատ դէմ գրին, ինչուան որ 1600ին ատենները Եւրոպայի ուրիշ ազգերը կամաց կամաց զանոնք ալ ջնջեցին :

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Անդիլեան կ'ըսուին ան կղզիներն որ հիւսիսային ու հարաւային Ամերիկայի մէջտեղուանքը կ'իյնան :

Աս կղզիներն իրէք գլխաւոր խումբ կը բաժնուին. Մեծ Անդիլեանք, Փոքր Անդիլեանք, և Լուգայեան կամ Պահամա կղզիները :

Մեծ Անդիլեան կ'ըսուին աս չորս կղզիները. Գուպա, Ճամայիգա, Հայիդի կամ Սուրբ Դոմինիկոս ու Բոուդոյ Ռիգոյ :

Փոքր Անդիլեան կղզիներուն գլխաւորներն ասոնք են. Սուրբ Խաչ, Սուրբ Բարթոլոմէոս, Սուրբ Լուչիա, Սուրբ Վինչենցիոս, Կրանատա, Կուատալուբա, Մարդինիկէ, Սուրբ Եւստաքէոս, և Գուերասայ :

Լուգայեան կղզիները մանր կղզիներ են Անդիլացւոց ձեռքը. ասոնց մէջ անուանի է Կուանահանի կամ Սան Սալվատոր կղզին, որ Գոլոմպոսի աս կողմերն առջի գտած տեղն է :

Երկիրն ընդհանրապէս լեռնոտ է, ու շատ հրաբուխներ ունի :

Օդը տաք ու Թաց է. հոկտեմբերէն ինչուան ապրիլ չոր կ'ըլլայ, իսկ մնացած ամիսները միակերպ անձրև կուգայ :

Սաստիկ մորիկներ ալ շատ կ'ըլլան աս կղզիներ.

րը, անանկ որ ինչուան շէնքերն ու տները կը փրկ-
ցնեն :

Հողը շատ ստղաբեր է. գլխաւոր բերքն է լե-
զակ, բամբակ, շաքար, ծխախոտ, խնկեղէն, և
Ափրիկէի ու Ասիոյ ամեն բերքերը. միայն թէ Եւ-
րոպայի բոյսերն ու կենդանիները հոն երթան նէ՝
քիչ ատենի մէջ ցեղերնին կը փոխուի :

Բնակիչն է 3,360,000 :

ԳԼԽԱԻՈՐ ՔԱՂԱՔՆԵՐԸ

ՀԱԻԱՆԱ (112,000) Գուպա կղզիին գլխաւոր
քաղաքն է, ամուր ու շատ վաճառաշահ :

ՔԻՆԿՍԴԵՆ (33,000) Ճամայիգային մէջ երևե-
լի վաճառաշահ քաղաք է :

ԲՈՐԴ-Օ-ԲԻԵՆՍ (28,000) Հայիդիի կայսերու
թեան մայրաքաղաքն էր, աղէկ նաւահանգիստ
ունի և բանուկ վաճառականութիւն :

ՍՈՒՐԲ ՊԵՏՐՈՍ (20,000) Մարդինիկէ կղզւոյն
մէջ՝ վաճառաշահ քաղաք է :

ՍՈՒՐԲ ԴՈՄԻՆԻԿՈՍ (12,000) ատենով Հայիդիի
Սպանիական մասին գլխաւոր քաղաքն էր, հիմա
ալ Դոմինիկեան հասարակապետութեան մայրա-
քաղաքն է. աս քաղաքը Գոլոմպոսի եղբայրը չի-
նեց :

ԲՈՒԵՆԴ-Ա-ԲԻԴՐԸ (12,000) գեղեցկաշէն քա-
ղաք է Կուատալուբայի մէջ, և նաւահանգիստ ու
բանուկ վաճառականութիւն ունի : 1842ին սասա-
նութենէն՝ այս քաղաքին մեծ մասը կործանեցաւ :

ՖՈՐ-ՌՈՒԱՅԱԼ (10,000) Մարդինիկէի մայրա-
քաղաքն է :

ՈՎԿԻԱՆԻԱ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՈՎԿԻԱՆԻԱՆ Եւրոպացիք գրեթէ Ամերիկան գտած ատեննին գտան. անոնցմէ առաջ Արաբացիք ասոր Հաբաշայի Ախա ըստւած կողմը գնացեր ու իրենց հաւատքը տարածեր էին 1100ին կամ 1200ին ատենները, բայց Բորգուգէշները զիրենք հալածեցին: Անկէ ետեւ Հոլանտացիք, Սպանիացիք և Անգղիացիք այլ և այլ գաղթականութիւններ հաստատեցին հոն:

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵԼԻՔ

Ովկիանիա կ'ըսուին հարաւային Ովկիանոսի մէջ ջրուած կղզիները, որ բոլորը մէկէն Եւրոպայէն չատ մեծ են:

Տարածութիւնը կը սեպուի 3,100,000 քառակուսի մղոն:

Օգն ընդհանրապէս տաք է, բայց ծովեզերքը բարեխառն:

Երկրին մեծ մասը լեռնոտ է, ծովեզերքն ալ շատ տեղ ժայռերով լեցուն:

Գլխաւոր բերքն է հացի ծառ, քոքոյ, գետնախնձոր՝ ու ամեն տեսակ խնկեղէն:

Բնակիչը 30,000,000. շատը սև, վայրենի, անկիրթ ու պակասամիտ. ինչուան գետին բանին ալ չեն գիտեր, հիւղերու մէջ կը բնակին, որսորդութեամբ կ'ապրին, ոմանք ալ մարդակեր են:

Բոլոր Ովկիանիան չորս գլխաւոր մաս կը բաժնուի. Նոդազիա կամ Մալեզիա, Աւստրալիա կամ Մելանեզիա, Միգրոնեզիա, Բոլինեզիա կամ Արեւելեան Ովկիանիա:

ԳԼԽԱՒՈՐ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

ԿԱԼՈՒԱԾՔ ՀՈԼԱՆՏԱՑԻՈՑ

ՃԱՒԱ (8,000,000) Ովկիանիոյ ամենէն բազմամարդ ու ամենէն ծաղկած կղզին է, և գրեթէ բոլոր Հոլանտացւոց իշխանութեան տակն է: Մայրաքաղաք ունի Պարաիթ (53,000), որ Մալեզիայի մէջ Հոլանտացւոց ամեն կալուածոցը գլխաւոր տեղին է, և անոնց Չինու, Հնդկաց և Ճաբոնի հետ ըրած վաճառականութեան կեդրոնը. բայց օդը փնասակար: Ուրիշ նշանաւոր քաղաքներն են. Չերաֆ՝ Ճաւայի արեւմտեան դին, Չերիպոն (10,000), Սամարանի (35,000), և Սուրոպայա (50,000) հիւսիսային ծովեզերաց վրայ, Չոփուֆարի (55,000) և Սուրոպարի (70,000) կղզւոյն ներսերը: Այս երկու քաղաքները բնիկ սուլդաններու ձեռքն են, բայց հարկատու Հոլանտացւոց և Մադարամայ հին կայսերացմէ կ'իջնան, որ ա-

տեննով Ճաւա կղզւոյն մեծ մասին կը տիրէին :
Կրօնքնին՝ ոմանցը մահմետական է, ոմանցն ալ
կռապաշտ :

ՍՈՒՄԱԴՐԱ (5,000,000) Սոււտեան նեղուցով
կը բաժնուի Ճաւայէն և երկու մաս ունի . մէյ-
մը անկախ՝ որ հիւսիսային կողմը կ'իյնայ և գլխա-
ւոր քաղաքն է Աւին (20,000), և Սիւֆ (3,000) .
մէյմըն ալ Հոլանտացւոց ձեռքը՝ որ հարաւային
կողմը կ'իյնայ, և գլխավոր քաղաքն է Բափանի
(10,000), ուր կը նստի Հոլանտացի կուսակալը,
և Բալախանի (20,000) մայրաքաղաքն համանուն
պետութեան մը՝ զոր գրաւեցին Հոլանտացիք
1821ին :

Ճաւայի և Սումատրայի կղզիներուն շատը Հո-
լանտացւոց ձեռքն են . որոնց մէջ նշանաւոր են .
Պանգա՝ որ անագի հարուստ հանք ունի, Պիլի-
թոն, Սումալաւա, Ֆլորէս, և Դիմոր :

ՊՈՌՆԵՈՅ (4,000,000) կղզին՝ Գաղղիոյ կրկին
մեծութիւնն ունի, և մէկ մասին Հոլանտացիք
կը տիրեն, մեծագոյն մասը դեռ անկախ է . նշանա-
ւոր է Պոնանոյ (10,000) ուր սուլթան մը կը նստի,
և ատենով կղզւոյն մեծագոյն մասին կը տիրէր :

ՉԷԼԵՊԵՍ (3,000,000) մեծ կղզին, որ գրեթէ
բոլորովին Հոլանտացւոց իշխանութեան տակն է :
Այլ և այլ ցեղ բնակչաց մէջ՝ նշանաւոր է Պոնի-
սուած Ժողովուրդը՝ որ ճարտար վաճառականք են
և նաւարկութիւն : Հարաւային կողմն է Մախասարի
տէրութիւնը, այս անուամբ կը կոչուէր երբեմն
բոլոր Չէլէպէս կղզին, ինչպէս նաև այն նեղուցը
որ կը բաժնէ ՂՊոնանէն :

ԴԵՆԵԼԻ . Փոքրիկ կղզի յարևմուտս Ճիլղոյի,

ուր կը նստի Սուլքան մը հարկատու հօլանտացւոյ, որուն իշխանութիւնը կը տարածուի Ճիւղոյ և Չէլէպէս կղզիներուն մէկ մասին վրայ :

ՊԵՆՏԱ . պզտի կղզի մը, ուր հօլանտացիք հընդ-կաստանի ընկոյզ կը մշակեն :

ԱՄՊՈՅՆԱ (50,000) հոս կը նստի Մոլուգգեան կղզեաց հօլանտացի կուսակալը . մեխակի ծառ ունի :

ԿԱԼՈՒԱԾՔԻ ՍՊԱՆԻԱՅԻՈՅ

ՓԻԼԻՊԵՆԱ կղզիք (4,500,000) ըստ մեծի մասին Սպանիացւոյ իշխանութեան տակն են, և կը բաղկանան հազարաւոր մանր կղզիներէ, որոնցմէ գլխաւորներն են .

ԼՈՒՍԷՈՆ (2,300,000) որուն մեծագոյն մասը Սպանիացւոյ ձեռքն է . նշանաւոր է Մանիլա (100,000) մայրաքաղաքը բաղմահարուստ և վաճառաշահ :

ՄԻՆՏԱՆԱՈՅ (1,200,000) որուն գլխաւոր քաղաքներն են . Սամպուանիա (1,000) և Սալանիա (10,000) :

ԲԱԼԱԻԱՆ . քիչ ծանօթ մեծ կղզի մըն է . Սպանիացիք միայն հիւսիսային արեւելեան կողմը կը տիրեն :

Ասոնք ամենն ալ աղէկ բարեբեր են, բայց շատ գետնաշարժ ու փոթորիկ ունին :

ՄԱՐԻԱՆԵՆԱ կամ ԱԻՍԶԱԿԱՅ կղզիք (6,000) Միգրոնեզիոյ մէջ՝ Սպանիացւոյ իշխանութեան տակն են : Նշանաւորներն են . Կասահան (5,000) հոս կը նստի այս արշիպելագոսին կուսակալը, և Դիլիան :

Այս կղզիներուն հիւսիսային կողմը ահագին ժայռ մը կայ բրգաձև, որ Ղալֆայի կ'ըսուի:

ԿԱԼՈՒԱԾՔԻ ԳԱՂՂԻԱՅԻՈՅ

ԴԱՀԻԴԻ կղզիք (135,000) որոնց մէջ գլխաւորն է Դահիդի:

ՄԱՐԲԻՋԵԱՆ կղզիք (10,000) որոնց մէջ գլխաւորն է Նոփահիլա:

ՆՈՐ-ԳԱԼԵՏՈՆԻԱ (40,000) Գաղղիացիք գրաւեցին զայն 1853ին:

ԿԱԼՈՒԱԾՔԻ ԲՈՐԴՈՒԳԱԼԱՅ

Բորդուգէշներն որ ամեն Եւրոպացի ազգերէն առաջ Ովկիանիոյ մէջ հաստատուեցան, հիմա միայն ԴԻՄՈՐ կղզւոյն մէկ մասն ունին, որուն գլխաւոր տեղն է Տէւէի (2,000), և Ֆլուր կղզւոյն ալ մէկ մասը:

ԿԱԼՈՒԱԾՔԻ ԱՆԳՂԻԱՅԻՈՅ

ՆՈՐ-ՀՈԼԵՆՏԱ կամ ԱՅՏՐԱԼԻԱ (800,000) այնչափ ընդարձակ է այս կղզին որ շատ աշխարհագիրք երրորդ ցամաք մը կը համարին. ներսերն ըստ մեծի մասին դեռ անծանօթ են, ու ծովեզերաց վրայ այլ և այլ գաղթականութիւններ հաստատած են Անգղիացիք, ինչպէս են.

Հալապայի Նոր Ուէյլ. գլխաւոր քաղաքն է Սիփնէյ (20,000):

Վիլիֆուրիս. գլխաւոր քաղաքն է Մէւլու (25,000):

Հարատային Աստուծոյն . գլխաւոր քաղաքն է Ա-
րեւայիտէ (15,000):

Արեւայիտն Աստուծոյն . գլխաւոր քաղաքն է
Բէրպէ :

Վիկտորիա գաւառը քան զամենն աւելի ոսկե-
քեր է , բայց Նոր-Ուէյլզի ու Հարաւային Աւստ-
րալիոյ մէջ ալ ճոխ ոսկեհանքեր կան . վերջերս
արեւմտեան Աւստրալիոյ մէջ ալ առատ ոսկի գտ-
նուեցաւ :

Վաւ-ՏԻԵՄԵՆ կղզի (45,000) առատ երկաթի
հանք ունի . գլխաւոր քաղաքն է Հոպարդ-Դուէն
(16,000):

Նորֆոլկ (1,300) ուր յանցաւորները կ'աքսո-
րուին :

Նոր-Ջեւսսա (250,000) զոր ոմանք Դասա-
նիա կը կոչեն , երեք կղզի են՝ երկուքը շատ մեծ ,
որ Գուպի նեղուցով մէկմէկէ կը բաժնուին . Իսա-
նասաւի , Դաւայի-Բոնասանա :

Լադոն . Պոռնէոյի հիւսիսային արեւմտեան
ափանցը մօտ պզտի կղզի մըն է , զոր վերջերս գրա-
ւեցին Անգղիացիք :

ԱՆԿԱՆ ԿՂԶՈՒՔ

ՆՈՒԱԶԻԱ

ՍՈՒԼՈՒ կղզիք . ասոնց սուղանը կ'իշխէ նաև
Պոռնէոյ և Բալուան կղզեաց մէկ մասին , ու մօ-
տաւոր քանի մը մանր կղզիներու :

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ

ՆՈՐ-ԿՈՒՒՆԷՍ կամ ԲԱՅՈՒՆՁԻԱ (500,000) խումբ կղզեաց, ուր կը գտնուին բազմաթիւ գաւառ, քնարահաւ, սև կարապ և գրախտահաւ :

ՆՈՐ-ԲՐԻՏԱՆԻԱ և ՆՈՐ-ԻՌԼԱՆԾՍ (65,000) որոնց միայն քանի մը ծովեզերեայ տեղերը ծանօթ են :

ՍՈՂՈՄՈՆԵՍԿ կղզիք (100,000) որոնք կ'ըսուին նաև իլլիթ Արշախանեաց և Նոր-Գեորգիա :

ՉԱՐԼՈՒ կամ ԼԱԲԵՐՈՒՋ կղզիք (50,000) որոնցմէ մէկուն մօտերը նաւաբեկեցաւ Լաբերուզ գաղղիացի նաւապետն 1788ին :

ՆՈՐ-ՋԵԲԵԻՏԻ կղզիք (150,000) ուր մարդակերներ ալ կան . ասոնցմէ ամենէն մեծը կ'ըսուի իլլի Տոփայն սրբոյ :

ՄԻԳՐՈՆԵՋԻԱ

ԱՐՇԻՊԵԼԱԳՈՍ ՄԱԿԵՏԼԱՆԻ (1,000) բազմաթիւ կղզեաց խումբերէ կը բաղկանայ :

ԲԵԼԷՎ կամ ԲԱԼԵՈՍ կղզիք (10,000) Թաւանտառներով ծածկուած են :

ԳԱՐՈԼԻՆԵՍ կղզիք (50,000) բազմաթիւ կղզեաց խումբեր են :

ՄԻԼԿԵՐԱՎ կղզիք (2,000) որ երկու խումբ կը բաժնուին Ռաբաթ և Ռալթ :

ՔԻՆԿՍՄԻԼ . մանր կղզիներ են :

ԲՈՒՆԵԶԻԱ

ՍԱՆՏՈՒԻԶ կամ ՀԱՎԱՅԻ կղզիք (69,800) ուր քաղաքականութիւնն ու քրիստոնէութիւնը ծաղկած են, և կանոնաւոր կառավարութիւն, գալրոցներ ու ընդարձակ վաճառականութիւն ունին:

Այս կղզիներէն մէկուն մէջ սպաննուեցաւ Գուբ նաւապետը:

ՆԱՒՈՐԴԱՅ կղզիք (160,000) որ կ'ըսուին նաև Հաճառ կամ Պո-լէն-լիւ:

ՎԻԳԻ կամ ՖԻՃԻ կղզիք (85,000) երկու մեծամեծ կղզիներ ունին:

ԴՈՆՎԱ կղզիք (200,000) քրիստոնէութիւնն հոս ծաղկելու վրայ է: Գուբ՝ զասոնք իշխի՛ Բաբէլոնաց կը կոչէ, բնակիչներէն գտած մարդասիրութեանն համար:

ՅԱԾՈՒՆ կղզիք կ'ըսուին հաբաալիս և Վանգաաուր կոչուած արշիպելագոսները, որոնց կղզիները մանր են ու ցած, և ըստ մեծի մասին անբնակ:

